

XEMYC
HÆMUS

ХЕМУС

HÆMUS

брой 1/2019 · година XXVIII

1/2019 szám · xxviii évfolyam

КОЛЕЛО

KERÉK

ЙОРДАН ВЕЛЧЕВ

Археология на
пространството

5

JORDAN VELCSEV

A tér archeológiája

Csikhelyi Lenke fordítása

ДИМАНА ТРЪНКОВА

Птиците в Голямата базилика

31

DIMANA TRANKOVA

A madarak bazilikája

Kovács Lajos Gergely fordítása

СТРАНИЦИ

OLDALAK

ИВАН ТЕОФИЛОВ

Римски разконку

51

IVAN TEOFILOV

Római ásatások

Csikhelyi Lenke fordítása

КАФЕНЕ

KÁVÉHÁZ

ПЕТЪР КРЪСТЕВ

Пловдив – градът,
в който спомените прекъсват

Превод: Светла Късева

59

KRASZTEV PÉTER

Plovdiv: a város,
ahol az emlékek megtörnek

ЗА ДЕЦАТА

GYEREKEKNEK

ЮЛИЯ СПИРИДОНОВА

Тина и половина

87

JULIA SZPIRIDONOVA

Zsírkirály Tina

Iván Andrea fordítása

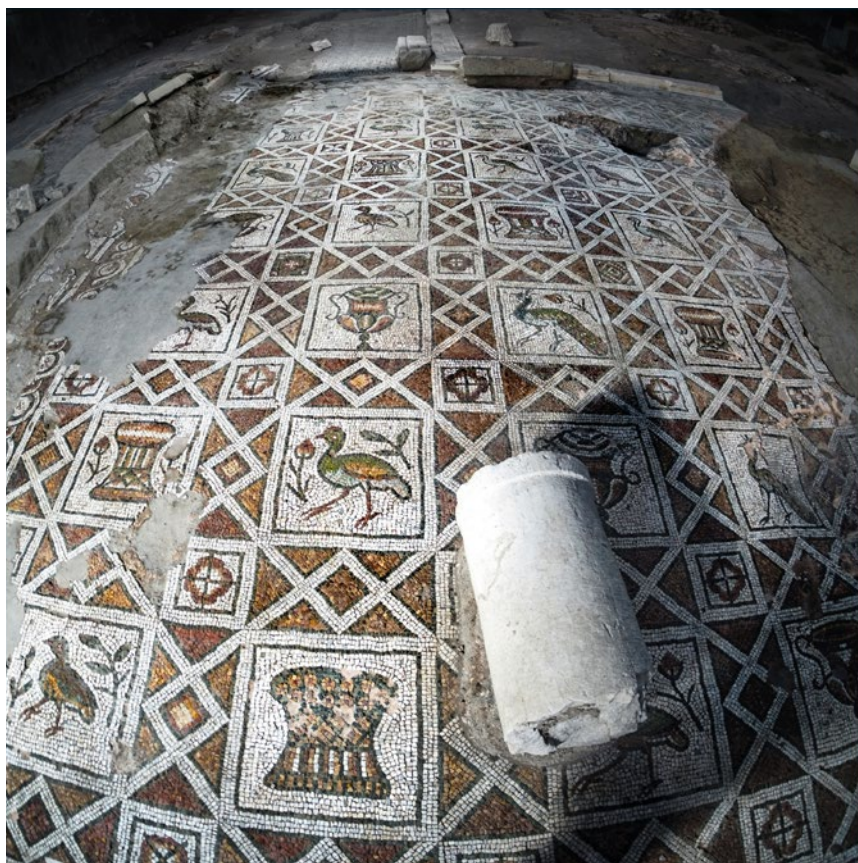
ЗА АВТОРИТЕ

104

A SZERZŐKRŐL

Илюстрации: *фотографии на*
Антони Георгиев

Illusztráció:
Antoni Georgiev fotográfiai

ЙОРДАН ВЕЛЧЕВ
Археология на пространството*

JORDAN VELCSEV
*A tér archeológiája**

*Откъс от „Балканският човек XIV–XVII век.
Истории в седем книги“ на Йордан Велчев,
книга седма: Общият свят.

*Részlet Jordan Velcsev *A balkáni ember a XIV–XVII. században*
– *Történetek hét könyvben* című munkájából
(hetedik könyv: *A közös világ*).

С КАРЛОВАЦКИЯ МИР от 26 януари 1699 г., с който започнало бавното изтласкване на Османската империя на Изток, настоящата книга за историята на балканския човек между края на XIV и края на XVII век – или по-скоро нейните резюмета – най-после би могла да приключи. В нея стана дума за поредното имперско битие и на един от най-древните въобще градове в същинските му османски години, определяни като „тъмни векове“ и от любов към клишетото, но и защото през хилядолетията – разпадът на цивилизациите винаги е изглеждал много по-очевиден от проблема на растежа им.¹

Какво виждали хората на Запада в XVII в. от руините на елинистичния град на хълмовете, на римския Тримонциум и византийския Филипопол? От онзи някогаше знаменит град, който – отбелязан и в трите известни римски пътеводителя ^{**} – и тогава стоял на най-важния римски друм на Балканите Via Militaris, свързващ Сингидунум (Белград) с Бизантион (Константинопол)? От града, от който на север едно отклонение се отправяло през Хемус (Стара планина) за Карпатите и Средна Европа, и друго на юг през Родопи и Никополис ад Неструм все така водело към Егейския свят – там някъде, където се намирала античната Via Egnatia, главният път по суша между италианските градове и Мала Азия, минаващ през Стоби (Скопие), Тесалоника (Солун), Филипи, Абдера, Перинт, достигащ пак до световната столица на брега на Босфора? И там, където, огряно от светлината на Юга, се появило – в значението му на „дълъг, широк“ – и самото наименование *Europos*, както далеч преди Христа се наричали град и река в Тесалия, и други два града в Македония?²

Каквото и да виждал човекът на Запада през XVII в. в пространствата на Филипопол, то представлявало част от „божествените излъчвания“ на древна Елада и Византия, родили „безкрайните форми“ на онази универсална хармония, с която човекът на Балканите инстинктивно „надхвърлял“ разума. И „през гъсто изтъканото було на логиката и физиката“ напипвал „една свръхреалност“, в която видимите неща – в копнежа по отвъдната непознаваема действителност – представлявали само „смътни мечти и привидности“. ³ Всичко това – част от онази обща християнска земя, където св. Андрей, братът на апостол Петър, някога „обикалял всички Византия, всички Тракия и Скития и проповядвал Евангелието“; ⁴ и където покровителят на Изтока апостол Павел поздравявал и ученика си св. Ерм, смятан за пръв епископ на Филипопол, с библейските думи от Посланието си до римляни (16:14): „поздравете Асинкрита, Флегонта, Ерма, Патрова, Ермия и другите с тях братя“.

В тази *обща земя* между Изтока и Запада османският Пловдив, по хълмовете и в равнината възникнал като селище още в VI хилядолетие пр. Хр., от свое-

**** TABULA PEUTINGERIANA** (от втората половина на II в. с окончателна редакция в IV в.), Itinerarium Antonini Augusti (от времето на Каракала, 212–218, с най-пълна редакция при Домициан, 284–305) и Itinerarium Burdigalense (съставен в 333 г. от южнофренски поклонник).

AZ 1699. JANUÁR 26-ÁN megkötött karlócai békével, amellyel elkezdődött az Oszmán Birodalom lassú visszaszorítása keletre, a jelen könyv, amely a balkáni ember XIV. és XVII. század közötti történetéről szól – vagy inkább annak rezüméi – véget is érhetne. Szó esett a könyvben többek között az egyik legősibb város soron következő birodalmi létéről a valódi oszmán években, amelyeket „sötét évszázadokként” határoznak meg, részint a klisék iránti vonzalomból, de azért is, mert a civilizációk hanyatlása évezredek át sokkal szembeötlőbbnek tűnt, mint növekedésük problémája.¹

Mit láttak a nyugati emberek a XVII. században a dombokon fekvő hellén város, a római Trimontium és a bizánci Filippopolisz romjaiból? Abból a valaha nevezetes városból, amely – három nevezetes római útkönyvben is megemlítve ^{**} – akkor is a legfontosabb római út, a Via Militaris mentén állt a Balkánon, amely Singidunumot (Belgrád) kötötte össze Bizantionnal (Konstantinápoly). A városból, amelytől északra egy elágazás indult a Haemus (Balkán-hegység) érintésével a Kárpátok és Közép-Európa felé, egy másik pedig a Rodopén és Nikopolis ad Nestrumon át az égei világ felé vezetett – arrafelé, ahol az antik Via Egnatia lehetett, a legfőbb szárazföldi út az itáliai városok és Kis-Ázsia között, amely Szkupi (Szkopje), Thessaloniké (Szolun), Philippi, Abdera, Perint városán át vezetett, ugyancsak a világ fővárosa felé, a Boszporusz partjára. És oda, ahol a Dél csillagától megvilágítva, megjelent maga a név, a „hosszú, széles” jelentésű *Europosz*, ahogyan jóval Krisztus előtt neveztek egy várost és egy folyót Thesszáliában és két másik várost Makedóniában.²

Akármit is látott a nyugati ember Filippopolisz térségében, úgy képzelte el, mint az ősi Hellász és Bizánc „istení kisugárzásának” részét, amely ama univerzális harmónia „végtelen formáiból” született, amellyel a balkáni ember ösztönösen „meghaladta” a józan eszt. És „a logika és fizika sűrűn szőtt fátyolán át” kitapintott „egy realitás fölöttit”, amelyben a látható dolgok – a túlvilági megismerhetetlen valóság utáni sóvárgásban – csupán „zavaros látomások és érzékszálódások” voltak.³ Mindez része annak a közös keresztény földnek, ahol Szent András, Péter apostol fivére valaha „bejárta az egész Bizáncot, az egész Trákiát és Szkítiát, és hirdette az Evangéliumot”⁴; és ahol a Kelet oltalmazója, Pál apostol is üdvözölte tanítványát, Szent Hermást, akit Filippopolisz első püspökének tekintenek, a rómaiakhoz írt levél biblikus szavaival (16:14): „Köszöntések Ásinkritust, Flégont, Hermást, Pátróbást, Merkuriust és az atyafiakat, akik velük vannak.”

Ezen a *közös földön*, Kelet és Nyugat között, a dombokon és a síkságon épült ki a település, az oszmán Plovdiv, még a Krisztus előtti VI. században, a maga Hármashalmából (Trimontium), amely „csövével észak felé mutató pisztolyra” emlékeztetett, itt volt II. Makedóniai Fülöp ötödik legnagyobb római városa, Nagy Sándor sztratégoszainak: Alekszandrosznak (Aerobosz király fiának), Memnónnak és Zopiriónnak a vá-

**** TABULA PEUTINGERIANA** (a II. század második feléből, V. századi végleges szerkesztéssel), Itinerarium Antonini Augusti (Caracalla idejéből, 212–218, legteljesebb redakciója Domitianusnál, 284–305) és Itinerarium Burdigalense (333-ban állította össze a délfancia zarándok).

то Трихълмие, наподобяващо „пистолет, обърнат с дулото на север“, бил тук петиет по ред римски град след градовете на Филип II Македонски, на стратегите на Александър Велики: Александър (синът на цар Аероб), Мемнон, Зопирион от IV в. пр. Хр.⁵ и базилевса на Тракия от 305/304 г. пр. Хр. Лизимах, на римските императори, на хилядолетна Византия и мимолетната империя на латините. Станал укрепено с крепостни зидове градско селище още в XI в. пр. Хр. На археологическите карти се виждал в най-северната точка от културния ареал на Егейския свят през V-IV в. пр. Хр. – свързан по безмитните търговски пътища с Енос, основан според Помпонию Мела от самия Еней. С Абдера, над чиито жители, по думите на Страбон, царувал Диомед със своя дворец преди Херакъл да отведе конете му. С Маронея, където, както пишел Херодот, някога се разхождал Ксеркс Велики и според Атений от египетския Навкратис в Олинт пирувал с местните първенци Калитен, биографът на Александър Велики. С островите Тасос – с едноименния град и неговите две пристанища, Самотраки – където според Скимнос от Хиос в древните времена живели пришълци от Троя, и дори Лемнос, островът и градът, както още Омир разказвал, на „божествения“ Тоант, където веднъж от Атон се спуснала Хера.⁶

С настъпването на римската империя на Балканите Филипопол слязъл в I в. пр. Хр. на юг, югоизток и югозапад от Трихълмието в равнината. Разраснал се при Юлиево-Клавдиевата династия, наречен „Юлия Филипопол“, и особено в дните на Флавиевата династия. Разполагал със свой градоустройствен план от времето на император Октавиан Август.⁷ Бил основно преобразен с мащабното строителство при императорите Траян (99-117) и Адриан (117-138).⁸ През II и III в. при Луций Вер, Марк Аврелий, Комод и Септимий Север вече станал стратегическа римска метрополия на провинция Тракия със свой сенат, в който – наред с филарси от филипополските фили Артемисиада, Асклепиада, Хераклида, Кендрисиада, Хебреида, Родопеида, Евмолпеида, Филипеида, Орфеида – влизали почитани със статуи магистрати, трибуни, тракарси и неокори например от знатните римски и италиански родове Вирдиите, Мунациите, Анциите и прочее.⁹

Имал право да събира данъци и да сече монети. На един от седемте пловдивски хълма (Таксим тепе) се издигал римският преториум, резиденцията на императорите на Рим. В най-западната част на Трихълмието стоял императорски трон от мрамор. На Бунарджика се виждала изобразена в монета на император Гета от 2011 г. или в медальони на императорите Каракала и Елагабал масти-та статуя на Херакъл, държащ в лявата си ръка ябълката на Хесперидите;¹⁰ на Джендем тепе – сред светилище с коринтски капители – направена от бронз и после позлатена статуя на Аполон Кендрисос.¹¹ И докато друга статуя на Аполон, изобразена върху монети на император Антонин Пий, представлявала точно копие на статуята от бронз на самия Праксител, трета Аполонова статуя (видима от монета на император Комод) стояла и на върха на Джамбаз тепе, където – различим в медальона на Антонин Пий – се издигал и голям храм на Артемиди.¹²

rosa a Kr. e. IV. században,⁵ és Trákia bazileiusának városa Kr. e. 305 – 304-ben. Lüszi-makhoszé, a római császároké, az ezeréves Bizáncé és a latinok kérészéletű birodalmáé. A várfalakkal megerősített település már a Kr. e. XI. században városias volt. A régészeti térképeken az égei világ kulturális vonzáskörének legészakibb pontjaként jelenik meg a Kr. e. V–IV. században – Aenosszal kapcsolódik a vámmentes kereskedelmi utakhoz, amelyet Pomponius Mela szerint maga Aeneisz alapított. Abderával együtt, amelynek lakosai fölött Strabón szerint Diomédész uralkodott udvarával, még mielőtt Héraklész elvitte a lovait. Maroneiával együtt, ahol, mint Hérodotosz írja, Nagy Xerxész sétálgatott valaha, az egyiptomi Naukratiszba való Athinaiosz szerint pedig Olinthoszban dőzsölt a helyi előkelőkkel Kalithenész, Nagy Sándor életrajzírója. A Thassosz-szigetekkel együtt, az azonos nevű várossal és annak két kikötőjével, Szamothrakével, ahol a khioszi Szkimnosz szerint a régi időkben trójai jövevények éltek, sőt még Lemnoszal is, az „isteni” Thóasz szigetével és városával, ahová Homérosz elbeszélése szerint egyszer még Héra is leereszkedett az Athoszról.⁶

Amikor a Római Birodalom benyomult a Balkánra, Filippopolisz a Kr. e. I. században dél, délkelet és délnyugat felé terjeszkedett, a Hármashalomról a síkság felé. A Julius–Claudius-dinasztia idején indult növekedésnek, „Julia Filippopolis”-nak nevezték, és különösen a Flavius-dinasztia napjaiban virágzott fel. Saját városrendezési terve volt Octavianus Augustus császár idejében.⁷ A nagyszabású építkezések során alaposan átalakult Traianus (99–117) és Hadrianus (117–138) császár idejében.⁸ A II. és III. században, Lucius Verus, Marcus Aurelius, Commodus és Septimus Severus idejében már Trákia provincia stratégiai római metropolija volt, saját szenátussal, amelyben a filippopoliszi Artemisiada, Asklepiada, Heraklida, Kendrisiada, Hebreida, Rodopeida, Eumolpeida, Orpheida nemzetségek fiai mellett szobrokkal megörökített magisztrátusok, tribunusok, traccarusok, neocorusok vettek részt, például a neves római és itáliai Vir dius, Munatius, Antius és más nemzetségekből.⁹

A városnak adószedési és pénzverési joga volt. A hét plovdivi domb egyikén (Takszim tepe) emelkedett a római praetorium, Róma császárainak rezidenciája. A Hármashalom legnyugatibb részén állt a márványból készült császári trón. A Bunardzikon volt látható Geta császár 211-ben vert pénzén, vagy Caracalla és Heliogabalus medálián ábrázolt tiszteletet parancsoló Héraklész-szobor, amely a Heszperidák almáját tartja bal kezében;¹⁰ a Dzsendem tepén – korinthuszi oszlopokkal díszített szentélyben – állt Apollo Cendrissus bronzból készült, aranyozott szobra.¹¹ Egy másik Apolló-szobor, amely Antoninus Pius császár érméin látható, pontos mása Praxitelész bronzszobrának, egy harmadik Apolló-szobor pedig (amely Commodus császár pénzén látható) a Dzsembaz tepe dombon állt, ahol – Antoninus Pius medáliáján kivehető – a nagy Artemisz-templom is emelkedett.¹²

Trimontium római stadionja – Praxitelész Apollójának kopjájával és a híres Héraklészszel és Hermész-Diszkobolossal, Lüszipposz illetve a Kr. e. V. századi argoszi mester, Naukidész szobraival díszítve¹³ – patkó alakú, 180 méter hosszú volt, a Szahat tepe és Takszim tepe dombon lelátói voltak, még a püthói, cendrissusi és alexandriai játékok idejéből. Annak idején a legnagyobb volt Kelet-Európában. Ezeket a püthói játékokat, amelyek a delphoi játékok hagyományait folytatták, itt rendezték meg „Ale-

Римският стадион на Тримонциум – украсен с копия на Праксителовия Аполон и на прочутите статуи на Херакъл и Хермес-дискобол съответно на Лизип и аргоския скулптор от V в. пр. Хр. Навкидес¹³ – с формата на подкова, дължина 180 метра и с трибуни по Сахат тепе и Таксим тепе от дните на Питийските, Кендрисийските и Александрийските игри бил най-големият в Източна Европа. Тези Питийски игри, следващи традициите на игрите в Делфи, провеждани тук в чест на „Александрия Пития“ (Alexandria Pythia – в присъствието на император Каракала в 214 г.) и „Кендризея Пития“ (Kendriseia Pythia – при Елагабал и след смъртта му), в които триумфирал прочутият глашатай с паметник в Атина Валерий Еклект от Синоп, победител в състезания още в Смирна, Сарди, Никея, Никомедия, Ефес, Коринт, Македония, Централна Гърция, Аргос и Рим.¹⁴ И Недрийските – учредени през 208 г. в чест на император Елагабал, когато градът получил гръмката титла *неокор*, т.е. „пазител на императорския култ“, като императорът бил изобразяван в медальони редом с покровителя на Филипопол бог Аполон Кендрисос, стоящи прави един срещу друг, държащи заедно модел на храм и с прочее атрибути.¹⁵ И Александрийските – наречени така именно за да поласкаят посетилия града в пролетта на 214 г. император Каракала, който с титлата „magnus“ виждал себе си продължител на делото на самия Александър Велики и чието изображение на триумфиращ победител на кон, мятан копие срещу коленичил под предните нозе на коня възрастен мъж с фригийска шапка, също личало в специално сечени в града медальони и монети.¹⁶ В античния филипополски амфитеатър с полукръгла орхестра с диаметър 92 римски стъпки и 28 реда седалки, със сцена на две нива, множество зрители наблюдавали представления, всеки на свое място в сектора на квартала, където живеел. От форумата (агората) на римския град – чиято дължина надхвърляла 525 римски стъпки, с неговата същинска част, ареята (площадът под открито небе), с дължината ѝ в посока север-юг 112 м и ширина 99 м, където се издигали статуи на императори, техните съпруги, цезари, видни личности със заслуги към града, редом със светилища, фонтани и водни огледала, с коринтски мраморни аркади и дорийски колонади, и с трите монументални входа с четириколонни йонийски пропилеи – тръгвали улици с ширина от 5 до 8 метра, покрити с големи плочи с бордюри, в средата със зидана канализация.¹⁷

Ако градоустройственият план на римския Пловдив по думите на археологията бил идентичен с плана на вездесъщия Милет,¹⁸ в североизточния ъгъл на форумата се намирал одеонът с оформена с портици фасада към сцената и с конусообразни сводове. Наоколо били термите, с изобилие от подови и стенни многоцветни мозайки и различните помещения за къпане, занимания, отдых и мазане с благовонни масла;¹⁹ храмът на всички богове под южните скали на Джамбазтепе; часовникът (най-ранен в Източна Европа), воден и слънчев; монетарницата, завършена в 183-184 г. по времето на император Комод, но съществуваша и преди;²⁰ резиденцията с изключителна мозаечна украса от пресичащи се шестоъгълници, обградени от сложна плетеница, в чиито вписани вътре кръгове и осмоъгълници се виждали изобразени 26 различни вида птици;²¹ изпълнените също с множество римски мозайки вили. В далечината мерзелеели два-

xandria Pythia” тiszteletére Caracalla császár jelenlétében 214-ben, és „Kendriseia Pythia” тiszteletére Heliogabalus idejében és a halála után. Ezek a dicső híresség, a sinopusi Valerius Eclectus győzelmeskedett, akinek szobra áll Athénban, de nyert még versenyeket Szmírnában, Szárdiban, Nikeában, Nikomédiában, Ephesosban, Korinthosban, Makedóniában, Közép-Görögországban, Argosban és Rómában.¹⁴ És a nedruszi játékokat, amelyeket 208-ban alapítottak, Heliogabalus császár тiszteletére, amikor a város megkapta a hangzatos *neokorosz* vagyis „a császári kultusz őrzője” címet; a császárt a medáliákon együtt ábrázolták Filippopolisz oltalmazójával, Apolló Cendrisus istennel, amint egymással szemben állva együtt tartják a templom modelljét, más attribútumokkal együtt.¹⁵ És az alexandriai játékokat – amelyeket azért neveztek így, hogy hízelegjenek Caracalla császárnak, aki 214 tavaszán látogatott a városba, és aki a „magnus” cím révén nem más, mint Nagy Sándor ügyének folytatójaként látta önmagát; ábrázolása, a lovon ülő diadalmas győztesé, aki kopjáját a ló mellső lábai alatt térdelő frígiai sapkás idős férfi felé veti, szintén látható a városban ez alkalomból vert medáliákon és pénzérméken.¹⁶ A félkör alakú orchestrával rendelkező antik filippopoliszi amfiteátrumban, amelynek átmérője 92 római lépés, és 28 sor ülés helyezkedik el benne, kétszintes színpad előtt, sok néző láthatta az előadásokat, mindenki a maga helyéről, a lakónegyede szerinti szektorból. A római város fórumáról (agorájáról) – amelynek hosszúsága meghaladta az 525 római lépést, lényegi része, az area (tér a szabad ég alatt) hosszúsága észak–déli irányban 112 méter, szélessége 99 méter volt, császárok szobrai álltak rajta, feleségeiké, cézároké, nevezetes személyiségeké, akik szolgálatokat tettek a városnak, ezen kívül szentélyek, szökőkutak és víztükrök díszítették, korinthoszi márvány árkádokkal és dór oszlopsorokkal, valamint három monumentális bejárat négyoszlopos jón propyleákkal – indultak az 5–8 méter széles utcák, nagy lapokkal és szegélyekkel borítva, közepükön épített csatornákkal.¹⁷

Ha a római Plovdiv városépítési terve a régészet állításai szerint azonos volt a mindenütt jelenlévő milétoszival,¹⁸ a fórum északkeleti sarkában kellett lennie az odeonnak az oszlopcsarnokos homlokzattal és a kónuszos boltívekkel. Körülötte voltak a thermák, nagyszámú színes padló- és falmozaikkal és különböző fürdő-, szórakozó-, pihenő- és ilóolajos masszírozóhelyiségekkel;¹⁹ az összes isten temploma a Dzsambaz tepe déli sziklái alatt; a víz- és napóra (a legkorábbi Kelet-Európában; a 183–184-ben, Commodus császár idejében befejezett, de már korábban is létezett pénzverde;²⁰ a rezidencia, rendkívüli mozaikdíszítéssel, amely egymást metsző hatszögekből áll, bonyolult fonattal övezve, benne körök és nyolcszögek alkotta keretben 26-féle madár volt látható;²¹ sok római mozaikkal díszített villa. A távolban két aquaeductus derengett, amelyek párhuzamosan futottak, egymástól mintegy 30–40 méterre – ezek látták el a várost a Rodope-hegység vizével. Ezek, az agyagból készült vízvezetékek együtt, amelyet helyenként három emelet magasra is kiépítettek, amint arról már szó esett, 23 kilométer hosszúak voltak összesen, magasságuk elérte a 25 métert. Amikor a kortárs régészeti ásatások feltárták a Hármashalom alatt egy római vízvezeték maradványát, abban friss víz folyt. A római Trimontium címere a városban vert pénzeken oldalán fekvő félhold, négy csillaggal. Egy másik variáns a négy csillag T betűt alkot és koronaként áll egy leányfő fölött, a római Trákia provinciát jelképezve. Egy harmadik fennmaradt érmén folyón úszó hajó látható.²²

та акведукта, които – всеки отделно, на успоредно разстояние 30-40 метра един от друг – снабдявали римския град с вода от Родопи. Те, заедно с глинения водопровод, на места изградени на три етажа, както стана дума, били с обща дължина 23 километра, а височината им достигала 25 метра. Когато при съвременни археологически разкопки открили под Трихълмието части от римски водопровод, в него още течала прясна вода. Герб на римския Тримонциум върху сечените в града монети бил легнал настрана полумесец с четири звезди. В друг вариант четирите звезди образували буквата „Т“ и стоели като корона върху главата на момиче, символизиращо римската провинция Тракия. Върху трета запазена монета личало изображение на кораб, движещ се по реката.²²

Населявали космополитния имперски град („най-блестящата метрополия на тракийската провинция“) пришълци от Рим, италийци, войници и ветерани от различни земи. И особено – тъй като градът оставал организиран в традициите на гръцките полиции – хора от гръцкоговорящия и прочее Изток: занаятчии от малоазийските градове и най-вече от Никея, могъщи търговци, ретори и концесионери на тракийските мини и техните освободени роби от градовете на Сирия (сирийци заедно с боговете им живеели във всички големи търговски фактории на империята), майстори на мозайки от Перинт, преселници от Никомедия и дори копти от далечна Александрия в Египет. Към които вече в III век се прибавяли, както също се спомена другаде, заселени наоколо готи, карпи, сармати, гети, парти, армениаки и адиабени, т.е. хора от персийската област Адиабене.²³ И макар римските норми с векове да били внедрявани методично в културата на всички римски провинции от Испания и Британия до Двуречието и от Галия в Германия до долината на Нил, във Филипопол и въобще в големите градове на Балканите не спирали да се ширят източните вярвания и религиозни обреди, идещи тук от Египет, Сирия и Мала Азия.²⁴

Култът към египетската *Изида* проникнал дори в Рим още по времето на Сула. Както – от I в. сл. Хр., пренасяни от изток на запад от войниците от римските легиони като техен бог-покровител – и култът към персийския бог *Митра*.²⁵ От приетите в римския пантеон по времето на Калигула египетски божества в Пловдив почитали още бог *Харпократ*. И египетския бог Сарапис. Намерени в града бронзови статуйки изобразявали египетската богиня *Изида*.²⁶ Мраморни оброчни плочки, от друга страна, поднасяли посвещенията си на общия малоазийско-балкански култ към *Великата Майка на боговете*: облечена в надиплен хитон с широки ръкави, стояла права или седнала на трон между два лъва, с патера в лявата и подпряна с дясната ръка на жезъл или издигнала жезъла високо горе – така, както, редом с изображения на египетския бог *Атис*, се виждала изобразена в оброчни плочки от Перинт, Галиполи или Мароней, чествана и в града на хълмовете всеки 15 и 22 март в посветителните ѝ празници.²⁷ Или култът към сирийската богиня *Атаргатис*, свързана с бог *Хадад*, култ, възникнал в предхристовите столетия в сирийските центрове Хиерапол, Манбог, Дамаск и Балбек, проникнал в Египет и оттам – през Делос и нагоре по островите на Егея – достигнал с варовиков олтар светилището на Аполон Кендрисос на филипополското Джендем тепе.²⁸

A космополита császári város („a trák provincia legragyogóbb metropolisza“) lakói jövevények voltak, Rómából, itáliaiak, katonák és veteránok különböző földről. És különösen – mivel a városban megmaradt a görög politia szervezet – a görög és egyéb nyelvű Kelet jövevényei: kézművesek a kisázsiai városokból, leginkább Nikeából, módos kereskedők, rhétorok és a trák bányák bérleti felszabadított rabjaikkal együtt a szíriai városokból (szíriaiak az isteneikkel együtt a birodalom minden nagy kereskedelmi zónájában éltek), mozaikkészítő mesterek Perinthoszból, bevándorlók Nikomédiából, sőt még koptok is a távoli Alexandriából és Egyiptomból. Akikhez már a III. században csatlakoztak, amint más források említik, a környékre betelepült gótok, carpusok, szarmaták, géták, pártusok, armeniacusok és adiabenusok (vagyis a perzsa Adiabene terület lakosai).²³ És bár a római normákat évszázadok óta módszeresen alkalmazták minden római provinciában Spanyolországtól és Britanniától a Tigrisig és az Eufráteszig, a germániai Galliától a Nílus völgyéig, Filippopoliszban és általában a Balkán nagy városaiban szakadatlanul terjedtek a keleti vallások és vallási szertartások, amelyek Egyiptomból, Szíriából és Kis-Ázsiából kerültek ide.²⁴

Az egyiptomi *Ízisz* kultusza Rómában még Sulla idejében megjelent. Mint ahogyan – a Kr. utáni első századtól – behozták keletről nyugatra a római légiók katonái védőistenük, a perzsa *Mithrász* isten kultuszát is.²⁵ A római Pantheonba Caligula idején befogadott egyiptomi istenek közül Plovdivban tisztelték még *Harpokratész* istent és az egyiptomi *Szerápisz* istent. Találtak a városban olyan bronzszobrocskákat, amelyek az egyiptomi *Ízisz* istennőt ábrázolják.²⁶ Másrészt vannak olyan márvány emléktáblácskák, amelyek felajánlásukat a közös kis-ázsiai–balkáni *Fenséges Istenanyának* teszik meg: sűrűn redőzött, széles ujjú khitónba öltözve, állva vagy ülve ábrázolják a trónon, két oroszlán között, bal kezében paterával, jobb kezével királyi pálcára támaszkodva vagy azt magasra feltartva – úgy, ahogyan az egyiptomi *Áthisz* istent is ábrázolják fogadalmi táblácskákon Perinthoszból, Gallipoliban; vagy Maroneiát, akit a dombok városában is ünnepeltek, minden év március 15-étől 22-éig a neki szentelt ünnepnapokon.²⁷ Vagy a szíriai Atargatisz istennőt, akinek kultusza Hadad istenhez kapcsolódik, egy olyan kultusz, amely a Krisztus előtti évszázadokban keletkezett Hierapolisz, Manbog, Damaszkusz és Baalbek szíriai központokban, onnan került át Egyiptomba, onnan pedig – Déloszra és fent az égei-tengeri szigeteken át – jutott el Apolló Cendrissus mészke oltáros szentélye a filippopoliszi Dzsendem tépére.²⁸

Plovdiv oszmán éveiben mindez sok évszázadon át feküdt eltemetve. Éppúgy, mint az egész Balkánon, rég feledésbe merültek Szaloniki, Herakleia (Bitolja), Edessza (Voden), Sztobi, Szkupi (Szkopjéjén nyugatra), Szalona, Dracs, Drinápoly, Filippi, Énosz és más városok körvonalai, azokkal a nagy építkezésekkel együtt, amelyekből a félsziget déli részén mégis megmaradt például Szalonikiben az ún. Vardar-kapu (Porta aurea) és az Encantada porticus. Úgy, ahogyan – Kelet és Nyugat találkozásánál – az oszmán korban rejtőzködtek a földbe, vagy egyszerűen porladtak a hajdani grandiózus építmények romjai a Szorosoktól keletre és Efezoszban – mint a híres Arkadiane utca. És Szmirna – a maga hatalmas romjaival. És Baalbek (Heliopolisz) – Jupiter és Dionüszosz templomával, amelyek egy támfalas terasz különböző szintjeire épültek, falaikban három hatalmas quadrával. És Palmüra (Tadmor) – az azonos nevű királyság fővárosa a sivatag-

В османските години на Пловдив всичко това от много векове лежало заровено в земята. Така, както на Балканите отдавна била забравена римската осанка на Солун, Хераклея (Битоля), Едеса (Воден), Стоби, Скупи (западно от Скопие), Салона, Драч, Адрианоупол, Филипи, Енос и т.н. редом с големите строежи, от които все пак в южната част на полуострова оставали например в Солун римската т.нар. Вардарска порта (Porta aurea) и портикът Инкантада. Така, както – в срещата на Изтока със Запада – в османската епоха лежали заровени в земята или представлявали просто подобие на руини грандиозните някога строежи на изток от Проливите и в Ефес – с прочутата улица Аркадиане. И Смирна – с грамадните ѝ руини. И Баалбек (Хелиопол) – с храмовете на Юпитер и на Дионис, градени на различни нива върху величествена тераса с подпорни зидове с взидадени в тях три грамадни квадри. И Палмира (Тадмор) – главният град на едноименното царство в пустинята, на средата на пътя на керванната търговия между Сирия и Двуречието, откъдето след завръщането си от Изтока император Адриан някога пренесъл източните култове и философските школи. Или – на юг – легендарната Александрия, от чиято римска епоха, освен т.нар. „колона на Помпей“, нямало да остане нищо.²⁹ Все земи, където от края на II и през III век точно в посока към гръцките градове в Мала Азия се преместил културният център на общия свят в самата Римска империя, тоест – с дълбините на елинския си дух – *победеният* гръцки свят *победил* своя *победител*. И където някога през II в. великата гръцка култура изживявала новия си ренесанс в лицето на великите софисти, едновременно „литературни лъвове и градски богаташи“, чието огромно влияние и популярност били такива, че един от тях, Полемон от Смирна, по думите на някогашните му съвременници, тогава третирали „цели градове като свои поданици, императорите – като нисшестоящи“, а към богатите се отнасял „като към равни“.³⁰

В османските години на все още общия свят между Изтока и Запада отдавна лежали погребани в земята и онези древни предписмени времена, в които именно поетите били първите законодатели (sic *poetas fuisse primos leges*), тогава, когато законът – *nomos* – не представлявал друго освен лирика по звучене и по смисъл, звуков ритъм.³¹ Лежали в земята те редом с крепостните стени на Тримонциум, разрушени – заедно с целия град – от готите в 251 г. до степен, че при възстановяването на града при император Гален и най-вече при император Константин Велики нивото на филипополските улици било повдигнато с цял метър³² – същите готи на Фритигери, „изливанията“ на чиито „въоръжени пълчища“ на Балканите антиохиецът Амиан Марцелин сравнявал с походите на персите на Ксеркс Велики и с изригването от вулкана Етна пепел, и „така се подготвяла гибелта на римския свят с невъздържано усилие и настойчивост“.³³ Крепостни стени, разрушени и от хуните (в 447 г.) на Атила, които с лъковете си могли да улучват противник на разстояние от триста метра. Тогава, когато хуни се озовали и пред вратите на самия Кнстантинопол, а ромеите се откупили срещу ежегоден данък до 2100 фунта злато и скъпи дарове.³⁴ Докато за тях още в предходното столетие като съюзници на готите споменатият Амиан Марцелин,

ban, a Szíria és a két folyó közti kereskedő karavánok útjának közepén, ahonnan valaha, Keletről való visszatérése után Hadrianus császár elhozta a keleti kultuszokat és filozófiai iskolákat. Vagy – délen – a legendás Alexandria, amelynek római korszakából az úgynevezett pompeji oszlopon kívül semmi sem maradt.²⁹ Mind olyan földek, ahová a II. század végétől és a III. században pontosan a kis-ázsiai görög városok irányába áthelyeződött a közös világ kulturális központja a Római Birodalomban, vagyis – helyén szellemének mélységével – a *legyőzött* görög világ *legyőzte* *legyőzőjét*. És ahol valaha, a II. században a hatalmas görög kultúra újra reneszánszát élte a nagy szofisták, ugyanakkor „irodalmi nagyságok és városi gazdagok” személyében, akiknek befolyása és népszerűsége olyan nagy volt, hogy egyikük, a szmirnai Polémon hajdani kortársai szavai szerint „egész városokat kezelt úgy, mint saját alattvalóit, császárokat, mint alárendeltjeit”, a gazdagokkal pedig úgy viselkedett, „mint egyenrangúakkal”.³⁰

Az oszmán években a még mindig közös Kelet és Nyugat világában rég eltemetve feküdtek a földben azok az ősrégi, írásbeliség előtti idők is, amikor a költők voltak az első törvényhozók (sic *poetas fuisse primos leges*), amikor a törvény – *nomos* – nem jelentett mást, mint lírát hangzásban és jelentésben, hangok ritmusát.³¹ Együtt feküdtek a földben Trimontium erődtény falaival, amelyeket – az egész várossal egyetemben – a gótok romboltak le 251-ben, olyan mértékig, hogy amikor Galenus császár, de leginkább Nagy Konstantin császár idejében helyre akarták állítani, a filippopoliszi utcák szintjét teljes egy méterrel kellett megemelni³² – ezek ugyanannak a Fritigernnek a gótjai voltak, akinek „fegyveres hordái” balkáni „kiözönléseit” az antiochiai Ammianus Marcellinus Nagy Xerxész perzsáinak hadjárataihoz hasonlította, és az Etna kitöréseinek hamuzuhatagához, „így készítve elő a római világ pusztulását feltartóztatlan erővel és kitartással”.³³ A várfalakat Attila hunjai is rombolták (447-ben), akik képesek voltak nyilaikkal 300 méterről eltálatni az ellenséget. Akkor, amikor a hunok Konstantinápoly falai alatt is megjelentek, a városlakók évi 2100 font arany adóval és drága ajándékokkal váltották meg békéjüket.³⁴ Miközben róluk már az előző évszázadban mint a gótok szövetségeseiről írt a már említett Ammianus Marcellinus, félig embereknek, félig démonoknak írva le őket, akik a kentaurokhoz hasonlóan összenőttek lovaikkal. Ezt írja: „A kegyetlenségük (a hunoké) mindent felülmúl... Azt mondaná az ember, hogy kétlábú állatok, vagy mint azok a durván faragott torzóforma ábrázolások, amelyeket a hídfőkhöz raknak... A hunok [...] csak vad növények gyökereivel táplálkoznak, vagy az első eléjük kerülő állat nyers húsával, midőn a húst bizonyos ideig a ló hátán melegítik, a combjukkal odaszorítva. Nincs szállásuk. Nem használnak sem házakat, sem sírokat... Szövettel vagy erdei patkányok összevarrt szőrméjével takaródnak, nincs sem otthoni, sem ünnepi ruhájuk; ha egyszer felvették kifakult tunikájukat, csak akkor vetik le, ha leszakad róluk... Mondhatnánk, össze vannak kovácsolva a lovukkal... Enni, inni sem szállnak le róla, lovuk girhes nyakára borulva alszanak, és szépeket álmodnak... ”³⁵

Az oszmán korszakban már régen nyoma sem volt Filippopolisz hatalmas püspöki bazilikája alaprajzában, amely a V. században épült és az VI. században romboltott le. Egyike volt a legnagyobb korai keresztény templomoknak az egész Balkánon, és a balkáni térségben egyedülálló korai keresztény polikróm mozaikjain, amelyekből csak

виждайки ги полухора-полудемони, сраснали се с конете си подобно „кентаври“, пишел: „Тяхната (на хуните) жестокост надминава всичко... Човек би казал, че са двукраки животни или като онези грубо издялани изображения с форма на туловища, поставяни на мостовете... Хуните [...] се хранят само с корени на диви растения или със сурово месо от първото срещнато животно, като затоплят известно време месото върху гърба на коня, притискайки го с бедра. Те нямат подслон. Не използват нито къщи, нито гробове... Покриват се с платно или със съшити кожи от горски плъхове; нямат ни домашни, ни празнични дрехи; нахлузят ли веднъж избелялата си туника, свалят я само когато тя изbledнее или се скапе... Ще речеш, че са приковани към конете си... Не слизат на земята нито да ядат, нито да пият, спят клюмнали върху хилавия врат на ездитното си животно и сънуват блажено.“³⁵

В османската епоха отдавна нямало и следа от очертанията на огромната епископска базилика на Филипопол, строена в V в. и разрушена в VI в., една от най-големите раннохристиянски църкви въобще на Балканите, и от единствените ѝ в българските пространства полихромни мозайки раннохристиянско изкуство, само разкритата част на които надхвърляла 700 кв. м и по които някога се виждали изобразени 70 вида птици.³⁶ Не било останало нищо и от разрушената през VI в. малка филипополска базилика, разположена с баптистерията си от вътрешната страна на източните крепостни зидове, или от мартириума на града, намиращ се някога близо до пътя, който през източната крепостна порта извеждал в посока към Константинопол.³⁷

Заровени в пръстта под османския град, някогашните пловдивски градове и в XVII в. обаче излъчвали античната мекота и старинната изтънченост на Юга, за които в 1634 г. копнежно пишел сър Хенри Блаунт. Без да я забелязват, хората на Филипопол неизменно живеели в нея. Правели това, огрявани и подчинявайки се доброволно на *могъщия господар* и *същинска мяра* на Средиземноморския свят и южните Балкани – *Светлината*. Която не унищожавала нещата, а ги откривала и сред внезапния миг тишина – подобна на преминаващ през света ангел – някога човек можел да чуе мълчанието им. Тази Светлина в нейната – на брега на все същото море на Егея – разпространост, отпуснатост и ритъм, прозрачност и дълбочина, сред които и съгласуваност с природните условия човешкият дух все така с лекота откривал картината на безкрая.³⁸ Нея, в чиито бликащи отражения човекът на Запада от XVII в. нататък постепенно щял да забравя завинаги същността присъщата на тези места Протагорова аксиома, че човек е мярка на всички неща.

Въпреки че народите, които го населявали, се менели – в III в. готите, казват, избили тук 100 000 души, други 20 000 филипополци според Лъв Дякон били набити на кол от руския княз Светослав в 969/970 г., Пловдив редом с целите Балкани и в османската епоха продължавал на бъде част от невидимия Път на общата цивилизация от Изток на Запад. Градът и в XVII в. стоял, както изглеждало, непоклатимо с джамиите, медресетата, няколкото имарета, трите библиотеки, месджидите, началните училища (мектебите), хановите, керванса-

а feltárt rész meghaladja a 700 négyzetmétert, valaha 70 madárfaj ábrázolása volt látható.³⁶ Semmi sem maradt a VI. században lerombolt filippopoliszi kis bazilikából, amely keresztelőkápolnájával a keleti városfalak belső oldalán helyezkedett el, vagy a város vértanútemplomából, amely valaha annak az útnak közelében állt, amely a keleti városkaputól vezetett Konstantinápoly felé.³⁷

Az oszmán város földjében elásott hajdani plovdivi városok azonban még a XVII. században is sugározták a Dél antik látosságát és ódon kifinomultságát, amelyről 1634-ben sóvárogva írt Sir Henry Blount. Anélkül, hogy észrevették volna, Filippopolisz lakosai továbbra is ebben éltek. Úgy tették ezt, hogy beragyogta őket a Földközi-tengeri világ és a Dél-Balkán *hatalmas ura és igazi mértéke*, amelynek önként alávetették magukat: a *Fényt*. Amely nem semmisítette meg a tárgyakat, hanem feltárta őket, és a hirtelen támadt pillanatnyi csend közepén – mint amikor angyal suhan át a világon – az ember néha meghallotta némaságukat. Ezt a *Fényt* a maga – még mindig ugyanazon égei partok menti – szétáradásával, könnyedségével és ritmusával, lengésével és mélységével, a természeti környezettel való összhangjával még mindig könnyedén felfedezte az emberi szellem a végtelen képében.³⁸ A fényt, amelynek felbuzgó tükröződéseinben a nyugati ember a XVII. század óta lassanként örökre elfelejti e helyek jellemző, lényegi, protagorászi axiómáját: hogy az ember a mértéke mindennek.

Bár a népek, amelyek lakták, változtak – a III. században a gótok állítólag 100 000 embert öltek itt meg, további 20 000 filippopoliszit Diakónus Leó szerint karóba húzott Szvetoszlav orosz fejedelem 969/970-ben, Plovdiv az egész Balkánnal együtt az oszmán korszakban is része maradt a Keletről Nyugatra vezető közös civilizációs útnak. A város a XVII. században, úgy tűnik, megingathatatlanul állt, dzsámijaival, medreszéivel, néhány imaréjával, három könyvtárával, mesdzsidjeivel, elemi iskoláival (mektebék), fogadóival, karavánszerájaival, közös és magánfürdőivel és kútjaival, kórházával, konakjával, tömlöcével, szerájával, két jelentős bazársorával, nagy és kis vásárcsarnokával, szatócsboltjaival, műhelyeivel, kávéházaival és vendéglőivel, pinceraktáiraival és nagy mennyiségű áruja kereskedelmével, piacaival, bíróságával, a Debojjal, amelyben a török bírósági archívum volt, a Mevlevihanével a Rúmi-féle misztika követői számára, templomokkal, zárdákkal, zsinagógákkal, cserzőműhelyekkel a bőr feldolgozására, közönséges temetőkkal, és türbékkel a nagyságok számára, csalkokkal, malmokkal, kalólalmokkal, a kikötővel a Marica déli partján, a Sahabeddin híd mellett, az óratorony-nal. Mindezek, szétszórva a harminc plovdivi városrészben, amelyek közül sokat üres területek választottak el egymástól, összetömörültek, kanyargós utcácskákkal, egyetlen szűk térbe. Ez a Dzsumaja dzsámi és az Uzun csarsiján emelkedő Imaret dzsámi, valamint a város Tahtakaléja között helyezkedett el. Olyan városépítészetről volt szó, amelyben ugyanezek az utcácskák minden kereszteződésnél készakarva irányt változtattak. Így kellett lennie ennek még 1827-ben is amikor Plovdiv ismert várostérképén, amelyet egy francia katona állított össze a Párizsban kiadott Athens et Constantinople című könyv számára, még mindig kivehető a város alakja és kontúrjai, a Hármashalom lakott magaslatai, a nagy dzsámi, a városvezető lakóháza, a vízimalom, a nagy fürdők, a fahíd a Marica fölött, az elővárosok egyik tere, a Dzsumaja dzsámi előtti tér, a folyóhoz lefelé ereszkedő Uzun csarsijával, a holtak mezeje, a várost körülölelő kertek, a vágó-

раите, обществените и частни бани и чешми, болницата, конака, зандана, сарая, двете основни чаршии, големия и малкия безистен, дюкяните, работилниците, кафенетата и механиците, маазите за съхраняване и търговия с големи количества стоки, пазарищата, кадийницата (съдилището), дебоя, дето се намирал турския съдебен архив, мевлевихането на последователите на мистика Руми, църквите, метосите, синагогите, табаханите за обработка на кожи, обикновените гробища и тюрбетата за големци, чалковете, мелниците, тепавиците, пристанището на южния бряг на Марица до Шахабеддиновия мост, часовниковата кула. Всички те, разпръснати сред тридесетте пловдивски махали, много от които се виждали отделени една от друга с празни места, се събирали, криволичейки с уличките си, в едно тясно пространство. То било разположено между Джумая джамия и Имарет джамия по Узун чаршия и в Тахтакалето на града. Ставало дума за екстериор, в който същите тези улички на всеки кръстопът нарочно изменяли посоката си. Така щяло да бъде и в 1827 г., когато в известния план на Пловдив, съставен от един военен френски човек в издаденото в Париж съчинение „Athens et Constantinople“ все така личали контурите и формата на града, населените височини на Трихълмието, голямата джамия, жилището на управителя, воденицата, големите бани, дървеният маришки мост, площад от предградията, площадът пред Джумая джамия със спускащата се към реката Узун чаршия, поле на мъртвите, заобикалящи града градини, кланицата за добитък, пътят по левия маришки бряг, пресичащ реката по моста и продължаващ от десния бряг в посока за Одрин и Константинопол, хамбарите, склад за ориз и за олющването му, оризища и самата Марица с притоците ѝ.³⁹ И въпреки че към тях се прибавяли – видимо в двата плана на града от 1867 г. на един и същи автор, единият издаден на немски („План на град Филибе, България“) – и по-късни ориентири като католическата болница и католическата църква, кварталите, определени по етнически признак,^{***} новите шосета вече изцяло по десния маришки бряг, заобикалящи Бунарджика югозападно, за Белград или за Одрин и Константинопол,⁴⁰ в плана от 1827 г. на споменатия френски военен човек и тогава махалите „Мараша“ и „Хаджи Хасан“ стоели отделени с празни места от същинския град.

Тук именно между края на XIV и края на XVII век се люлеело битието на онзи пловдивски живот, за който подробно стана дума. В него от някогашните времена нямало и следа. Нито от десетките някога милиарни колони с кръстове върху тях по кръстопътищата на Военния или Царския друм (basilike hodos) през Траянови врата от Белград през Пловдив за Константинопол.⁴¹ Или от легендарния мост на Егнатиевия път по долното течение на река Марица нейде около Кипсела, по който във византийските дни обикновено се движела държавната поща от Балканите за италианските градове. Или от пътните станции от дните на Юстиниан Велики, всяка от тях разполагаща с по 40 отпочинали коня. Или от два-

*** „ТУРСКИТЕ“ (край реката и по Небетмене), „българските“ (южно и югоизточно, и на Джамбазмене), „арменските“ (по Сахатмене), „еврейските“ (по „Мараша“), „павлукянските“ (по Тепе алтъ) и „циганските“ (източно от Небетмене) редом с махалите „Мараша“, „Тепе алтъ“, „Каршиака“, „Гюзел бахче“.

хид, аз út a Marica bal partján, amely a híddal átszeli a folyót és a jobb parton folytatódik Drinápoly és Konstantinápoly felé, a hembárok, a rizshántoló és a raktárak, a rizsföldek és maga a Marica a mellékfolyóival.³⁹ És bár később csatlakoznak hozzájuk – amint az két 1867-ben készült, ugyanazon szerzőtől való térképen látható (az egyik német nyelven jelent meg, Filibe város térképe, Bulgária címmel) – későbbi tájékoztató pontok is, mint a katolikus kórház és a katolikus templom, etnikai jellemzők szerint meghatározott lakónegyedek,^{***} az új, Belgrád, Odrin és Konstantinápoly felé vezető országutak már végig a Marica jobb partján haladnak, délnyugat felől kerülnek meg a Bunardzsikot,⁴⁰ az említett francia katona 1827-es térképén a Marasa és a Hadzsi Haskan negyed még a várostól üres hellyel elkülönítve látható.

Itt ringott a bölcsője a XIV. és a XVII. század között annak a plovdivi életnek, amelyről részletesen szoltunk. Ebben a régmúlt időknek nyoma sem maradt. Mint ahogy a tetejükön keresztet hordozó oszlopreneteknek sem, melyek a Belgrádból a Traianus-kapun át Konstantinápolyba vezető Hadi vagy Királyi Út (basilike hodos) keresztesződéseiben álltak valaha.⁴¹ Vagy a legendás hídnak az Egnatiev úton a Marica folyó déli szakaszán, valahol Kypseli környékén, amelyen a bizánci időben általában haladt az állami posta a Balkánról az itáliai városok felé. Vagy az út menti pihenőknek Nagy Justinianus császár idejéből, amelyeknek mindegyikében 40 pihent ló állt az utazók rendelkezésére. Vagy a kétféle, rég elfeledett nevű bizánci szálláshelyeknek – a „xenodocheionoknak“ („idegeneket befogadó“), azaz ispotályoknak és a „pandocheionoknak“ (szó szerint „mindenkit befogadó“).⁴²

De akkor hogyan lehetséges, hogy a városba érkező nyugatiak még a XVII. században is régi „várak“ romjait látták a dombok tetején? Vagy a város ősi falainak maradványait, amelyek bármely percben leomolhattak? Már Neuschitz megfigyelte az antik amfiteátrum egy részét, ahonnan a márvány lépcsők legtöbbször „elvittek“ a törökök, látta a városfalat is, gazzal benőve. Boltozatos sírokat is látott. Egyikük a síkság fölé magasodó sziklába volt vájva.⁴³ „Sok nyomuk“ látszott a hajdani szép kőházaknak vagy templomoknak még évtizedekkel később is. A Wehner által észlelt várromokat követte a két kápolnáról, amelyeket Paul Ricot látott 1665-ben.⁴⁴ 1674-ben Hans Höntze fehér „márványdarabok“ mellett sétálgatott, rajtuk sok görög felirattal. Olyanok voltak, mint az elmúlt szépség jegyei. Ugyanebben az 1674-es évben Höntze látott egy eretnek templomot is, amelynek freskói világosan arról tanúskodtak, hogy sok évvel korábban épült.⁴⁵ Luigi Marsigli pedig 1680-ban ezt állapította meg a Dzsambaz tepéről: „e domb rétéji alá leereszkedve láttam egy darabját a régi falnak, hosszúsága 29 lépés volt, márványdarabokkal és egy feliratos piederstál darabjával“.⁴⁶

Az ókori Filippopolisz maradványai még a XVIII. században is láthatók voltak, amikor Gerard Cornelius Driesch 1718-ban távcsövén át figyelte meg a régi várfalakat, és naplójában, amelyet 1721-ben nyomtattak ki latinul, majd ezt követően két német kiadást is megért Augsburgban és Nürnbergben, azt írta, hogy „ezek már sok helyen leomlottak“.⁴⁷ 1740-ben Johann Kempelen is szó szerint ezt mondta: „ez a város eddig is

*** „TÖRÖKÖK“ (a folyó mentén és a Nebet tepén), „bolgárok“ (délen, délkeleten és a Dzsambaz tepén), „örmények“ (a Szahat tepe mellett), „zsidók“ (a „Marasa“ mellett) „paulianusok“ (a Tepe alta alatt) és „cigányok“ (a Nebet tepétől keletre), emellett „Marasa“, „Tepe alta“, „Karsiaka“, „Güzél bahcse“ negyed.

та типа византийски страноприемници с отдавна забравени имена – „xenodocheion“ („приемащ странници“) и „pandocheion“ (буквално: „приемащ всичко“).⁴²

Ала защо тогава и в XVII в. идещите в града хора на Запада виждали развалини от стари „замъци“ по върховете на хълмовете? Или останки от древните крепостни стени на града, заплашващи да рухнат? Още Найчиц наблюдавал част от античния амфитеатър, повечето от чиито мраморни стъпала турците били „отнесли“, виждайки и самата градска стена, обрасла в трева. Виждал и сводести гробове. Един от тях стоял изсечен в издигаща се над равнината скала.⁴³ „Много следи“ от някогашни хубави зидани къщи или черкви личали по хълмовете и десетилетия по-късно. Забелязаните там от Венер следи от замъци се следвали от видени от Пол Рико в 1665 г. развалини от два параклиса.⁴⁴ В 1674 г. Ханс Хьонце се разхождал край бели мраморни „парчета“ с много гръцки надписи по тях. Били като белези на отминалата прелест. Хьонце в онази 1764 г. разгледал и една схизматична църква, чиято живопис показвала сигурно, че е строена преди много години.⁴⁵ А Луиджи Марсили в 1680 г. уточнявал за Джебаз тепе: „спускайки се под полите на този хълм, видях част от стара стена, дълга 29 мои крачки, с парчета мрамор и парче пиедестал с надпис“.⁴⁶

Останки от древния Филипопол щели да се виждат тук и през XVIII в., когато Герард Корнелиус Дриш през 1718 г. наблюдавал през далекогледа си старите крепостни стени, в своя дневник, отпечатан на латински език в 1721 г. с последвали две немски издания в Аугсбург и Нюрнберг, той писал, че „те сега на много места са се разпаднали“.⁴⁷ В 1740 г. и Йохан Кемпелен казва буквално: „този град и досега показва много следи от старо великолепие като яки кули, развалини от градски стени, различни надписи“. Повечето от надписите обаче се виждали така изтрити от времето, че не можело да се различи нищо повече от полузаличени очертания на букви. И все пак „тези много мрамори, разчупени на парчета“, използвани тук-там в зидовете или в подовете на сградите, именно заради надписите си струвало да бъдат събрани. От тях Кемпелен намерил едва два четливи надписа в стара гробница. Записал съдържанието им прилежно. Виждал на дъното на друга гробница, която тогава служела за събиране на водата от един извор, друг гръцки надпис, който, издълбан в мрамора, при това се оказал „отлично запазен“. И преброявайки 12 християнски храма в Пловдив, записал в дневника си съдържанието на други три стари надписа. Те били издълбани в бял мрамор. Стоели вградени в зидовете на малка църква, в чийто център се издигал висок три стъпки четвъртит камък.⁴⁸ Същият камък в църквичката наблюдавал в 1665 г. Паул Тафернер. Според него самият храм наистина бил малък. По форма – кръстообразен. Диаметърът му достигал едва шест крачки. Тук се виждали обаче много надписи на гръцки върху бели и цветни мраморни плочи. На един хвърлей от храма стърчал стар зид. Като внушителен паметник. „Градските стени от старост са заплашени да се превърнат в развалини“, уточнявал Тафернер.⁴⁹ А французинът Луи Жедоен и в 1624 г. съобщава, че „личат още някои останки от стари сгради“, според него строени по времето на Филип Македонски (което едва ли било съвсем вярно).⁵⁰

сok nyomát mutatta régi nagyságának, erős tornyaival, a városfal romjaival, a különböző feliratokkal”. A feliratok legtöbbször azonban annyira lekoptatta az idő, hogy nem lehetett mást felfedezni rajtuk, mint egyes betűk elmosódott körvonalait. És mégis, „ezt a sok, darabokra tört márványt”, amelyet itt-ott felhasználtak kerítésnek vagy a házak padlójához, éppen a feliratok miatt érdemes volt összegyűjteni. Kempelen mindössze két olvasható feliratot talált közöttük egy régi sírkamrában. Gondosan lejegyezte a feliratokat. Egy másik sírkamra mélyén, amelyet akkor arra használtak, hogy egy forrás vizét összegyűjtsék benne, egy másik görög feliratot látott, márványba vésvé, ráadásul „kitűnő állapotban”. És 12 keresztény templomot számlálva meg Plovdivban feljegyzett naplójába további három régi feliratot. Ezeket fehér márványba vésték. Egy apró kápolna falaiba voltak beépítve, amelynek közepén három lépés magas négyszögletű kő emelkedett.⁴⁸ Ugyanezt a követ megfigyelte a kápolnában 1665-ben Paul Tafferner is. Szerinte maga a templomocskája valóban kicsi volt. Formáját tekintve kereszt alakú. Átmérője alig hat lépés. Azonban nagyon sok görög feliratot láttak benne, fehér és színes márványlapokon. A kápolnától egy kőhajításnyira egy régi fal meredezett. Mint egy impozáns emlékmű. „A városfalak olyan régiek, hogy a leomlás fenyegeti őket” – állapította meg Tafferner.⁴⁹ A francia Louis Gedouin pedig 1624-ben azt közölte, hogy „látشانak még bizonyos régi épületek maradványai”, amelyek szerinte Makedóniai Fülöp idején épültek (ami aligha felel meg a valóságnak).⁵⁰

Még ha akadtak is néhányan a XVIII. században az oszmán Plovdivba látogató nyugatiak között, akiknek volt fogalmuk a „Trákia” elnevezésről („Tratia” vagy „Tracia” írásalakban) és „Filippopoliszról” („Philippopoli/ole? et Trimontio ad Adrianopolis” vagy „Philippopolis, Trimontium”, vagy „Hadrianopolis vel Trimontium seu Philippopolis” vagy csak „Philippopolis”), amint a Rómában (1478-ban és 1507-ben), Ulmban (1482-ben), Strassburgban (1513-ban és 1525-ben) vagy Kölnben (1578-ban) kiadott Ptolemaiosz-térképeken olvasható,⁵¹ a filippopoliszi régiségek kutatásai igazán csak a XIX. század második felében kezdődtek el.⁵²

És mégis, a félszigeten már 1801-ben – azokban az években, amikor Nyugat-Európában a „Balkán” fogalma kezdett megtelni negatív tartalommal – az angol Thomas Bruce, Elgin lordja, aki éppen akkor kapta meg a szultáni engedélyt, hogy kedve szerint intézkedjen az athéni Akropoliszon is: egy állványzat segítségével rabolva el kincseit, a lord leszedette a Parthenon frízeinek felét, a homlokzat figuráival együtt, elvitte az athéni Erekhtheion szobrát, Niké istennő athéni templomának frízét és egyebeket. Azét a legendás Parthenonét, amelyet Európában két angol képzőművész tett híressé még 1762-ben.⁵³ 1787-ben itt járt régiségeket gyűjteni a francia Choiseul-Gouffier gróf, az az ember, aki a nagy történelem szerint később a legendás Trója helyét azonosította, és felfedezését 1808-ban kiadott könyvében tette közzé.⁵⁴

Miután 1797-ben az angol régészeti társaság tagjaként a Balkánon járt, 1803-tól John Jackson vezette a karthágói ásatásokat.⁵⁵ 1805 és 1807 között William Lake topográfus és numizmatikus, az Oxfordi Egyetem irodalomtudományi doktora tárta fel a „pogány idők” maradványait Szaloniki mellett: egy korinthuszi oszlopos kapu romjait, palaisztrákat ember nagyságú figurális ábrázolásokkal, és az isteni Kasztoria-tó mellett, egy antik épület romjai között egy „redőzőt” antik fehér márványszobrot.⁵⁶

Ако и през XVIII в. все още малцина от гостувалите в османския Пловдив западни хора имали представа за названията „Тракия“ – (с писмените форми „Tratia“ и „Tracia“) и „Филипопол“ („Philippopoli ole. ? et Trimontio e Adrianipolis“ или „Philippopolis, Trimontium“, или „Hadrianopolis vel Trimontium seu Philippopolis“ или само „Philippopolis“), разчетими на Птоломеевите карти, издадени в Рим (1478 и 1507), Улм (1482), Страсбург (1513 и 1525) или Кьолн (1578),⁵¹ проучванията на филипополските старини щели да започнат реално чак през втората половина на XIX в.⁵²

И все пак на полуострова още около 1801 г. – в години, когато в Западна Европа понятието „Балкани“ бавно започвало да се изпълва с негативизъм – англичанинът Томас Брюс, лорд Елджин, току-що получил султанско разрешение да се разпорежда по свое усмотрение и в Атинския акропол: разграбвайки с помощта на скеле старините му, лордът свалил от Партефона половината фризове, заедно с фигури от фронтоната му, отнесъл още статуя от атинския Йерихтеон, фриз от атинския храм на богинята Нике и прочие. Същият легендарен Партефон, който станал известен в Европа чрез рисунките на двама английски художници още в 1762 г.⁵³ През 1787 г. тук се разхождал да събира старини френският граф Шоазюл-Гуфие, човекът, който според голямата история по-късно локализирай мястото на легендарната Троя, отбелязвайки откритието си в книга, издадена през 1808 г.⁵⁴

След като пребивавал на Балканите в 1797 г., членът на английското дружество на антикварите Джон Джексън от 1803 г. ръководел разкопките на Картаген.⁵⁵ През 1805-1807 г. топографът и нумизматът Уилям Лийк, доктор по литература в университета в Оксфорд, откривал останки от „езическите времена“ край Солун: руини на порти с коринтски колони, пиластри с изображения на фигури с човешки размери, край божественото езеро Кастория – сред руини на антична постройка – „драпирана“ антична статуя от бял мрамор.⁵⁶ Отвъд Константинопол далеч на Изток още през XVI в. аугсбургският лекар Леонхарт Рауволф пишел за Вавилон, че там „разкошните стари антики са разпръснати в пустинята“. В 1616 г. копия от вавилонското клиновидно писмо донесъл в Европа италианецът Пиетро де ла Веле. През XVIII в. начинанието му повторил германски географ, а рисунки на вавилонските руини правели и англичани.⁵⁷

На остров Делос скицирал статуи, руини, храмове, древни надписи смятаният за „откривател“ на острова италиански търговец Кириакоз от Анкона още в 1445 г. През XVIII в. много от статуите на Делос вече били задигнати от колекционери. Към средата на века английският архитект Никълъс Ревет дори построил портик по делоски образец близо до Солсбъри.⁵⁸ А в 1766 г. англичанинът Ричард Чандлър, като използвал текстовете на Павзаний, локализирай древна Олимпия и открил там останките от храма на Зевс.⁵⁹

И на 31 юли 1718 г. лейди Мери Монтегю Уъртли, която по-рано гостувала и в Пловдив, след като напуснала завинаги Константинопол, на път с кораб все през тази „най-приятна част на света“ изпратила до италианския философ и поет абат Антонио Конти следните свои прочувствени стихове:

Konstantinápolyon túl, messze Keleten már a XVI. században írta Leonhardt Rauwolf augsburgi orvos Babilonról, hogy ott „pompás antik tárgyak vannak szétszórva a sivatagban”. 1616-ban a babiloni ékírás másolatát hozta Európába az itáliai Pietro de la Velle. A XVIII. században próbálkozását megismételte egy német geográfus, és a babiloni romokról készítettek rajzokat az angolok is.⁵⁷

Délosz szigetén rajzolt szobrokat, romokat, templomokat, ókori feliratokat a sziget „felfedezőjének” tekintett itáliai kereskedő, Anconai Kiriakosz, még 1445-ben. A XVIII. századra a gyűjtők már sok déloszi szobrot eltulajdonítottak. A század közepe táján Nicholas Revett angol építész déloszi mintára még egy portikuszt is épített Solisbury közelében.⁵⁸ 1766-ban pedig az angol Richard Chandler, aki Pausaniasz szövegeit használta fel, lokalizálta az ókori Olümpiát, és megtalálta ott Zeusz templomának maradványait.⁵⁹

És 1718. július 31-én lady Mary Montagu Wortley, aki korábban Plovdivban vendégeskedett, miután örökre elhagyta Konstantinápolyt, a hajóútról, még mindig „a világnak ezen legkellemesebb részéről” a következő érzelmes verssorait küldte el az itáliai filozófus és költő Antonio Conti apátnak:

*Pillantásom körbejár, ihlet hevíti,
Amott a halhatatlan szigetek, hullámok énekelnek,
Itt a Múza oly sokszor pendítette meg hárfáját,
Hogy nincsen hegycsúcs, melyet meg ne énekelt volna.*

Akkor írta ezt, amikor Gallipolin, az antik Szesztosz és Abüdosz romjain haladt át. És az Ida-hegy mellett – „ott, ahol Junó cirógatta szerelmesen Jupitert” – a hegyből eredő legendás Szkamandrosz folyónál. És Tenedosz szigeténél, amelyet Trója uralkodójáról, Teneiszről neveztek el. Itt csábította valaha Apollón Daphné. És Leszbosz-nál, az antik Mütilinénél „ahol Szappho énekelt, Pütakhosz uralkodott, és Alkaios, Theophraszosz és Arion született – a költészet, filozófia és muzsika híres mesterei”. És Hiosz-nál. Amikor pedig elhagyták „a szorost Androsz és Akhaia, most Livadia szigetek között”, látták a „Szounion-fokot, most Kolona, ahol még állnak Minerva templomának hatalmas oszlopai”. Délnyugat felé leereszkedve a Peloponnészosz partjai mentén látta annak legendás folyóit és „Árkádia mezőit” is.⁶⁰

„Az ókor embere bölcsességének számos bizonyítéka közé odasorolhatjuk városaik elhelyezkedését is, amelynek kiválasztásában általában nagy észszerűséget tanúsítottak” – ilyen értelemben írt egy évszázaddal Mary Montagu után, 1811-ben John Galt költő, Byron barátja is, akivel Málta szigetén váltak el egymástól, példaként említve éppen Filippopolisz „igen észszerű” elhelyezkedését, amelynek a síkság fölé magasodó Hármashalmát szigethez hasonlította.⁶¹ Éppúgy, mint John Covell, még a XVII. században, aki a balkáni antikvítás kialudt fényének nyomait kereste, látta Çorluban a 96 lépés hosszú ókori vízvezetékét, amelyet egy keskeny, magas árkád hordozott a közepén, s amelyben még folyt a víz. Azokhoz hasonlított, amelyek – habarccsal bevakolt agyagcsövekkel – már évezredek óta fekszenek Karthágó, Epheszosz, Szmirna földjében és másutt, „sértetlen állapotban”.⁶² Amikor a XVIII. század elején a francia De la Mottre „dilizsánsz-

Обхожда погледът ми, сгрят от вдъхновение,
ония острови безсмъртни и вълни, що пеят,
тук струната на арфата си Музата докосвала е толкоз често,
че няма връх планински, невъзнят от нея.

Писала това, преминавайки през Галиполи, развалините на античните Сестос и Абидос. И край планината Ида – „там, где Юнона галила е влюбено Юпитер“ – с извиращата от нея легендарна река Скамандър. И островите Тенедос, наречен на владетеля на Троя Тенеис, кодето някога Аполон ухажвал Дафне. И Лесбос, древния Митилини, „където е пяла Сафо, царувал Питакус и са се родили Алкей, Теофраст и Арион – прочути майстори в поезията, философията и музиката“. И Хиос. А когато минали „протока между остров Андрос и Ахайа, сега Ливадия“, видели „нос синиум, сега наречен Колона, кодето още стоят огромните колони на храма на Минерва“. Спускайки се на югозапад край бреговете на Пелопонес с неговите легендарни реки и „полетата на Аркадия“. ⁶⁰

„Към многобройните доказателства за мъдростта на древните може да се причисли и разположението на техните градове, в чийто избор обикновено са влагали голям разум“ – в този смисъл век след лейди Монтегю пишел в 1811 г. и поетът Джон Галт, приятелят на Байрон, с когото се разделили на остров Малта, давайки за пример „твърде уместното“ местоположение точно на Филипополис, чието издигащо се над равнината Трихълмие наподобявало остров. ⁶¹ Така, както още през XVII в. и Джон Ковъл, търсейки следи от угасналата светлина на балканската античност, виждал в Чорлу древен акведукт с дължина 96 стъпки, държан от малка висока арка в средата, с все още течаща вода. Наподобяващ онези, които – с глинени тръби, споени с хоросан – от хилядолетия лежали в земята на Картаген, Ефес, Смирна и прочие, „без да пострадат“. ⁶² Като в началото на XVIII в. французинът Дьо ла Мотре, пътувайки за Филипопол с „дилижанса“, наблюдавал в джамиите (бивши християнски църкви) на османските градове остатъци от мозаечни изображения редом с капители и колони, представляващи за него „най-красивата им украса“. И – нейде към Солун – и „прекрасни“ следи от триумфална арка с „любопитни барелефи, отломки от колони, архитрави, капители и други подобни останки от древни градове“. ⁶³

- 1 — Тойнби, А. *Изследване на историята*. Т. I. С., 2001, с. 282.
- 2 — Шмале, В. *История на Европа*. С., 2005, с. 22.
- 3 — Ортега-и-Гасет, Х. *Есета*. Т. I. С., 1993, с. 123-126.
- 4 — Цухлев, Д. *История на Българската Църква*. С., 1911, №, с. 10.
- 5 — Йорданов, К. *Стратезите на Александър Велики в Тракия – История*, 1994, 4-5, с. 1-12; Михайлов, К. *Към историята на Тракия през IV-III в. пр. Хр.* – Сб. *Кацаров*, ИАИ, XIX, 1955, с.149-154; Тачева, М. *Царете на древна Тракия. Книга първа*. С., 2006, 185-190.

szal” Filippopoliszba utazott, az oszmán városok dzsámijaiban (volt keresztény templomaiban) mozaikképek maradványait figyelte meg, oszlopfőkkel és oszlopokkal együtt, amelyeket azok „legszebb díszének” talált. És – valahol Szaloniki környékén – egy diadalív „gyönyörű” nyomait is, „érdekes domborművekkel, oszlopdarabokkal, architrávokkal, oszlopfőkkel és az ókori városok más hasonló maradványaival. ⁶³

- 1 — Toynbee, A.: *A történelem kutatása. I. kötet*. Szófia, 2001, p. 282.
- 2 — Schmale, V.: *Európa története*. Szófia, 2005, p. 22.
- 3 — Ortega-y-Gasset, H.: *Esszék. I. köt.* Szófia, 2005, p. 22.
- 4 — Cuhlev, D.: *A Bolgár Ortodox Egyház története*. Szófia, 1911, p. 10.
- 5 — Jordanov, K. *Nagy Sándor sztratégoszai Trákiában – Isztorija*, 1994, 4-5, pp. 1-12; Mihajlov, K.: *Trákia Kr. e. IV-III. századi történetéhez – Kacarov-gyűjtemény*, IAI, xix, 1955, pp. 149-154; Tacseva, M.: *Az ókori Trákia királyai. Első könyv*. Szófia, 2006, pp. 185-190.
- 6 — *Trákia és Makedónia történelmének és földrajzának forrásai*. G. Kacarov és mások fordítása. Szófia, 1949, p. 11, 31, 119, 144, 224, 260, 367.
- 7 — Keszjakova, E.: *Filippopolisz a római korban*. Szófia, 1999, p. 13.
- 8 — Mateev, M.: *Az ókori Filippopolisz*. Plovdiv, 1993, p. 20.
- 9 — Tacseva, M.: *A bolgár földek története az ókorban, a hellenisztikus és római korszakban*. Szófia, 1997, p. 168; Sarankov, N.: *Virdii, munatii, antii. Filippopolisz és Trákia provincia neves római nemzetségei* – In: *Societas classica. Kultúra és vallás a Balkánon, a Mediterráneumban és Keleten*. BT 2006, pp. 175-195.
- 10 — Kolev, K.: *A Bunardzsik-domb filippopoliszi antik érmén ábrázolva*. – *Numizmatika*, 1976. 1-2, pp. 28-35.
- 11 — Geraszimov, T.: *Pénzérme Filippopolisz városból, az egyik domb ábrázolásával* – *GPNMB*, 1940, pp. 161-173.
- 12 — Kolev, K.: *Dzsambaz tepe, Plovdivban talált antik érmén ábrázolva* – *IMJUB I.* 1875, pp. 115-123.
- 13 — Kolev, K. *A Bunardzsik-domb...* i. m., p. 103; Geraszimov, T.: *Megjegyzések az Alexandriai, Pythiai és Cendrissusi Játékokhoz Filippopoliszban* – In: D. Decsev-émlékkönyv, Szófia, 1958. p. 290-291.
- 14 — Vagalinszki, L.: *A filippopoliszi Pythiai Játékok kronológiájáról*. NBU. Goz. „Régészet” osztály. IV-V. 2002. pp. 264-267.
- 15 — Geraszimov, T.: op. cit. pp. 298-299.
- 16 — Ugyanott, pp. 291-293.
- 17 — Mateev, M.: op. cit. P. 125.
- 18 — Keszjakova, El.: *Új adatok Filippopolisz városépítéséhez* – *IMJUB*, XVIII. 1992. pp. 79-96.
- 19 — Keszjakova, El.: *Filippopolisz a római...* op. cit. Pp. 40-43.
- 20 — Ugyanott, pp. 38-39. (és jegyzet)
- 21 — Ugyanott, pp. 52-57.
- 22 — Mateev, M. op. cit. P. 125.

- 6 — Извори за старата история и география на Тракия и Македония. Превод Г. Кацаров и др. С., 1949, с.11, 31, 119, 144, 224, 260, 367.
- 7 — Кесякова, Ел. Филипопол през римската епоха. С., 1999, с.13.
- 8 — Матеев, М. Древният Филипопол. П., 1993, с.20.
- 9 — Тачева, М. История на българските земи в древността през елинистичната и римската епоха. С., 1997, с. 168; Шаранков, Н. Virdii, unati, anti. Знатните римски родове на Филипопол и провинция Тракия – В: *Societas classica*. Култура и религии на Балканите, в Средиземноморието и Истока. ВТ, 2006, с.175-195.
- 10 — Колев, К. Хълмът Бунарджика, изобразен върху антична монета от Филипопол – *Нумизматика*, 1976, 1-2, с.28-35.
- 11 — Герасимо, Т. Монета от град Филипопол с изображение на един от хълмовете му – *ГПНБМ*, 1940, с.161-173.
- 12 — Колев, К. Джамбаз тепе, изобразено върху антична монета от Пловдив – *ИМЮБ*, I, 1975, с. 115-123.
- 13 — Колев, К. Хълмът Бунарджика... Цит.съч., с. 103.; Герасимов, Т. Бележки върху Питийските, Александрийските и Кендризийските игри във Филипопол – В: Изсл. В мест на Д. Дечев, С., 1958, с. 290-291.
- 14 — Вагалински, Л. За хронологията на Питийските игри във Филипопол. НБУ, Гоз. На департамент „Археология“, IV-V, 2002, с. 264-267.
- 15 — Герасимов, Т. Цит. Съч., с. 298-299.
- 16 — Пак там, с. 291-293.
- 17 — Матеев, М. Цит.съч., с. 56-71.
- 18 — Кесякова, Ел. Нови данни за градоустройството на Филипопол – *ИМЮБ*, XVIII, 1992, с. 79-96.
- 19 — Кесякова, Ел. Филипопол през римската... Цит. съч., с. 40-43.
- 20 — Пак там, с. 38-39 (и бел).
- 21 — Пак там, с. 52-57.
- 22 — Матеев, М. Цит.съч., с. 125.
- 23 — Данчева-Василева, А. Етнически състав на населението и демографски промени във Филипопол (IV-XIV в.) – *ИП*, 1994-1995, 4, с. 4-6.
- 24 — Гримал, П. Римската цивилизация, С., 1998, с. 86.
- 25 — Пак там, с. 86-87.
- 26 — Тачева, М. История на източните култове в Долна Мизия и Тракия V в. пр. Хр. – IV в. от н.е. С., 1982, с.88-89, 99.
- 27 — Пак там, с. 189-204, 228-229.
- 28 — Пак там, с. 412-413.
- 29 — Бобчев, С. История на архитектурата на Стария свят. С., 1966, с. 328-344.
- 30 — Браун, П. Светът на късната античност. С., 1999, с. 17.
- 31 — Оландер, М. Археология на езиците. С., 2006, с. 128-129.
- 32 — Боспачиева, М. Готите и Филипопол. В: Готите и старогерманското културно-историческо присъствие в българските земи. С., 2003, с. 71.
- 33 — Извори за старата история... Цит.съч., с. 401.
- 34 — Хоуърд, П. Атила (вождът на хуните). С., 2001. С. 48-54.

- 23 — Dancseva-Vaszileva, A.: *A lakosság etnikai összetétele és demográfiai változásai Filippopolisban (IV-V. sz.)* – *IP* 1994-1995, 4. pp. 4-6.
- 24 — Grimal, P.: *A római civilizáció*. Szófia, 1998. p. 86.
- 25 — Ugyanott, pp. 86-87.
- 26 — Tacseva, M.: *A keleti kultuszok története Alsó-Míziában és Trákiában a Kr. e. V.–Kr. u. IV. században*. Szófia, 1982., pp. 88-89, 99.
- 27 — Ugyanott, pp. 189-204, 228-229.
- 28 — Ugyanot,t pp. 412-413.
- 29 — Bobcsev, Sz.: *Az ókori világ építészetének története*. Szófia, 1966. pp. 328-344.
- 30 — Braun, P.: *A késő antikvitás világa*. Szófia, 1999, p. 17.
- 31 — Olander, M.: *A nyelvek archeológiája*. Szófia, 2006. pp. 128-129.
- 32 — Boszpacsieva, M.: *A gótok Filippopolisban*. – In: *A gótok és az ógermán kulturális-történelmi jelenlét a bolgár területeken*. Szófia, 2003, p. 71.
- 33 — *A régi történelem forrásai...* Op. cit. P. 401.
- 34 — Howard, P.: *Attila (a hunok vezére)*. Szófia, 2001. pp. 48-54.
- 35 — Le Goff, J.: *A középkori Nyugat civilizációja*. Szófia, 1999. pp. 23-24.
- 36 — Keszjakova, El.: *Antik zsinagóga Filippopolisban – Archeológia*, 1989, 1, pp. 113-127; *Filippopolisz a római...* Op. cit. pp. 66-75.
- 37 — Martinova, M., Boszpacsieva, M.: *Filippopolisz (Philippopolis)*. – In: *Római és kora bizánci városok Bulgáriában. T. Ivanov professzor emlékkönyve*. Szófia, 2002. pp. 193-194.
- 38 — Hrisztics, J.: *Utazások a Földközi-tenger vidékén (esszék)*. Szófia, 2002. pp. 49-50.
- 39 — TD „Állami Levéltár” – Plovdiv, I. f. Nr. 1026k. op.1; Tencsev, N. *Az újjászületés kori Plovdiv*. Hriszto G. Danov Könyvkiadó, Plovdiv, 1981, p. 64.
- 40 — Peev, Hr.: *A plovdivi ház az újjászületés korában*. Szófia, 1960, 24. ábra.
- 41 — Szimeonova, L.: *Utazás Konstantinápoly felé. Kereskedelem és kommunikáció a Földközi tengeri világban (Kr. u. IX–XI. szd. 70-es évei)*. Szófia, 2006, p. 113.
- 42 — Ugyanott, pp. 119-120.
- 43 — *Német és osztrák útleírások a Balkánról. XVII. sz.–XVIII. sz. közepe. Bevezető, válogatás és kommentár M. Jonovtól*. Szófia, 1986, p. 71.
- 44 — Ricot, P.: *Az Oszmán Birodalom és a görög egyház jelenlegi állapota (XVII. sz.)* Szófia, 1988, p. 174.
- 45 — *Német és osztrák útleírások...* Op. cit. p. 162.
- 46 — Ugyanott, p. 169.
- 47 — Ugyanott, pp. 259-260.
- 48 — Ugyanott, pp. 311-315.
- 49 — Ugyanott, p. 106.
- 50 — *Francia utazók a Balkánon a XV–XVII. században. Összeállította és szerkesztette B. Cvetkova*. Szófia, 1975. p. 2013.
- 51 — Besevliev, B.: *A Balkán-félsziget útkereszteződési jelentősége a régi földrajzi térképek tükrében (a III.-tól a XIX. századig)* – In: *A középkori Balkán. Politika, vallás, kultúra*. Szófia, 1979, pp. 76-77.
- 52 — Djakovics, B.: *Trák sírdomb Mogilovo falunál* – *GPNB* 1923. Szófia 1925. pp. 151-196.

- 35 — Лео Гоф, Ж. *Цивилизацията на Средновековния Запад*. С., 1999, с. 23-24.
- 36 — Кесякова, Ел. *Антична синагога във Филипопол* – *Археология*, 1989, 1, с. 113-127; Филипопол през римската... Цит.съч., с. 66-75.
- 37 — Мартинова, М., М. Боспачиева. *Филипопол (Philippopolis)*. В: Римски и ранновизантийски градове в България. Сб. в памет на проф. Т. Иванов. С., 2002, с. 193-194.
- 38 — Христич, Й. *Пътувания из Средиземноморието (есета)*. С., 2002, с. 49-50.
- 39 — ТД „Държавен архив“ – Пловдив, л.ф.№1026к, оп.1; Тенчев, Н. *Възрожденският Пловдив*. Изд. „Христо Г. Данов“, Пловдив, 1981, с. 64.
- 40 — Пеев, Хр. *Пловдивската къща през епохата на Възраждането*. С. 1960, фиг.24.
- 41 — Симеонова, Л. *Пътуване към Константинопол. Търговия и комуникация в Средиземноморския свят (кр. на IX-70-те години на XI в.)*. С., 2006, с. 113.
- 42 — Пак там, с. 119-120.
- 43 — *Немски и австрийски пътеписи за Балканите. XVII – средата на XVIII в.* Увод, подбор и коментар М. Йонов. С., 1986, с. 71.
- 44 — Рико, П. *Сегаишното състояние на Османската империя и на Гръцката църква (XVII в.)*, С., 1988, с. 174.
- 45 — *Немски и австрийски пътеписи...* Цит.съч., с. 162.
- 46 — Пак там, с. 169.
- 47 — Пак там, с. 259-260.
- 48 — Пак там, с. 311-315.
- 49 — Пак там, с. 106.
- 50 — *Френски пътеписи за Балканите XV-XVII в.* Съст. и ред. Б. Цветкова. С., 1975, с. 2013.
- 51 — Бешевлиев, Б. *Кръстопътното значение на Балканския полуостров отразено в старите географски карти (от III до XIX в.)*. В: Средновековните Балкани. Политика, религия, култура. С., 1979, с. 76-77.
- 52 — Дякович, Б. *Тракийска могила при с. Могилово* – ГНБП, 1923. С. 1925, с. 151-196.
- 53 — *Петдесет класици. Археология (най-значителните археологически паметници, представени от В. Корн.)* С., 2005, с. 7, 83.
- 54 — Пак там. С. 120.
- 55 — *Английски пътеписи за Балканите (края на XVI- 30-те години на XIX в.)* Увод, съст. и коментар М. Тодорова. С., 1987, с. 371.
- 56 — Пак там. с. 465, 482.
- 57 — *Петдесет класици...* Цит.съч., с. 163.
- 58 — Пак там, с. 59.
- 59 — Пак там, с. 65.
- 60 — *Балканите през погледа на две английски пътешественички от XVIII в. (писма на Мери Монтегю и Елизабет Крейвън)*. Предговор, подбор и бележки М. Киселинчева. С., 1979, с. 167-173.
- 61 — *Английски пътеписи за Балканите...* Цит.съч., с.520.
- 62 — Пак там, с. 202-203.
- 63 — *Френски пътеписи за Балканите...* Цит.съч., с. 289, 291.

- 53 — *Ötven klasszikus. Archeologia (A legjelentősebb régészeti emlékek, bemutatja V. Korn)* Szófia, 2005, p. 7, 83
- 54 — Ugyanott, p. 120.
- 55 — *Angol útleírások a Balkánról (XVI. sz. vége–XIX. sz. harmincas évei)*. Bevezető, összeállítás és kommentár: M. Todorova. Szófia, 1987, p. 371.
- 56 — Ugyanott, p. 465, 482
- 57 — *Ötven klasszikus...* Op. cit. p. 163.
- 58 — Ugyanott, p. 59.
- 59 — Ugyanott, p. 65.
- 60 — *A Balkán két XVIII. századi angol utazó szemével (Mary Montagu és Elizabeth Craven)*. Előszó, válogatás és jegyzetek: M. Kiszlincseva. Szófia, 1979, pp. 167-173.
- 61 — *Angol útleírások...* Op. cit. p. 520.
- 62 — Ugyanott pp. 202-203.
- 63 — *Francia utazók a Balkánon...* Op. cit. p. 289, 291.

ДИМАНА ТРЪНКОВА
Базиликата на птиците

DIMANA TRANKOVA
A madarak bazilikája

БЪЛГАРИЯ Е СТРАНА с хилядолетна история, но дори по местните стандарти Пловдив се отличава с особено дълго и интересно минало. Вторият по големина град на страната е постоянно обитаван в продължение на поне 7000 години. През това време той е бил дом на поредица от народи и религии, империи са го превземали и са го губили. Те всички са оставили своя отпечатък върху съвременния градски пейзаж на Пловдив: останки от крепостни стени и античен театър, джамии и архитектура от началото на XX в., пъстри възрожденски къщи и църкви.

На този богат фон е трудно да направиш впечатление. Но една сграда, лежаща в продължение на векове забравена под наслояванията на Пловдивската история, успя да го направи. Епископската базилика на Филипопол е най-голямата късноантична църква, открита в съвременните български земи. Това, което я прави наистина забележителна обаче не са размерите, а разкошните подови мозайки. Майсторски изработени, те покриват площ от над 2000 кв.м и съдържат изумително разнообразие от мотиви, цветове, символи. Най-впечатляващи сред тях са птиците – над 100 пауни, папагали, кокошки, петли, токачки, яребици и други са изобразени в разнообразие от пози.

Изумителните мозайки на Епископската базилика на Филипопол са впечатляващ паметник на ранното християнство – решаващ момент в историята на Европа. След като са били забравени в продължение на векове, тази есен те отново ще бъдат достъпни за публика в съвременен център и изложбено пространство, специално посветено на Епископската базилика.

ФИЛИПОПОЛ – ГРАД ОТ ИСТОРИЯ

Размерите и богатата украса на Епископската базилика показват, че тя е била специална сграда – а специалните сгради не се появяват на случайни места. Действително, Пловдив е град с минало, което трудно може да бъде наречено „обикновено“.

Пулпудева, Филипопол, Тримонциум, Пълдин, Филибе, Пловдив: през хилядолетията градът в югоизточната част на Балканите е сменял много имена и много господари. Онова, което не се е променило с времето, е неговата привлекателност. Още първите неолитни заселници на Европа оценили предимствата му. По-късните поколения също били привлечени от естествената защита на три хълма край пълноводната Марица, от близостта на Родопите с техните ресурси, от разположението на стратегическия маршрут между Азия и Босфора, и Централна Европа, по който римляните по-късно построили прословутия път, наричан Виа Диагоналис (Диагоналния път) и Виа Милитарис (Военния път).

В продължение на шест века от хилядолетното си съществуване, Пловдив бил част от Римската империя. Рим установил властта си над стария тракийски град през 45 г.сл.Хр. През следващите векове разцветът се редувал с упадък, икономически и политически кризи, нашествия.

Останките от Филипопол, най-бляскавият град на римска Тракия, продължават да съществуват редом до по-нови строежи и напомнят за античното минало.

BULGÁRIA EZERÉVES TÖRTÉNELEMRE visszatekintő ország, de Plovdiv még ottani viszonylatban is kitűnik különösen hosszú és érdekes múltjával. Az ország legnagyobb városát legalább 7 ezer éve folyamatosan lakják. Az évezredek során népek és vallások sorának adott otthont, birodalmak foglalták, majd veszítették el. Plovdiv mai városképe mindnyájuk nyomát magán viseli: vannak itt ókori városfalak és színház, dzsámik és 20. sz. eleji épületek, tarka Újjászületés-kori házak és templomok.

Ilyen környezetben nehéz kiemelkedni. De egy épületnek, mely évszázadokon át hevert elfeledve Plovdiv történelmének rétegei alatt, még ez is sikerült. Philippopolisz Püspöki Bazilikája a legnagyobb késő ókori templom, melyet a mai Bulgária területén feltártak. Igazán nevezetessé azonban nem is a méretei, hanem pompás, mesterien kidolgozott padlómozaikjai teszik, melyek több mint 2 ezer négyzetméternyi területet fednek le, és motívumok, színek és jelképek szédítő változatosságát tárják a szem elé. Ezek közül a legmélyebb benyomást a madarak teszik – több mint száz páva, papagáj, tyúk, kakas, gyöngytyúk, fogoly és egyéb madár látható itt, a legkülönbözőbb pózokban.

A philippopoliszi Püspöki Bazilika csodálatos mozaikjai az európai történelem egyik meghatározó momentum, a korai kereszténység lenyűgöző emlékét jelentik. Több évszázados feledés után idén ősszel ismét hozzáférhetővé válnak a nagyközönség számára a külön a Püspöki Bazilikának szentelt kortárs központban és kiállítóterületen.

PHILIPPOLISZ – VÁROS A TÖRTÉNELEMBŐL

A Püspöki Bazilika méretei és gazdag díszítése mutatják, hogy különleges épület volt – különleges épületeket pedig nem emelnek akárhol. Valóban, Plovdiv városa olyan múlttal rendelkezik, amelyet aligha nevezhetnénk átlagosnak. Pulpuldeva, Philippopolisz, Trimontium, Paldin, Filipe, Plovdiv: e délkelet-balkáni város az évezredek során sokszor cserélt nevet és gazdát. Egyedül vonzó mivolta nem változott az idők folyamán. Már Európa első neolitikus kori letelepülői élvezték előnyeit. A későbbi nemzedékeket szintén vonzotta a bővízü Marica menti három domb által nyújtott természetes védelem, az erőforrásokban gazdag Rodope közelsége, az Ázsiát és a Boszporuszt Közép-Európával összekötő stratégiai fontosságú útvonalon való fekvés, melyen a rómaiak később megépítették a híres, Via Diagonalisnak (Átlós Út) vagy Via Militarisnak (Hadiút) nevezett utat.

Több ezer éves története hat évszázadában Plovdiv a Római Birodalomhoz tartozott. Róma Kr. u. 45-ben szilárdította meg végleg uralmát a régi trák város felett. A következő századok során virágzás váltakozott hanyatlással, gazdasági és politikai válságokkal, ellenséges betörésekkel.

A római Trákia legragyogóbb városa, Philippopolisz maradványai még mindig láthatók az újabb építmények mellett, s az ókori múltra emlékeztetnek. Az ókori erődfal maradványai az Atanasz Krasztev téren ma is alapját képezik annak a középkori építkezésnek, amely fölül a 18-19. sz.-ban házakat emeltek. A város kortárs lakosai és látogatói 2. sz.-ból való színházban hallgathatnak koncerteket, mely 5000 néző befogadására alkalmas, és fenséges kilátással rendelkezik a Trák-síkságra és a Rodopére. Az 1. sz.

Могъщите останки на антични крепостни стени на площад „Атанас Кръстев“ и днес са основа на средновековен градеж, върху който през XVIII-XIX в. били построени къщи. Съвременните жители и посетители на града гледат концерти в театър от началото на II в., с капацитет от близо 5000 зрители и с великолепно гледка към Тракийската низина и Родопите. Построеният през 90-те години на I в. стадион, където 30 000 жители на римски Филипопол гледали спортни състезания, днес е сред основните забележителности на площад „Джумая“, заедно с джамия от XV в. и изящни сгради от прехода между XIX-XX в. Голямата, модернистична сграда на Пощата на централния площад изглежда малка в сравнение с мащабните развалини на римския форум, върху които е построена. Премаващите през подлез „Археологически“ стъпват по плочите на римска улица, огладени от стъпалата на поколения жители на града векове по-рано. Сградата „Ейрене“ още съхранява великолепна мозайка на тази божествена покровителка на мира. Реставрирана отсечка от дългия 30 км акведукт, захранвал Филипопол с прясна вода от Родопите, се издига над трафика на Коматевско шосе.

Античният Филипопол бил град не само на хиляди хора, но и на множество богове. Местни и приходящи, почитани от всички или от малки групи поветени – божества от всякакъв порядък и вид се стичали в града, донесени в умовете и сърцата на хора от всички краища на империята. Богът конник на завареното тракийско население съжителствал с гръцки пришълци като Аполон и Хермес, Зевс и Асклепий, и забулени в загадъчност чужденци като Митра и фригийската Кибела. В града имало и значителен брой евреи, които през II в. построили голяма синагога с мозаечен под, изобразяващ менора.

Независимо от личните им религиозни предпочитания жителите на града – както и тези на империята – трябвало да отдават почит на един специален бог. Това бил римският император, не конкретен владетел, а всеки, успял да заеме за кратко или за дълго трона на империята. Божествеността на императора била част от римската държавна пропаганда и била равностепенна на признаване на властта на империята. Онези, които не отдавали дължимите молитви и жертви на императора, били смятани за държавни предатели. Ето защо юдеите и християните, които са монотеисти, имали такива проблеми в иначе толерантната Римска империя – те отказвали да признаят божествеността на римския император.

През IV в. настъпили събития, които коренно променили живота и религиозния пейзаж на града. През 313 г. с Миланския едикт християнството било легализирано. През 324 г. император Константин преместил столицата от Рим в Константинопол – и Филипопол се озовал в близост до сърцето на империята.

В този исторически момент била построена Епископската базилика – една сграда, която олицетворява прехода на Филипопол от езическа античност към център на християнството.

90-ес в евеибен епюлт стадион, ахол а рóмáи Philippopolisz 30 ezer lakosa nézett sportversenyeket, ma a Dzsúmája tér legfőbb nevezetességei közé tartozik, a 15. sz.-i dzsámival és a 19. és 20. sz. fordulójáról való elegáns épületekkel együtt. A posta nagy, modernisztikus épülete a főtéren szinte kicsinek látszik a római fórum hatalmas maradványaival összehasonlítva, melyekre épült. A „Régészeti” aluljárón átkelve római utca kövein lépdelünk, melyeket nemzedékek sora koptatott simára. Az „Eiréné” épület máig őrzi névadója, a béke isteni védelmezője pompás mozaikját. A forgalmas Komatévói út felett a Philippopoliszt friss rodopei vízzel ellátó egykori 30 km-es vízvezeték helyreállított szakasza magasodik.

Az ókori Philippopolisz nem csupán emberek ezreinek, hanem számos istennek is otthont adott. Mindenféle rendű és rangú istenség – helyiek és idegen eredetűek, mindenki vagy csak beavatottak kis csoportjai által tisztelték – összegyűlt a városban, a birodalom minden szegletéből érkezve az emberek elméjének és szívének meghódítására. A trák őslakosság lovas istene megfért a görög jövevényekkel, mint Apollón, Hermész, Zeusz és Aszklépiosz, és olyan titokzatosságba burkolózó idegenekkel, mint Mithrász vagy a fríg Kübelé. Jelentős számú zsidó is élt a városban, akik a 2. sz.-ban nagy zsinagógát emeltek menórát ábrázoló mozaikpadlóval.

Személyes vallási nézeteitől függetlenül a város – és az egész birodalom – minden lakójának meg kellett hajolnia egy különleges isten előtt. A római császár volt ez, nem egy konkrét uralkodó, hanem mindenki, akinek rövidebb vagy hosszabb időre sikerült elfoglalnia a birodalom trónját. A császár isteni jellege a római állami ideológia része volt, s egyet jelentett a birodalom hatalmának elismerésével. Akik nem adóztak a császárnak az előírt imádságokkal és áldozatokkal, az állam árulóinak minősültek. Ezért volt annyi problémájuk a zsidóknak és keresztényeknek az egyébként toleráns Római Birodalomban – monoteisták lévén ugyanis nem voltak hajlandók elismerni a római császár istenségét.

A 4. sz.-ban olyan események következtek be, amelyek gyökeresen megváltoztatták a város életét és vallási képét. A 313-as milánói ediktum törvényessé tette a keresztény vallást. 324-ben Konstantin császár áthelyezte a fővárost Rómából Konstantinápolyba – s ezzel Philippopolisz a birodalom szívének közelében találta magát.

E történelmi pillanatban épült a Püspöki Bazilika – egy épület, mely megtestesíti Philippopolisz átalakulását ókori pogány városból a kereszténység fontos központjává.

PLOVDIV A KORAI KERESZTÉNYSÉG IDEJÉN

Nem tudjuk, mikor jelent meg Philippopoliszban a keresztény közösség. Egyes feltételezések szerint már az 1. sz. során, amikor Szent Hermász apostol volt itt a püspök. A 3. sz. vége felé mindenesetre a philippopoliszi keresztény közösség már jelentős volt. Diocletianus keresztényüldözései idején, valószínűleg 304-ben 37 philippopoliszi keresztényt öltek meg a hitéért. Emléküket a Bolgár Ortodox Egyház ma is tiszteli.

A kereszténység törvényessé válásával Philippopolisz püspöki, később pedig érseki székhellyé vált. A 4. sz.-ot jellemző vallási viták e várost sem kerültk el.

РАННОХРИСТИЯНСКИ ПЛОВДИВ

Не се знае кога във Филипопол се появила християнска общност. Според някои предположения това се е случило още през I в., когато тук бил епископ св.ап. Ерм. Към края на III в. филипополската християнска общност вече била значителна. По време на антихристиянските гонения на император Диоклециан, вероятно през 304 г., 37 филипополски християни били убити за вярата си. Паметта им се почита и днес от Българската православна църква.

Когато християнството било легализирано, Филипопол станал център на епископия, а впоследствие – и на митрополия. Религиозните търсения и спорове, характерни за IV в., не подминали града. Градът бил център на арианството, християнска доктрина, според която Бог Син е по-нисш от Бог Отец. Когато през 343 г. църковният събор в Сердика (днес София) осъдил арианството като ерес, арианите си направили контрасъбор във Филипопол.

Легализирането на християнството означавало, че местните християни вече могли открито да строят църкви. И понеже броят на новопокръстените растял, във Филипопол се появила голяма нужда от нови и по-големи храмове. Започнало активно строителство.

Епископската базилика е най-красивата от църквите, построени в този период. Показателно, тя не била построена на празно място. За да се подчертае символично ново начало под знака на християнството, тя била издигната на мястото на по-стар езически храм в непосредствена близост до форума на града, където жителите на Филипопол се събирали да търгуват, да научават новини и да бистрят местната политика.

Изследователите още не могат да кажат със сигурност чий е бил храмът, върху който била построена Епископската базилика. Има обаче сериозни основания да се смята, че храмът е бил не на кого да е, а този на култа към римския император. Този избор едва ли е бил случаен. Той трябвало да покаже, че християнството ще бъде новата обединяваща идея, която ще свързва поданиците на империята в една общност.

ЕПИСКОПСКАТА БАЗИЛИКА: СЪЗДАДЕНА ДА ВПЕЧАТЛЯВА

Епископската базилика е построена през IV в. – кога точно може само да се гадае. Всеки елемент в нея е създаден, за да впечатлява и да внушава чувство за величие – от местоположението и размерите до украсата.

Църквата е широка 36 м и дълга 82,80 м. Общата ѝ проучена площ е 3200 кв.м. Архитектурата ѝ отговаря на модата на периода. Късноантичните християнски базилики заемат архитектурата и името на римските базилики, които са обществени сгради с правоъгълен план, разделени на кораби. Епископската базилика има централен и два странични кораба, отделени с колонади. В източния ѝ край има полукръгла апсида. В западния се намират нартекс (преддверие) и атрий (открит двор) с колонади. Откритият двор има специален достъп до централна улица и оттам – до предполагаемия дом на епископа в сградата „Ейрене“.

Az arianizmus egyik központja lett – e keresztény tanítás szerint a Fiú nem egyenrangú az Atyával. Amikor 343-ban a szerdikai (ma Szófia) zsinat eretnekségnek nyilvánította az arianizmust, az ariánusok ellenzsinatot tartottak Philippopoliszban. A kereszténység legalizálása azt jelentette, hogy a helyi keresztények már nyíltan építhettek templomokat. S mivel a megkeresztelték száma egyre növekedett, megjelent az igény új, még nagyobb templomokra. Lázás építkezés kezdődött. A korszakban emelt templomok közül a legszebb kétségkívül a Püspöki Bazilika. Sokatmondó, hogy nem üres helyre épült. Hogy ezzel is hangsúlyozzák az új kezdetet a kereszténység jegyében, egy régebbi pogány szentély helyén emelték, közvetlenül a város fóruma mellett, ahol Philippopolisz lakosai nap mint nap összegyűltek, hogy kereskedjenek, híreket hallgassanak és kivegyék részüket a helyi politikából.

A kutatók egyelőre nem tudják teljes bizonyossággal megállapítani, kié volt a szentély, melynek helyébe a Püspöki Bazilikát építették. Megalapozott azonban a feltételezés, hogy nem akárki, hanem egyenesen a római császár kultuszát szolgálta. Ha így volt, a választás aligha volt véletlen. Bizonyára azt volt hivatott sugallni, hogy a kereszténység lesz az új egyesítő ideológia, mely közösséggé formálja a birodalom alattvalóit.

A LENYŰGÖZNI HIVATOTT PÜSPÖKI BAZILIKA

A Püspöki Bazilika a 4. sz.-ban épült – hogy pontosan mikor, csak találgathatunk. Minden egyes elemének célja, hogy lenyűgözze a látogatót, s a nagyság érzetét keltse benne – az elhelyezkedéstől a méreteken át a díszítésig.

A templom 36 méter széles és 82,80 méter hosszú. Teljes feltárt területe 3200 négyzetméter. Építészeti stílusa a korszak divatjának felel meg. A késő ókori keresztény bazilikák a római bazilikák stílusát és nevét veszik át, melyek hajókra osztott, téglalap alapú közösségi épületek. A Püspöki Bazilikának egy fő- és két mellékhajója van, melyeket oszlopsor választ el egymástól. Keleti végén félkör alakú apszis található. Nyugat felé narthexben (előcsarnok) és oszlopsorokkal övezett átriumban (nyitott udvar) végződött. Utóbbiról külön kijárat szolgált az utcára, és onnan a püspök feltételezett otthona, az „Eiréné” épület felé. Az átrium északi részén volt található a baptisztérium, ahol gyerekeket és felnőtteket egyaránt kereszteltek. A főhajóban márvánnyal díszített presbitérium (a püspök és a papság számára fenntartott rész) emelkedett, ahol az oltár is volt. Előttük állt az ambó.

A Bazilika gazdag díszítését márványoszlopok, falfestmények, súlyos függönyök és természetesen padlómozaikok alkották.

A Püspöki Bazilika számos stíuselemet kölcsönzött a korábbi pogány épületektől – így az oszlopokat, oszlopfőket és párkányzatokat. Építői azonban nem csupán építészeti elemeket használtak fel, hanem egy feliratos követ is, melyen a császár kultuszát szolgáló pogány papi kollégium tagjainak nevei olvashatók, hogy nagy szökőkutat készítsenek a nyitott udvar közepén. A régi pogány oltárból tehát alapzat lett, melyen az újonnan megkeresztelték első gyertyáikat és mécseseiket gyújtották meg keresztényként. „A mindent látó isteneknek” szóló régi felajánló szöveget sem távolították el róla.

В северната част на атрия се намирал баптистерият, където били кръщавани и деца, и възрастни. В централния кораб се издигал украсен с мрамор презвитерий (платформа за епископа и духовенството), където бил и олтарът. Пред тях се намирал мраморен амвон.

Базиликата била богато украсена с мраморни колони, живописна украса по стените, тежки завеси и, разбира се, подови мозайки.

Много от архитектурните елементи в Епископската базилика били взети от по-ранни езически сгради – колони и капители, корнизи. Строителите на църквата използвали не само архитектурни елементи. Те използвали един каменен надпис с имената на членовете на жреческата колегия, която служела на култа на императора, за да направят голям фонтан в центъра на открития двор. Стар езически олтар бил превърнат в постамент, на който новопокръстените запалвали първите си свещи и светилници като християни. Старото посвещение „на отзивчивите богове“ не било изтрито от олтара.

Практиката не е уникална за Филипопол и може да се обясни, както с прагматизъм (вече готовите елементи са по-евтини), така и с желанието да се отправят послание за замяната на старото с новото.

Разбира се, значителна част от украсите и архитектурните орнаменти били направени специално за целта. Капителите на някои от колоните например са украсени с християнски кръстове в специфичния стил, характерен за раннохристиянската архитектура от IV-VI в.

МОЗАЙКИТЕ НА ЕПИСКОПСКАТА БАЗИЛИКА

Пъстрите подови мозайки със символите и птиците им днес са най-яркото доказателство за разкоша на Епископската базилика. Те обаче са много повече от красиви изображения. Зад всяка птица, розета, меандър стоят артистично майсторство, часове работа и години опит.

Мозайките са правени на три етапа. Те образуват два пласта и имат обща площ от 2000 кв.м.

Мозайките са правени по техниката *opus tessellatum*. При нея малки камъчета с различен цвят се подреждат върху подложка от хоросан, образувайки изображение. Работата е бавна – за един ден майстор можел да нареди сектор с площ около 1 кв.м. За мозайките на Епископската базилика са използвани камъчета в бяло, черно, жълто, охра, червено, няколко нюанса синьо, зелено. Някои от тях, като зеленото, са от полускъпоценни камъни, добивани от Родопите.

Мозайките на Епископската базилика – както и останалите от Филипопол през IV-VI в., са в стилистиката, присъща на Източната Римска империя. Останките от други сгради с мозаечни подове от града разкриват, че в античен Пловдив е имало местно ателие със собствен стил. Колко развито е било то показва и фактът, че Филипопол е единственият град от Римската империя, чиито жители имали специален глагол, който означавал „правя мозайки“.

Ez az egyedülálló, kizárólag Philippopoliszra jellemző gyakorlat magyarázható úgy a pragmatizmussal (a kész elemek olcsóbbak), mint azzal az igyekezettel, hogy a régi újra cserélésének üzenetét közvetítsék.

Természetesen a díszítőelemek jelentős részben kifejezetten a bazilika céljára készültek. Egyes oszlopfejeket például sajátos, a 4-6. sz.-i kora keresztény építészetre jellemző stílusú keresztek díszítenek.

A PÜSPÖKI BAZILIKA MOZAIKJAI

A Püspöki Bazilika fényűző mivoltára ma a színpompás padlómozaikok szolgáltatják a legkézzelérhetőbb bizonyítékot jelképeikkel és madárábrázolásaikkal. Ezek azonban jóval többet jelentenek szemet gyönyörködtető figuráknál. Minden egyes madár, rozetta és meander mögött művészi jártasság, hosszú órák munkája és hosszú évek gyakorlata rejlik. A mozaikok három szakaszban készültek el. Két réteget képeznek, és összesen 2000 négyzetméter fednek le. Az *opus tessellatum* nevű technikával készültek. Ennek lényege, hogy különböző színű kis köveket helyeznek habarcsalapra, így alakítva ki a figurákat. Időigényes munka – egy mester egy nap alatt mintegy 1 négyzetméter tudott így beburkolni. A Püspöki Bazilika mozaikjaihoz fehér, fekete, sárga, okker, piros, többféle kék, valamint zöld köveket használtak fel. Ezek közül egyesek, mint például a zöldek, a Rodopében bányászott fél-drágakövek. A Püspöki Palota mozaikjai, ahogy a többi, 4-6. sz.-i philippopoliszi mozaik is, a Keletrómai Birodalomra jellemző stilsztikát tükrözik. Más mozaikpadló épületek romjait is megtalálták, s ezekből kiderül, hogy az ókori Plovdivban saját stílussal rendelkező helyi műhely működött. Hogy milyen magas színvonalon, arra bizonyíték a tény, hogy a Keletrómai Birodalomban Philippopolisz volt az egyetlen város, melynek lakói külön ígét használtak a „mozaikkészítésre”. A Püspöki Bazilika mozaikjainak, noha a philippopoliszi iskolához tartoznak, megvannak az egyedi jellemzői is.

Az első hely, melyet mozaikpadlóval borítottak, a templom legfontosabb része, a főhajó volt, melynek padlózata a 4. sz.-ban készült el. E réteg mozaikjai monochrómok – fekete, fehér, rozsdavörös színűek – és geometrikus mintákat ábrázolnak spirális meanderekben és rozettákban.

Később beborították a mellékhajók padlóját is. A főhajó mozaikjaival ellentétben itt már a színek és formák valóságos kavalkádját láthatjuk. A bonyolult mintázatok háromdimenziós illúziót keltenek – a rozettákat virágfüzerek szövik át, a pazar kialakítású keresztek különböző színekkel kitöltött körök mellett állnak. Helyenként valóságos 3D-s effektokról beszélhetünk.

Az 5. sz. folyamán azonban e mozaikpadló elkopott, sőt helyenként be is sülylyedt. Komoly felújításra került sor. Az egyenetlenségeket kiigazították, s a régi mozaikpadlóra második réteg került. Ennek mozaikjai a geometrikus díszítéseket kombinálják a Püspöki Palota védjegyével – a madarakkal. Csak a főhajó központi panelén 70 különböző madárfaj van. A mellékhajók padlóján megtalálható többek között „Az Élet Forrása” jelenet is, amely mellett pávapár látható.

Макар да принадлежат към филипополската школа, мозайките в Епископската базилика имат свои особености.

Първото място, което било застлано с мозаечни подове, било и най-важното място в църквата – централният кораб бил покрит с мозайки през IV в. Мозайките от този пласт са монохромни – в черно, бяло, ръждивочервено – и изобразяват едни геометрични мотиви на спираловидни меандри и розети.

По-късно били настлани и подовите в страничните кораби. За разлика от мозайките в централния кораб, те са истинска експлозия от цветове и форми. Сложните им орнаменти създават оптическа илюзия за триизмерност – розети се преплитат с гирлянди, пищни кръстовете стоят редом до кръгове, запълнени с различни цветове. На места ефектът е почти 3D.

През V в. обаче този мозаечен под вече бил износен, а на места пропадал. Започнал основен ремонт. Неравностите били изравнени и върху стария мозаечен под бил положен втори.

Мозайките от втория пласт съчетават геометрични орнаменти с отличителния белег на Епископската базилика – птиците. Само върху централния панел в централния кораб има над 70 птици от различни видове. В страничните кораби е изобразена и сцена „Извор на живота“: фонтан, заобиколен от двойка пауни.

Създаването на мозайките на Епископската базилика било огромно и скъпо начинание. Епископът, който поръчал настилането на страничните кораби през IV в., увековечил това със специален надпис от мозайка (за съжаление само частично запазен). Мозайките от V в. от своя страна ясно показват, че са правени от поне два екипа майстори, които работели едновременно.

ДА РАЗГАДАЕШ МОЗАЙКИТЕ НА ЕПИСКОПСКАТА БАЗИЛИКА

Пауните, розетите, кръстовете, меандрите, папагалите и токачките от Епископската базилика са наслада за окото с разнообразието и с ярките си цветове. Но те са много повече. Те са наситени със смисъл.

Геометричните орнаменти от първия пласт (IV в.) свидетелстват за артистичните предизвикателства, пред които е изправено обществото на прехода между езичество и християнство. Новата официална религия още търси своя художествен език – затова заема от езическото наследство. Така на пода на Епископската базилика се появяват меандри и розети, свастики и възли на безкрайността: един богат каталог от мотиви и символи с по-стар произход.

Мозайките от IV в. са и ценен източник за историята на базиликата. Строителният надпис в южния кораб определя сградата като епископска и е запазил част от името на епископа, който вероятно е поръчал и финансира мозаечния под – „-киан“. Откритието е ценно и поради факта, че ни съобщава името на епископ на Филипопол, останал досега извън историческите извори.

Мозайките от V в. показват, че християнството вече е намерило своя символен език. Десетките птици по пода не са случайни – за тогавашните христия-

A Püspöki Bazilika mozaikjainak elkészítése nagyszabású és drága vállalkozás volt. A püspök, aki megrendelte a mellékhajók beborítását a 4. sz.-ban, meg is örökítette ezt egy szintén mozaikból kirakott feliratban, mely sajnos csak részben maradt fenn. Az 5. sz.-i mozaikok pedig a maguk részéről világosan mutatják, hogy legalább két csapat mester dolgozott rajtuk egyidőben.

A PÜSPÖKI BAZILIKA MOZAIKJAINAK REJTVÉNYE

A pávák, rozetták, keresztek, meanderek, papagájok és gyöngytyúkrok változatosságukkal és élénk színeikkel gyönyörűséget jelentenek a szemnek. De ennél jóval több van bennük. Telítve vannak értelemmel.

Az első (4. sz.-i) réteg geometrikus mintázatai tanúsítják, miféle kihívásokkal kellett szembenéznie a társadalomnak a pogányságból a kereszténységbe való átmenet során. Az új államvallás ekkor még keresi saját művészeti nyelvét – s ezért a pogány örökségből kell merítenie. Így került a Püspöki Bazilika padlójára a régebbi eredetű motívumok és jelképek gazdag tárháza: meanderek és rozetták, svasztikák és végtelenség-jelek.

A 4. sz.-i mozaikok egyúttal a bazilika történetének értékes forrását jelentik. Az építető felirata a déli hajóban püspökiként határozza meg az épületet, és megőrizte a mozaikpadlót valószínűleg megrendelő és finanszírozó püspök nevének egy részét: „ki-anosz”. E felfedezés azért is értékes, mert egy olyan philippopoliszi püspök nevét közli, aki az eddigi történeti forrásokban nem szerepelt.

Az 5. sz.-i mozaikok azt mutatják, hogy a kereszténység addigra már kialakította a maga szimbólumnyelvét. Nem véletlenül vannak a padlón madarak tucatjai – ezek az akkori keresztények számára az édenkertet jelképezték. Egyesek közülük nyitott kálitkából lépnek ki; a képek egy részén gyümölcskosarak láthatók. Egy különösen megfigyelhető jelenetben egy madár a fiókáját eteti. A kakas Péter apostolhoz kapcsolódott, a fogoly pedig a hit és az Egyház szimbóluma volt (kivéve azokat az eseteket, amikor a lopást és az ördögöt jelképezte, de itt aligha erről van szó).

A pávák még erősebb szimbolizmussal bírnak – a lélek halhatatlanságát szemé-
lyesítik meg. E gondolat szintén a pogány kor öröksége, amikor úgy tartották, a páva
húsa nem rothad el. A korai kereszténységben a páva a halhatatlanság népszerű jelké-
pévé vált. A Püspöki Bazilikában nem csupán a többi madár között láthatjuk, hanem
az egész templom egyik legfontosabb részén, a narthexben is. A pompás, széttárt fark-
tollazatú páva a templom főbejáratával szemben terül el a padlón. Erről lépett be a ba-
zilikába a püspök, amivel kezdetét vette a liturgia.

A déli és északi hajó padlóján ábrázolt „Az Élet Forrása” jelenetek szintén telítve vannak értelemmel. A szökőkút Jézust jelképezi, valamint a gondolatot, hogy aki Belőle iszik, rátalál az örök életre.

A keresztény jelképek azonban az 5. sz.-ban is megosztják a teret egyes, az előző korszakból való geometrikus motívumokkal, ami fontos bizonyítéka a Püspöki Bazilikára jellemző folytonosságnak.

ни те олицетворяват райската градина. Някои от тях са изобразени как излизат от отворени клетки, върху част от паната са изобразени кошници с плодове. В една особено затрогваща сцена, птица дори е изобразена как храни пиленцето си. Някои от изобразените птици имали и символичен смисъл за ранните християни. Петелът бил свързан с апостол Петър, а яребицата – била смятана за символ на вярата и Църквата (освен в случаите, когато символизирала кражбата и Дявола, но тук случаят едва ли е такъв).

Пауните имат още по-ярък символизъм – те олицетворяват безсмъртието на душата. Идеята отново е наследена от езическия период, когато се вярвало, че плътта на пауна не гние. В ранното християнство паунът се превръща в популярен символ на безсмъртието. В Епископската базилика го виждаме не само сред всички останали птици, но и изобразен на едно от най-важните места в цялата църква – нартекса. Пищният паун с разперена опашка лежи на пода, пред централния вход на църквата. Това е мястото, откъдето епископът влизал в базиликата и така слагал началото на литургията.

Сцените „Извор на живота“, изобразени на подовите на южния и северния кораб, също са наситени със смисъл. Фонтанът символизира Исус и идеята, че онзи, който е пил от него, намира вечен живот.

И през V в. обаче християнските символи продължават да делят пространство с някои от геометричните мотиви на предходната епоха – важно свидетелство за приемственост, съхранено в Епископската базилика.

ЖИВОТ СЛЕД РАЗРУХАТА

Между IV и VI в. Епископската базилика играела централно място в живота на Филипопол. Тя била разположена в сърцето на града. Хората идвали тук да се молят, приемали християнството, кръщавали децата си, посещавали неделните и празничните литургии. С течение на времето епископът получил не само религиозна, но и светска власт след една реформа, в която императорът възложил на епископите на Балканите и задачата да управляват градовете.

Но през VI в. базиликата била изоставена и започнала да се руши. Защо?

Историците не могат да дадат еднозначен отговор. Вероятно става въпрос за натрупване на фактори. През VI в. империята – която към този момент от историята си вече е известна като Византия, все по-трудно се справяла с т.нар. варвари, които нахлували през Дунава и понякога се заселвали, а понякога опустошавали териториите ѝ. Това донесло несигурност на хората във Филипопол. Икономическите кризи също понижали стандарта на живот. Когато през VI в. Епископската базилика пострадала тежко, вероятно от земетресение, местната общност не можела да си позволи скъпото възстановяване. Хората изоставили църквата. Руините ѝ скоро потънали в бурени.

Мястото обаче не запустяло. Между VII и X в. върху развалините на църквата се заселили хора, които построили сред късноантичните останки скромни жилища.

ÉLET A PUSZTULÁS UTÁN

A 4. és 6. sz. között a Püspöki Bazilika központi szerepet játszott Philippopolisz életében. A város szívében helyezkedett el. Az emberek ide jártak imádkozni, itt vették fel a keresztiséget és kereszteltették meg gyermekeiket, ide jártak vásár- és ünnepnapokon misére. A püspök idővel az egyházi mellett világi hatalmat is kapott, egy reformot követően, melynek keretében a császár a Balkánon a püspökökre bízta a városok vezetését.

A 6. sz.-ban azonban a bazilika elhagyatottá vált, és pusztulásnak indult. Miért?

A történészek nem tudnak egyértelmű választ adni. Valószínűleg több tényező együttállásáról van szó. A 6. sz. során a birodalom, mely történelmének ezen a pontján már Bizánc néven ismert, egyre nehezebben bír az ún. barbárokkal, akik a Dunán átkelve be-betörnek, s hol letelepednek a területén, hol feldúlják azt. Ez bizonytalanságot hozott Philippopolisz lakosainak életébe is. A gazdasági válságok szintén hozzájárultak az életszínvonal csökkenéséhez. Amikor a 6. sz.-ban a Püspöki Bazilika valószínűleg földrengés következtében komoly károkat szenvedett, a helyi közösség nem tudta vállalni a helyreállítással járó tetemes költségeket. Az emberek sorsára hagyták a templomot. Romjait hamarosan belepte a gyom.

A hely azonban nem néptelenedett el. A 7. és 10. sz. között a templom helyére új lakók költöztek, s a késő ókori romok fölébe szerény lakóházakat emeltek.

A 10. sz. folyamán a városlakók elkezdtek az egykori bazilika északkeleti része fölé temetkezni. A következő három évszázadban férfiak, nők és gyermekek százait helyezték itt örök nyugalomra. Egyeseket közülük az elhagyott bazilika oszlopai közé, pontosan a késő ókori mozaikok fölé temettek – ami bizonyítja, hogy a templom mint szent hely emléke nem homályosult el az évszázadok során. A közelben falfestményekkel díszített temetőkápolna is volt. A nekropolisz vizsgálata kimutatta, hogy Plovdiv polgárai akkoriban egészségesebbek és jobban tápláltak voltak, és jobb orvosi ellátásban részesültek, mint a Balkán más részein élő kortársaik.

A FELEDÉS SZÁZADAI

Miután azonban az utolsó temetést is elvégezték a középkori nekropoliszban, a hely feledésbe merült. Telt-múlt az idő, s a Püspöki Bazilikának még az emléke is eltűnt a plovdiviak gondolataiból. A 19. sz.-ban helyi lakosok házai, valamit egy kis katolikus kolostor és templom állt a helyén. 1861-ben a közvetlen közelében épült fel a mai Szent Lajos katolikus templom.

Az 1980-as évekre azonban már sem a házak lakóinak, sem a Szent Lajos templomot látogató híveknek nem volt sejtelmé sem, hogy alattuk az egyik legérdekesebb késő ókori templom romjai hevernek.

HOSSZADALMAS VISSZATÉRÉS A FELEDÉSBŐL

Az 1980-as években a házak helyén nagy sugárutat és aluljárót kezdtek építeni. Az építők legnagyobb meglepetésére hatalmas, gyönyörű mozaikokkal díszített épület maradványai kerültek elő a föld alól. 1982 és 1986 között a plovdivi Régészeti Múzeum csapa-

През Х в. жителите на града започнали да погребват мъртвите си върху североизточната част на някогашната базилика. В продължение на три века статисти мъже, жени и деца били полагани тук. Някои от тях били погребвани между колоните на изоставената базилика, направо върху късноантичните мозайки – свидетелство, че споменът за мястото като свято останал жив с векове. Наблизо имало и гробищна църква, украсена със стенописи. Анализът на некропола показва, че пловдивчани по това време били по-здрави, хранели се по-добре и получавали по-адекватна медицинска помощ от други жителите на Балканите по същото време.

ВЕКОВЕ НА ЗАБРАВА

Когато и последното погребение в средновековния некропол било направено обаче мястото потънало в забрава. Времето минавало, споменът за Епископската базилика изчезнал от спомените на местните жители. През ХІХ в. върху нея стояли къщите на местни жители, както и малък католически манастир и църква. През 1861 г. в непосредствена близост била построена сегашната католическата църква „Св. Лудвиг“.

До 1980-те обаче нито жителите на къщата, нито богомолците в „Св. Лудвиг“ бяха наясно, че под тях се намират останките на една от най-интересните късноантични църкви на Балканите.

ДЪЛГО ЗАВРЪЩАНЕ ОТ ЗАБРАВАТА

През 1980-те на мястото на къщите започнало строителството на голям булевард и подзем. За изненада на строителите, изпод пръстта се появили останки от мащабна сграда с пищни мозайки. През 1982-1986 г. екип от пловдивския Археологически музей проучили приблизително половината от базиликата. Част от мозайките били прибрани в музея. Над развалините било построено защитно покритие, но непроучената част останала под улицата.

През 1995 г. базиликата била обявена за паметник от национално значение. Но икономическите затруднения на 1990-те за малко не се оказали фатални. През 1999 г. защитното покритие се самосрутило. Състоянието на мозайките се влошило. След частични разкопки от 2002 г., които установили, че базиликата е построена върху по-стара антична сграда, мозайките били покрити с тънък слой пясък. През следващите години обектът потънал в растителност.

Всичко това се промени през 2010-те благодарение на инициативата и финансирането на Фондация „Америка за България“ и Община Пловдив. През 2016-2017 г. Епископската базилика беше изцяло проучена от екип на пловдивския Археологически музей, а мозайките ѝ бяха реставрирани. Част от мозайките бяха консервирани на място, като се използва хоросан – същата технология, използвана и от късноантичните майстори. Други панели бяха консервирани и реставрирани в ателието на реставраторския екип. Мозайките внимателно бяха об-

та feltáрта a bazilika mintegy felét. A mozaikok egy részét a múzeumba vitték. A romok fölé védőtető épült, de a feltáratlan rész az utca alatt maradt. 1995-ben a bazilikát országos jelentőségű emlékké nyilvánították. Az 1990-es évek gazdasági nehézségei azonban kis híján végzetesnek bizonyultak. 1999-ben a védőtető beomlott. A mozaikok állapota romlott. A 2002-es részleges ásatások után, melyek alapján megállapították, hogy a bazilika egy régebbi ókori épület fölé épült, a mozaikokat vékony homokréteggel borították. Az ezt követő évek során az objektumot benőtte a növényzet.

A 2010-es években az Amerika Bulgáriáért Alapítványnak és Plovdiv Önkormányzatának köszönhetően mindez megváltozott. 2016-2017 folyamán a plovdivi Régészeti Múzeum csapata elvégezte a Püspöki Bazilika teljes feltárását, mozaikjait pedig restaurálták. Egy részüket a helyszínen konzerválták habarcs segítségével, ugyanazzal a technológiával, amelyet a késő ókori mesterek használtak. Más paneleket a restaurátorcsapat műhelyében konzerváltak és állítottak helyre. A mozaikokat óvatosan, védővászonral leragasztva távolították el az alapról. A restaurátorműhelyben a szakemberek minden töredék hátlapját megtisztították, és bordűr és armatúra felhelyezésével előkészítették a restaurációra. Ezt követően minden mozaikdarabra epoxigyantát tettek. E szakasz végétével eltávolították a védővásznak a mozaikok színéről, s megtisztították azt. Új habarcskittet tettek rájuk, a megrongálódott részeket pedig eredeti kövekkel javították ki. Mindezek után a mozaikokat az új kulturális központba vitték.

A PÜSPÖKI BAZILIKA EMBEREI

A Püspöki Bazilika nem csupán egy szép építészeti objektum. Olyan hely, amely életre kelti a múltat, és emberek történetét meséli el az ókorból, a középkorból, sőt a modern időkből is.

Egyeseket közülük meg is tudunk nevezni. Egy Alexandrosz nevű építőmester megörökítette monogramját az átrium egyik márványoszlopán. A jó módú Aurelios Polügerosz, a császár kultuszát szolgáló 3. sz.-i pogány papi kollégium pénztárosa nevét az átriumban álló szökőkút felirata őrizte meg. Sajnos nem tudjuk megmondani, hogy a püspököt, aki a 4. sz.-ban megrendelte a mellékhajók mozaikkal való beborítását, Lukianosznak vagy Markianosznak hívták, mivel nevének csak a vége maradt fenn. Makedoniosz püspök neve azonban teljes egészében megőrződött a baptisztériumban álló márvány keresztelőmedence szélén. Azok egyikének neve is fennmaradt, akik a középkori temetőkápolna építésére tettek adományt: Avraam.

A történeti források alapján feltételezhetjük, hogy a Püspöki Bazilikában szolgált egy érdekes kora középkori szent is. Silvanus püspököt az 5. sz. elején küldték Philippopoliszba, de a város zord telei nem voltak ínyére, s Kis-Ázsiába költözött. Ott csodát tett, és később szentté avatták.

лепени с предпазни платна и отделени от основата. В реставрационното ателие специалистите почистиха гърбовете на всеки от фрагментите и ги подготвиха за реставрация, като им поставиха бордюри и арматура. След това сложиха на всяко парче мозайки основи от пено-епоксидна смола. Когато този етап приключи, предпазните платна от лицето на мозайката бяха махнати и лицето на мозайките беше почистено. Беше положен нов хоросанов кит, а разрушенията бяха ретуширани с оригинални камъчета. След това мозайките бяха върнати в новия културен център.

ХОРАТА НА ЕПИСКОПСКАТА БАЗИЛИКА

Епископската базилика не е просто красив археологически обект. Той е място, което съживява миналото и ни разказва историите на хората от Античността, Средновековието и дори съвременното.

Някои от тях можем дори да назовем по име. Един майстор строител на име Александър оставил инициалите си на мраморна колона в атриум. Името на заможния Аврелий Полигер, касиер на жреческата колегия на култа към императора през III в., е запазено в надписа на фонтана в атриум. За съжаление, не можем да кажем дали епископът, поръчал настилането на страничните кораби през IV в. се е казвал Лукиан или Маркиан, защото само последната част от името му е оцеляла. Името на епископът Македоний обаче е изцяло запазено на ръба на мраморния кръщенелен купел, който е стоял в баптистерия. Знаем дори името на един от хората, които са дали средства за построяването на средновековната гробищна църква: Авраам.

От историческите извори можем да допуснем, че в Епископската базилика е служил един интересен раннохристиянски светия. Епископ Силван бил изпратен във Филипопол в началото на V в., но суровите зими на града не му понесли, затова той се преместил в Мала Азия. Там извършил чудо и бил обявен за светец.

ЗАГАДКИТЕ НА ЕПИСКОПСКАТА БАЗИЛИКА

Епископската базилика разкри много от миналото на Пловдив и ранното християнство по българските земи – но тя продължава да задава вълнуващи загадки. Кога точно е била построена? Действително ли е била построена върху храма на култа към императора? Защо точно е била изоставена?

Може би най-голямата от тях е свързана с една особеност на архитектурата ѝ. За разлика от повечето базилики от този период, в Епископската базилика вярващите са имали достъп до апсидата. Там се намирал тесен коридор, богато украсен с мозайки и колони, който минавал зад олтара. Изследователите са намерили вълнуващо обяснение за тази особеност. Според тях коридорът е давал възможност на вярващите да се поклонят на мощите на светец или светия, изложени в специален реликварий в пространството между олтара и апсидата.

А ПÜSPÖKI BAZILIKA REJTÉLYEI

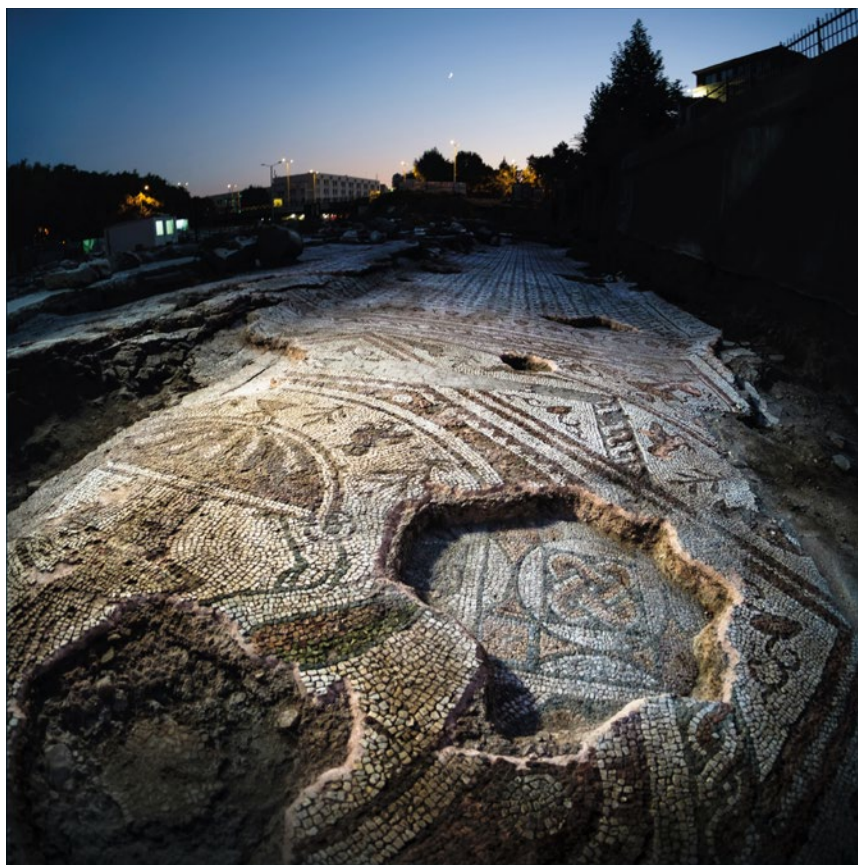
A Püspöki Bazilika sokat elárult Plovdiv múltjáról és a korai kereszténységről a mai bolgár földön – ugyanakkor még mindig izgalmas rejtélyek forrása is. Mikor épült pontosan? Vajon valóban a császár kultuszának szentélye fölé épült? Pontosan miért vált elhagyottá?

A legnagyobb rejtély talán egy építészeti sajátosságához kötődik. A korszak bazilikáinak többségével ellentétben itt a hívek hozzáférhettek az apszishoz. Mozaikokkal és oszlopokkal gazdagon díszített szűk folyosó volt ott kialakítva, mely az oltár mögött haladt el. A kutatók izgalmas magyarázatot találtak e sajátosságra. Szerintük a folyosó arra szolgált, hogy a hívek fejet hajthassanak egy szent ereklyéje előtt, mely speciális ereklyetartóban állt az oltár és az apszis között. Hogy ki volt ez a szent, csak találgathatunk, de nagyon is lehetséges, hogy valaki – vagy mindenki – a kora keresztény philippopoliszi vértanúk közül, akiket 304-ben, Diocletianus uralkodása idején öltek meg a hitükért. Amikor a Püspöki Bazilika elhagyottá vált, az ereklyét a tartóval együtt más-hová vitték, újabb megoldásra váró rejtélyt hagyva ezzel korunk történészeire.

Кой е бил този светец можем само да гадаем, но е напълно възможно това да е бил някой – или всички – от раннохристиянските филипополски мъченици, убити заради вярата си през 304 г. при управлението на император Диоклециан. Когато Епископската базилика била изоставена, реликварият и мощите били пренесени на друго място, оставяйки още една загадка за разрешаване за съвременните историци.

ИВАН ТЕОФИЛОВ

Римски разкопки

IVAN TEOFILOV

Római ásatások

АЛФА И ОМЕГА

В разбития наклон под крепостта
 преди заслон на папрати се вира
 сама във своя още дишащ мрак
 пролуката на римските разкопки.
 Оттам с изгрели, бронзови гримаси
 излизат срещу радостното слънце,
 осеяно от пъстрия цвъртеж
 на драговошно разпилени птички,
 работници със дървени носилки,
 изнасящи сурова жълта глина.
 Тъй зорък и аптекарски прилежен
 е тоя странен култ към старината,
 дълбоко скрита в своята съдба!
 С разказани, съзнателни походки
 Вървят и междувременно изнасят
 ощастливиците от тях реликви –
 коралов храст от разчленени крайници
 и бюстове на бивши божества.
 Усърдно носят счупените кукли
 На древността и леко се поклащат.
 Внимателно и бавно превъзходство
 на силните ръце! Върховен миг
 на преоткриването; може би
 далеч по-възхитителен и рядък
 от творчеството – или поне по-щедър!
 Хилядолетните превъплъщения
 на неуморния човешки дух:
 вгълбен и зрящ и много по-висок
 от себе си и винаги за себе си
 сам – Алфа и Омега!

ALFA ÉS ÓMEGA

A vár alatti omló szirtfalón,
 hol még nem látod a páfrányok árnyát,
 ott búvik meg a lélegző homályban
 Rómát feltáró titkok hasadéka.
 Feltündöklő bronzgrimaszokkal jönnek
 onnan elő a fényes napvilágra,
 behintve tarka csacsogó dalával
 a szerteszét röpködő madaraknak,
 a dolgozók, fa hordozót cipelve,
 hordják a súlyos, sárga agyagot.
 Mily gondos, pontos, szorgos és igyekvő
 e furcsa kultusza a régiségnek,
 mely mélyen önsorsába rejtezett!
 Lépésük biztos, megfontolt, kihozzák
 a leletet, mely boldog sorsra lelt –
 korallbokrát széthullott végtagoknak,
 és régvolt istenek mellszobrait.
 Vigyázva hozzák törött bábuit
 a régi kornak, s enyhén imbolyognak.
 Erős kezek gondos, lassú fölénye!
 Az újrakezdés csúcspillanata;
 talán e pillanat sokkalta ritkább
 és lelkesítőbb, mint az alkotás –
 vagy legalábbis sokkal bőkezűbb!
 Évezred múltán újjászületése
 az olthatatlan emberi erőnek:
 elmélyült, érett, s jóval magasabb
 mint pushta önmaga, és önmagának
 kezdete s vége – Alfa s Ómega!

СТАРИЯТ ПЛОВДИВ

I

Вървя

под наклонено небе.

По калдаръм като по сухо речно дъно.

Живот,

Измисляй цветовете си разкошни

по разклоненото дърво на тези улици!

В етажите на погледите ми изкачвай

разпилените и смайващи пейзажи на деня.

В задъхването ми се завърти –

бъди илюзия на въртележка,

звъни с червени и зелени кончета,

тъй както в светлината на ума лети

подгоненото

украсено

време!

II

Вековни стъпала,

каменисти голготи,

бавни приказки.

Окови от объл камък,

край които сухо и остро расте

бедната, обидена трева на спомена...

Възкачвал се е старецът Силен

(една тракийска притча ни подсказва)

с потропващо магаренце, с писклива свирка,

повлякъл ековито и безредно

беса и лозовите клонки на вакханките.

Веселие на полубог,

напръскало деня с петна от викове,

несметнало в смеха си стъпалата

и отминало

към прахоляка на звездите...

Всеки път

в пукнатините чувам свечерена свирка.

A RÉGI PLOVDIV

I.

Megyek

a görbe ég alatt.

A macskakő száraz folyómeder.

Ó, Élet,

vedd mintául pompás színeidhez

ágas-bogas fáját az itteni utcáknak!

Pillantásom emeleteire akaszd ki

a nap szétszórt, elbűvölő tájképeit.

kifulladásomban forogj –

légy a körhinta illúziója, piros-zöld lovacskákkal csilingelj,

mint ahogy az elme fényében repül

az űzőtt,

felcicomázott

idő!

II.

Évszázados lépcsők,

sziklás golgoták,

lassú szavak,

béklyók kerek kövekből,

amelyek mentén szárazon és szúrósan nő

az emlék satnya, sértődött füve...

Ahogy ment fölfelé Szilen apó

(egy trák monda sugallja ezt nekünk)

kaptató kis számárral, sivító síppal,

csörömpölve és rendetlenül vonszolva

a bacchánsnők eszeveszettségét és szőlőindáit.

Egy félisten dőzsölése

rikkantások pettyeivel szórta be a napot,

nevettében a lépcsőkre nem ügyelvén

elszállt

a csillagok porfelhője felé...

Minden alkalommal

hallom a repedésekből az alkonyi sípszót.

ЗАЛЕЗ

Потръпващо червена и огромна
космично бавна пропаст на небето.
И лампата на слънцето си спомня
пламтящите неща на битието.
Гравюрата на лялото потапя
във целомъдрено налято блюдо.
И хълмът, оправдано стар и грапав,
отъждествява древното си чудо.
Страдание на кървав герб? Не, нравът
на просияла чаша! Тържеството
на мъдър тост, изящно отразяващ
оттенъци-съдби върху стъклото.

СТАРИЯТ ПЛОВДИВ I

Твоите древни етажи са между звездите.
Сини магаренца пасат тишината наоколо.
Римската улица слиза край сватбени свещи.
Вик от плътта на жена се обажда в часовника.
Лягат лилави еснафи в дълбоките къщи,
чуват прасето, кокошките, влака и мишката.
Мракът изгрява със чувствени, бързи зеници.
Литва с дъха на комина венчалното було.
Сини магаренца тичат по лунните покриви.
С облак излитат светии от белите църкви,
с кървави агнета срещат венчалното було.
Гледат янтарни очи леопарди от портите.
Между чемшири вакханки с атлазна превръзка
с бронзови кани разливат ухаещо миро...

ALKONY

Borzongatóan bíbor és hatalmas
 kozmikus lassú szakadék az égen.
A nap lámpása most is híven őrzi
 fel-fellobbanó dolgait a létnek.
A rézből metszett nyarat elmeríti
 a szent erénnyel teletöltött tálba.
S a domb, mely méltán barázdált s avítt,
 önmaga ódon csodáját megéli.
Egy véres címer szenvedése? Nem,
 a szikrázó pohár szokása. Bölcs köszöntő
 ünnepe, mely pompásan visszaadja
 az üvegen a sorsok színeit.

PLOVDIV ÓVÁROSA

Csillagokig emelik fejüket a múltbeli házak.
Kék szamarak legelésznek a csendbe' köröttük.
Római utca siet lefelé lakodalmi tüzek közt.
Asszonyi hús kiabál, nyögdécsel az óraütésben.
Kék-lila polgárok lefeküsznek a házaik öblén.
Tyúk, malac és egerek, meg az expressz hangjai szállnak.
Fölkel a sűrű sötét, éber szeme körbe cikázik.
Kémény füstje röpíti a mátkai fátylat.
Házak hold-tetején szaladoznak a kék szamaracskák.
Felhőben röppennek a szentek a templomok ormán.
Véres bárányokra csapódik a mátkai fátyol.
Sárga szemekkel néznek a portákról leopárdok.
Atlasz leplekben bacchánsnők öntik a mirhát
Bronzkannákból a puszpáng bokrai mentén.

Csikhelyi Lenke fordításai

ПЕТЪР КРЪСТЕВ

Пловдив – градът,
в който спомените прекъсват

KRASZTEV PÉTER

*Plovdiv: a város,
ahol az emlékek megtörnek*

Би могъл да ми бъде роден град. Разминал съм се на косъм, казват. Ала какво е всъщност родният град: мястото, където в резултат на събития, обстоятелства или моментен родителски каприз човек се появява на бял свят, или мястото, където за първи път е почувствал границата между Аз-а и другите. С Пловдив са свързани първите ми спомени, първите дванайсет години от моя живот, затова и никога не мога да се завърна там без видението на миналото, дългата сянка на собственото ми минало: всички по-късни преживявания, свързани с града, се нагаждат към образите и усещанията на онова детство, изхождайки от тях тълкувам всяка новост и промяна. И в това няма никаква сантименталност: паметта е най-добрият манипулатор – както доста убедително обобщава Ювал Харари в книгата си „Homo Deus. Кратка история на бъдещето“; еволюционно и физиологично Sapiens се е развил така, че основен страж на духовния интегритет на човека е станала паметта, която не се спира пред никаква измама, когато трябва да насочи в определено русло потока на спомените или дори да ги прекрои според по-късни преживявания и опит. В нас са живи не толкова самите спомени, колкото спомена за спомените под формата на случайни и целенасочени парафрази: те са ни останали – поради липсата на нещо по-добро. Този механизъм наистина работи – моите детски пловдивски спомени са ме конструирали такъв, какъвто станах по-късно, в замяна на това аз пък наричам града свое родно място, нищо че актът ми за раждане не е подпечатан в него. В същото време Пловдив със своята стократно прекъсвана и също толкова пъти подновявана история сякаш сам прекъсва спомена за себе си и чрез тази накъсаност генерира нови и нови наративи и легенди, позволявайки хронисти и историци от различни епохи да виждат в него не град, а реализацията или краха на собствените си илюзии. Самият Пловдив сякаш е един вид динамична, бушуваща памет, която пази своята духовна цялост.

Бих искал да разкажа моите малки и случайни спомени, които биха могли да преосмислят и други спомени. От средата на 1960-те години живеехме на най-хубавата улица на континента, а защо не – и на света. Построена е през първите десетилетия на XX век, за да свързва издигнатата наред нищото железопътна гара със самия край на променадата, тръгваща от река Марица. По-късно на това кръстовище се оформя центърът на голям социалистически град, в детството ми го наричаха Червения площад, тъй като тук протичаха скритите и явни ритуали на държавно-социалистическия култ: тук беше построен партийният дом, тук стигаха своята кулминация празничните манифестации. Наречен на името на класика Иван Вазов този прав като стрела булевард към средата на ботевите години се бе превърнал в истински шедевър на модерното европейско градостроителство: засадените от двете страни на булеварда платани бяха в зенита на своя жизнен цикъл, огромните им корони се свързваха над улицата и оформяха огромен зелен тунел над павираната настилка. На фона на тази гледка можеше напълно да се игнорира еkleктичното разностилие на сградите, в сутерените на някои от които жалки магазинчета предлагаха невзрачните си държавносоциа-

Akár a szülővárosom is lehetne. Állítólag csak egy véletlenül múlt. Ráadásul mi számít szülővárosnak: a hely, ahol az események, körülmények, a szülők pillanatnyi szeszélye folytán az ember a világra jön, vagy ahol először érzékelni kezdi az én és nem én közti határvonalat. Plovdivhoz kötnek az első emlékeim, életem első tizenkét éve, ezért soha többé nem tudtam úgy visszatérni oda, hogy a jelent ne a múlt, saját múltam hosszan elnyúló árnyékaként lássam: a városhoz fűződő minden későbbi élményem és történetem ennek a gyerekkornak a képeihez és érzeteihez igazodik, ezekhez viszonyítva értelmeztem minden újdonságot és változást. Ebben semmi érzelmeskedés nincs: az emlékezet a legnagyobb manipulátor – amint azt Yuval Harari eléggé meggyőzően összefoglalja a Homo Deus című könyvében –, evolúciósan és fiziológiailag a Sapiens úgy fejlődött ki, hogy az emlékezet az ember szellemi integritásának legfőbb kapuőrévé vált, mely semmilyen cseltől nem riad vissza, ha a megfelelő mederbe akarja terelni az emlékek folyamát, vagy akár átszabni őket a későbbi élmények, tapasztalások fazonjához. Nem annyira maguk az emlékek, mint az emlékek emléke él bennünk, esetleges, célirányos parafrázisok formájában: jobb híján ebből építkezünk. És a mechanizmus tényleg működik – a gyerekkori, plovdivi emlékeim konstruáltak olyanná, amilyen később lettem, viszonzásként kinevezhetem a várost szülőhelyemnek, hiába nem ott pecsételték le a születési anyakönyvemet. Ugyanakkor Plovdiv a maga több százszor megszakított, és ugyanennyiszor újraindított történelmével mintha amúgy is megtörné a róla szóló emlékeket, ezekből a megtört emlékekből újabb és újabb narratívákat és legendákat generál maga körül, mintha hagyná, hogy a különböző korokban élt emlékezők és történetírók ne egy várost, hanem saját ábrándjaik beteljesedését vagy megghiúsulását lássák benne. Plovdiv maga úgy működik, mint egyfajta dinamikus és csapongó emlékezet, mely védelmezi saját szellemi integritását.

Az apró és esetleges emlékeimről szeretnék itt írni, melyek talán átértelmezik mások emlékeit.

Az 1960-as évek közepétől a kontinens, de talán a világ egyik legszebb utcájában laktunk: a 20. század első évtizedeiben épült ki, ezzel kötötték össze a semmi közepén épült vasútállomást a Marica folyótól induló promenád túlvégével. Később ezen a csomóponton alakult ki a szocialista nagyváros központja, melyet gyerekkoromban Vörös térnek hívtak, mivel itt zajlottak az államszocialista hitélet rejtett és látványos szertartásai: ide húzták fel a párházat és itt érték el csúcspontjukat az ünnepi felvonulások. Az Ivan Vazov klasszikus íróról elnevezett, nyílegyenes sugárút az európai típusú várostervezés remekművévé ért a hatvanas évek közepén: az úttest két oldalára ültetett platánok elérték életciklusuk zenitjét, terebélyes koronájuk összeért az utca fölé, a lombok magasan a macskaköves burkolat fölött hatalmas, zöld alagutat formáztak. A látvány teljesen elfeledtette azt a körülményt, hogy a fatörzsek mögött eklektikus homlokzatú épületek sorakoznak, némelyek alagsorában lepukkant boltok kínálják százalmas, államszocialista árukészletüket, de volt ott kórház és rendelőintézet is, rendőrség, két iskola, városi könyvtár, szovjet konzulátus, sőt, középtájon erre a csodára ontották a dohánygyári szárítók ventilátorai a nyers dohány kesernyés illatát. Itt le lehetett volna élni egy életet úgy, hogy az ember még a mellékutcákba se sétál át, volt

листически стоки. Имаше болница и поликлиника, полицейски участък, две училища, градска библиотека, съветско консулство, дори, някъде по средата на това чудо на чудесата, вентилаторите на тютюневите складове бълваха нагарчащия мирис на тютюн. Тук можеше да протече цял един живот, без да се налага да отидеш дори до съседната улица, имаше всичко, от което може да има нужда и беше хубава, най-хубавата, така е останала в детските ми спомени. Но да се родиш в тази красота трябва да е било някаква прекаленост. Поне това било решението на майка ми, както ми разказваше по-късно. Веднъж спрях пред родилното отделение и се заслушах в говора на насъбралата се тълпа. Говореха на чужд език, нито дума не разбирах. Пред триетажното здание стояха предимно мъже, накачулени по оградата на малката градинка, а от прозорците жени по нощници им викаха нещо, някои вдигаха с блажена усмивка пеленачетата си нависоко и пищяха ли, пищяха. Веднъж, когато била бременна с мене, майка ми също попаднала в тази болница, защото бременността била обявена за застрашена и искали да я държат вътре до раждането. Още не била влязла и умът ѝ вече кроял планове за бягство. Защото здравното заведение било затворено в две посоки: нито близките можели да влязат при родилките и новородените, нито жените можели да излязат при мъжете и семействата си. Начинът на живот на етноса не се смятал за особено хигиеничен и се страхували от заразите, които могат да се разпространят при едно такова движение. Според майка ми, напук на всички предпазни мерки, мястото било същинска „помийна яма“, а освен това моят възпълничък баща, професорът, едва ли щял да бъде в състояние да се провре през тълпата до оградата, за да размени някоя дума с нея. Ама между тях има много чужденци, отбелязах аз с деветгодишния си акъл, нямало е да се чувства самотна. В първия момент дори не ме разбра. От една страна, моята майка унгарка по това време вече не се чувстваше чужденка в България, от друга, не можа да схване, че имам предвид говорещите турски и цигански татковци, които не допускаха при новородените. Аз пък знаех, че в тази страна живеят българи и който случайно не е такъв, и той говори на български, както учениците от циганското училище на районното състезание на драмсъставите.

Майка ми все пак успяла да избяга и така съм се родил в една будапещенска болница, където пуснаха всичките ми роднини да се снимат с бебето. Така си спомнях по-късно. А аз на девет години се сблъсках за първи път с този своеобразен мултикултурализъм, от който майка ми беше избягала да ме ражда в Будапеща. Днес този спомен се е превърнал в ценна находка: хванал съм един от последните моменти, когат всеки в България е можел свободно да използва родния си език на публично място. Когато в средата на 80-те години отново се върнах в Пловдив, нямаше и следа от това: всеки, който проговореше на улицата на езика на малцинствата, го заплашваше незабавна глоба. После през 1989 г. всичко се промени, но такива неща не отминават без следа.

minden, amire szükség adódhat, és szép is volt, a legszebb, mert nyilván így rögzült gyerekkorom emlékeiben.

Beleszületni viszont túlzás lett volna ebbe a szépségbe. Anyám legalábbis így gondolta, ezt mesélte később. Egyszer megálltam a városi szülészeti előtt, és belehallgattam az összeverődött tömeg beszélgetéseibe. Idegen nyelveken beszéltek, egy szót sem értettem belőle. Főleg férfiak álltak a háromszintes épület előtt, az előkert kerítésének rácsaiba csimpaszkodtak, az ablakokból pedig hálóinges asszonyok kiabáltak nekik valamit, némelyek újszülöttek emeltek üdvözült mosollyal az arcuk elé, úgy sipítottak. Egyszer, amikor velem volt terhes, anyámat is befektették ebbe a kórházba, a házunktól alig száz méterre, ennél messzebbre nem is vihették volna, mert veszélyeztetettek nyilvánították, a szülésig bent akarták tartani. Még le se fektették, mesélte, neki már a szökésen járt az esze. Az intézmény ugyanis mindkét irányban zárva volt: sem a hozzátartozók nem mehettek be a szülő nőkhöz és az újszülöttekhez, sem a nők sem mehettek ki a férjeikhez és családjukhoz. A megjelent etnikumok életvitelét ugyanis nem tartották kellően higiénikusnak, és féltek az átjárással bejutó fertőzésektől. Anyám szerint a hely minden elővigyázatosság ellenére is „egy koszfészek” volt, ráadásul köpcös professzor apám se lett volna alkalmas arra, hogy átverekedje magát a tömegen a kerítés rácsáig, hogy szót váltson vele. Pedig annyi köztük a külföldi, jegyeztem meg a magam kilencéves fejével, biztosan nem érezte volna magát egyedül. Ezt elsőre nem tudta hova tenni. Egyrészt, mert addigra magyar anyám sem tartotta már magát olyan nagyon külföldinek Bulgáriában, másrészt nem értette, hogy a törökül és cigányul kiabáló kispapákra gondolok, akiket nem engedtek be az újszülöttjeikhez. Én meg úgy tudtam, hogy ebben az országban bolgárok élnek, akik pedig véletlenül nem azok, bolgáruul beszélnek, mint a cigány iskola tanulói a kerületi színjátszó-vetélkedőn.

Anyámnak végül sikerült elszöknie, és én megszülettem egy budapesti kórházban, ahova az összes felmenőmet beengedték fényképezkedni a csecsemővel. Így emlékeztek rá utólag. Én pedig kilencévesen szembesülhettem először azzal a sajátos multikulturalizmussal, aminek következtében anyám Pestig menekült megszülni engem. Ma ez az emlék értékes leletté lépett elő: az utolsó pillanatok egyikét kaptam el, amikor Bulgáriában még mindenki szabadon használhatta nyilvános helyen az anyanyelvét. Amikor a nyolcvanas évek közepén újra visszatértem Plovdivba, ennek már nyomát sem lehetett látni, hallani: helyszíni bírság fenyegetett mindenkit, aki az utcán kisebbségi anyanyelvén megszólalt. Azután 1989-ben minden megváltozott, de az ilyesmi nem múlik el nyomtalanul.

EMLÉKEZET ÉS HAJLÉKONY HAGYOMÁNY: A KULTURÁLIS FŐVÁROS

Plovdiv idén január óta Európa kulturális fővárosa. A hivatalos megnyitón a beszédek és a giccsel kacérkodó kultúrműsor a város multikulturális hagyományait igyekezett ki-domborítani, nyilván valami olyasmit akart sugallni, hogy odaát van a népek Európája, itt viszont Európa második legrégebbi városa, mely évezredek óta a népek Plovdivja. Fennkölt gondolat, büszkén vállalt hagyomány. Csakhogy a hagyomány legalább annyira manipulatív, mint az emlékezet. Erősen szelektív, és mindig a jelenlegi igények-

ПАМЕТА И ЖИЛАВАТА ТРАДИЦИЯ: КУЛТУРНА СТОЛИЦА

От януари тази година Пловдив е европейска столица на културата. На официалното откриване речите и граничещата с кич културна програма имаха за цел да подчертаят мултикултурните традиции на града, явно искаха да внушат нещо от сорта, че там някъде е Европа на народите, а тук, вторият по древност град на Европа, вече от хилядолетия е Пловдив на народите. Възвишена мисъл, горда традиция. Само че и традицията е поне толкова манипулативна, както и паметта. Силно селективна и винаги изхожда от актуалните потребности: приспособява се към актуалната визия за себе си и в същото време приглушава всичко, което ѝ противоречи. Конструиралите относително късно своята национална идентичност средно- и източноевропейски нации и държави (нека ги наречем национални държави) до ден днешен забъркват по тоя начин своята „политика на паметта“, която всеки път пренарежда традицията, а щом нещо е традиция, то става най-стабилният елемент на постоянното прекоonstrуиране. Към тази непостоянна памет (според Харари) се нагажда някаква шашава политика и ето ти ново минало, което не трябва да се преосмисля, достатъчно е да се изживяваш като част от него. Това своеобразно комуникационно фокусничество се възплъщава в двойните стандарти на речта: говорещият привидно праща едно съобщение, но то може да бъде декодирано по два начина в зависимост дали се декодира от „външен“ или „вътрешен“ консуматор. В това отношение ние, в Средна и Източна Европа, сме много рафинирани, има безброй унгарски, сръбски, турски, румънски или дори руски примери. Шоуто „Пловдив – европейска столица на културата“ явно бе обърнато едновременно към местната и към европейската публика, не е случаен жест, че чуждестранна фирма проектира светлинните ефекти (макар да има много български фирми със световна известност), а в самото представление участваха местни студенти по изкуствата и артисти. Навън се излъчваше имиджът „Пловдив на народите“, който внушава, че едва ли има по-достойно място за това престижно събитие, фестивалът неслучайно се организира тук. На това послание външният наблюдател се радва, въодушевено гледа фолкорния кич, излъчван към него от българския „предавател“, защото вярва, че така получава собствените си илюзии. Навътре в същото време внушава, макар и доста внимателно, че днес Европа провъзгласява принципи и добродетели, които ние тук упражняваме от хилядолетия, няма на какво да ни научат, по-скоро у нас могат да открият собствените си корени. Това изпълва с гордост местната публика, тъй като във фолклорния кич поприсветва древната добродетел на балканския и пловдивския мултикултурализъм, а Европа просто отразява нашите собствени традиции. Няма нищо лошо в това, ако повярваме, че сме по-европейци от европейците, само дето още доста трябва да се развиваме. И още повече да вярваме.

бъл indul ki: hozzádomul a mostani önképhez, miközben tompít mindent, ami ebbe nem fér bele. A viszonylag későn megkonstruált identitással induló közép- és kelet-európai kis nemzetek és államok (mondjuk így, nemzetállamok) a mai napig ebből gyúráják az „emlékezetpolitikájukat“, mely alkalomról alkalomra újrarendezi a hagyományt, és ha valami hagyomány, akkor ez az állandó átrendezés a legstabilabb eleme. A (Harari szerint) esetleges emlékezethez hozzárendelik a sanda természetű politikát, és már is kész egy új múlt, amivel nem kell szembenézni, elég csak azonosulni vele. Ez egy sajátos kommunikációs bűvészmutatványban, a kettős beszédben ölt testet: a kibocsátó látszólag egy üzenetet küld, de ez kétféleképpen is dekódolható, attól függően, hogy „külső“, vagy „belső“ befogadó értelmezi. Ezt elég rafináltan műveljük Közép- és Kelet-Európában, lehetne erre magyar, szerb, török, román vagy akár orosz példát felhozni számosat. A Plovdiv – Európai kulturális főváros show, nyilván, hazai és kinti közönségnek egyszerre szólt, nem véletlen gesztus, hogy külföldi látványtervező csoport tervezte a keretet (pedig náluk világszerte sikeresebb bolgár csapatok is lennének), és helyi művészeti iskolások és előadóművészek performálták. Kifelé a „népek Plovdivja“ imázs azt üzeni, hogy ennél méltóbb helyre nem is kerülhetett volna a rangos esemény, a hely nem érdemtelenül rendezheti meg. És ennek az üzenetnek a külső befogadója örül, átszellemülten nézi a „folkisch“ gagyit, amit a bolgár „küldő“ sugároz felé, mert elhiszi, hogy ezzel a saját ábrándjait kapja meg tőle. Befelé viszont azt sugallja az üzenet, ha mégoly óvatosan is, hogy Európa ma olyan elveket és erényeket hirdet a multikulturalizmussal, amelyeket mi itt évezredek óta gyakorolunk, bennünket nincs mire okítania, inkább fedezze fel nálunk a saját gyökereit. És ez büszkeséggel tölti el a helyi közönséget, hiszen a „folkisch“ giccsben meg-megcsillan számára a balkáni és plovdivi multikulturalizmus ősi erénye, Európa pedig csak a saját hagyományainkat tükrözi vissza. És nincs is ezzel semmi baj, ha elhisszük, hogy európaibbak vagyunk az európaiaknál, csak ehhez sokat kell felejtenuk. És még többet hinnünk.

EMLÉKEZET ÉS LELETEK

A hitnek, feledésnek és emlékezésnek lehet valamiféle térben és időben alakuló dinamikája. Emlékszem, a hetvenes évek legelején lehetett, talán tízévesen a város túlsó végére jártam angolra. Akkor még senkiben sem merült fel, hogy egy ennyi idős gyerek nem mászkálhat egyedül az utcán – ismertem az utat, miért ne mehettem volna? Útközben egy kavicsot rugdostam végig a járdán, háztól házig. Egyszer elvesztettem az eredeti kavicsot, egy építkezés mellett элем került egy cserépdarab, azzal folytattam. Szokatlan alakja volt, felvettem, és magammal vittem. Pár nappal később megmutattam apám egyik tudós barátjának, aki megnézte, és azt mondta, feltehetően római kori; valami motívumot fedezett fel rajta. Az ilyen törmelék halmokban áll a munkagödör mellett, mondtam, de ő rálegyintett: itt bárhol leásol pár métert, találsz valami régiséget, nem nagy ügy. Szó szerint vettem, és a magányos nyári napjaimban elkezdtem túrni a földet a hátsó kertben. Találtam is egy márványból faragott, jókora mosdótálat, a ház alapozásakor kerülhetett a felszínre, majd hátul elásták a többi törmelékkal együtt. Sosem derült ki, mikori (vajon mikor faraghattak márványból mosdótálat?), de kényel-

Вярата, забравата и паметта навярно имат някаква динамика във времето и пространството. Спомням си, трябва да е било съвсем в началото на седемдесетте години, бил съм около десетгодишен и ходех на английски в другия край на града. По онова време на никого не му идваше на ум, че дете на такава възраст не бива да се скита само по улиците – знаех пътя, защо да не ходя? През целия път ритях едно камъче по тротоара. Веднъж го загубих и край един строеж намерих парченце керамика и с него продължих. Имаше странна форма, взех го със себе си. Няколко дена по-късно го показах на един учен приятел на баща ми, който го погледна и каза, че вероятно е от римско време, беше забелязал някакъв мотив по него. Подобни трошки имаше с купища край изкопа, казах, но той махна с ръка: където и да копнеш, на няколко метра ще излезе старина, нищо особено. Взех думите му буквално и в самотните си летни дни взех да копая земята в задния двор, даже намерих една мраморна мивка, трябва да е излязла на повърхността, когато са полагали основите на сградата, после са я закопали отзад заедно с другите боклуци. Така и не стана ясно от коя епоха е (кога са дялали мивките от мрамор?), но аз си направих от нея удобен трон, който използвахме в безброй игри със сезонните деца от улицата.

Чак до втората половина на седемдесетте години социалистическият град се строеше без да обръщат внимание на миналото му. Градът явно нямаше нужда от тези антични и средновековни паметници, добре си му беше и без тях. Достатъчно беше да се знае (или да се вярва), че тук са живели хора открай време, понеже би било грях да се остави безлюдно едно такова прекрасно място с тези хълмове и реката. Голяма част от архитектурните следи от времето на Османската империя бяха оставени да се разпаднат, оставяйки Джумая джамия, една от най-големите и най-красивите в Европа, на мястото на турското гробище направиха парк от европейски тип, конакът бе преобразуван във френски лицей. Прочутият Червен площад бе застроен от всички страни с обществени сгради, а на около бяха издигнати нови жилищни квартали (край един от тях намерих първата си керамика), на изскачащите непрекъснато на повърхността стени и други останки гледаха като на пречка, която трябва да се преодолее. След това към средата на седемдесетте руините изведнъж станаха важни, центърът на града се изпълни с бетонирани дупки, в другия край на пешеходната улица дори направиха кафене в подалия се изпод земята амфитеатър, по-късно един от централните булеварди бе издигнат във въздуха, за да може находките под него да са достъпни за публиката. Можеха да се посетят отделни светилища, храмове и крипти, на един от склоновете на Стария град разкриха един от най-възхитителните амфитеатри на полуострова, който и до днес функционира като летен театър. В моето детство, не само нямаше и следа от тях, дори и не подозираха, че някога са съществували. На пръв поглед случайно намерени находки. От времена, за които знаем, че са съществували, без да знаем как, защото нищо не бяхме видели, сякаш историята започваше тогава, когато бяха започнали да я пишат, с онова, което бяха написали. Човекът на онова време обаче, което бе започнало да

mes trónszékké alakítottam magamnak, melyet rengeteg játékhoz fel tudtunk használni a környékbeli szezonális utcagyerekekkel.

Egészen a hetvenes évek második feléig úgy építették a szocialista nagyvárost, hogy eltekintettek a múltjától. Ezekre az ókori-középkori emlékekre talán nem is volt szüksége a városnak, elvolt nélkülük. Elég volt tudni (vagy hinni), hogy itt emberemlékezet óta élnek, hiszen vétek lett volna egy ilyen remek, dombos-folyós helyet lakatlanul hagyni. Az Oszmán Birodalom épített nyomait nagyrészt hagyták széthullani, meghagyták Európa egyik legnagyobb és legszebb mecsetét, a Dzsümajja dzsámit, a török temető helyén európai típusú parkot létesítettek, a konakot átalakították francia líceummá. A nevezetes Vörös teret körbeépítették középületekkel, a környékén új lakónegyedeket húztak fel (egy ilyen mellől szedtem össze az első cserepemet), úgy, hogy feltehetően leküzdendő akadálynak tekintették az felszínre kerülő falakat és egyéb maradványokat. Aztán a hetvenes évek közepére hirtelen fontosak lettek a romok, a város központja tele lett körbebetonozott gödrökkel, a sétálóutca túlvégén még kávézót is berendeztek egy föld alól előkerült amfiteátrumban, később az egyik központi sugárutat emelték a levegőbe, hogy az alatta talált leletek hozzáférhetők legyenek a közönség számára. Egyedülálló szentélyek, templomok és kripták váltak látogathatóvá, az óváros dombjának oldalában feltárták a félsziget egyik legrátványosabb amfiteátrumát, mely ma is szabadtéri színpadként működik. Gyerekkoromban ezeknek nem csak nyomuk sem volt, nem is sejtették, hogy valaha léteztek. Látszólag esetleges, véletlenszerűen előkerülő emlékek. Olyan korokból, melyekről tudtuk, hogy léteztek, de nem tudtuk, hogyan, mert semmit sem láttunk belőlük, mintha a történelem akkor kezdődött volna el, amikor elkezdték leírni, és azzal, amit leírtak. Annak a kornak az embere viszont, amelyik elkezdte fontosnak tekinteni, megbecsülni és feltárni ezeket az emlékeket, nem pusztán a mintázott cserepekre, kövekre, utakra, falakra és mozaikokra vágyott, hanem egy új identitás építőkockáit látta bennük: egy olyan önazonosságot, mely átnyúl a szocialista embertípus osztálytudatának feje fölött, és a múltból próbálja újrakonstruálni a jelenét – ennek minden áldott és átkozott következményével együtt.

ЕМЛÉКЕК ÉС ТÖРТÉНÉСЗЕК

A közép- és újkori utazók, visszaemlékezők, történetírók és történészek szövegei arról tanúskodnak, hogy Plovdivnak rengetegféle múltja van, ami szinte kimeríthetetlen forrása a lehetséges hagyományoknak és identitásoknak. A kulturális fővárost megnyitó show-ban előadott multikulturális hagyomány is igazolható ezekből a szövegekből, amennyiben egy soknemzetiségű és sokvallású, mai fogalmaink szerint toleráns birodalmi város működését mindenáron multikulturálisnak akarjuk látni. A XIX. században két lépcsőben létrejövő mai bolgár nemzetállam nacionalista ideológiája azonban minden intézkedésével és intézményével ellene dolgozott annak, amit egy multikulturális város eszményképének nevezhetünk, ahol az egyes közösségek „heteroglosszái” folyamatosan kapcsolatban állnak egymással, versengenek, együttműködnek, újradefiniálják vagy -alakítják egymást. Ez Alekszandar Kjoszev Plovdivról szóló alapos tanulmányának egyik fontos következtetése, aki azt is megállapítja, hogy nemzeti

гледа сериозно на тези паметници, да ги почита и да ги разкрива, вече мечтаеше не само за керамични плочки с мотиви, камъни, пътища, стени и мозайки, той видя в тях строителните елементи на една нова идентичност: самосъзнание, което отива отвъд класовото съзнание на човека от социалистически тип и прави опит да реонструира от миналото своето настояще – заедно с всички благословени и прокълнати последствия от това.

ПАМЕТА И ИСТОРИЦИТЕ

Текстовете на пътешествениците от средновековието и новото време, на мемоаристи, хронисти и историци свидетелстват, че Пловдив е имал много видове минало, един неизчерпаем източник за възможни традиции и съзнания. Представената в шоуто за откриване на европейската столица на културата мултикултурна традиция също се захранва от тези текстове, дотолкова доколкото искаме да съзрем мултикултурност в един толерантен според сегашните ни представи имперски град с много националности и много религии. Създадената през XIX век националистическа идеология на българската национална държава обаче с всичките си наредби и институции работи против онова, което днес наричаме идеал за мултикултурен град, в който „хетероглосите“ на отделните общности са в непрекъснат контакт, надпреварват се, сътрудничат си, предефинират се или се преформатират едни други. Това е един от важните изводи в основополагащия труд на Александър Късов за Пловдив; той установява, че по време на националното възраждане (от втората трета на XIX век) Пловдив и цяла Източна Румелия, както по онова време наричали южна България, не са били част от визиите на възрожденците и будителите на нацията, тъй като в него липсва онова, което да го прави верен и чисто български – както по начин на живот, така и по светоглед и култура. Макар и мнозина да са се опитвали в хода на историята да го нарекат „люлка на българското възраждане“, тъй като тук наистина са живели и работили национални будители, ала средата е била чужда за осъществяването на чистите национални идеали. И тази погнуса по отношение на града и до днес съществува в отношението към пловдивчани; и досега – къде на шега, къде полусериозно – в разните краища на България ме питат къде съм тръгнал да се перча с този „филистерски“ град. А това е бил най-важният град на територията на днешна България, мислех си аз, смятахме ние всички, пловдивчани, които вярвахме в миналото си, тъй като града се споменава още от най-дълбока древност от историци и пътешественици, които възхваляват неговата красота, особено в сравнение с прашното село, каквото е била София. Добре звучи, наистина, но има повече перчене, отколкото истина. Вниквайки по-внимателно в причините за споменаването на ролята и значението на Пловдив в средиземноморския – балканския – средно- и източноевропейския регион от историците, навярно думата случайност е все пак най-подходяща. Ще започна от края: Мария Тодорова в своя основополагащ труд „Балкани. Балканизъм“ нито веднъж не споменава името на Пловдив. Навярно британският историк от руски произход Дмитрий

újászületés korában (a XIX. sz. második harmadától) Plovdiv és általában Kelet-Rumélia, ahogy akkoriban a mai Dél-Bulgáriát nevezték, nem fért bele a nemzetépítők és -ébresztők látomásába, mert hiányozott belőle mindaz, ami elkötelezetten és tisztán bolgárrá tette volna – mind életvitelében, mind szemléletében és műveltségében. Pedig többen megpróbálták a történelem során „a bolgár nemzeti újászületés bölcsőjének” is nevezni a várost, hiszen tényleg tevékenykedtek itt „nemzeti felvilágosítók”, de a közeg egésze mégis idegen volt a tiszta nemzeti ideálok megvalósításához. És valóban, ezt vizsgálást a várossal szemben máig éreztetik a plovdiviakkal; máig megkapom Bulgária különböző szegleteiben, viccesen vagy félig komolyan: mit vagy olyan nagyra azzal a „nyárspolgári” várossal. Pedig hát ez volt a mai Bulgária területének legfontosabb városa, gondoltam én, vallottuk mi mind, plovdiviak, akik hittünk a múltunkban, hiszen ezt a települést emlegetik ősidők óta a legsűrűbben a történészek és utazók, ennek szépségét magasztalták, főleg azzal az útszéli porfészekkel, Szófiával szemben.

Ez jól hangzik ugyan, de több benne a pökhendiség, mint az igazság. Közelebről megvizsgálva talán ezúttal is az esetleges szóval lehetne a legárnyaltabban jellemezni Plovdiv szerepének és jelentőségének megjelenését a mediterrán, balkáni, közép- és kelet-európai térség legfontosabb történészeinek munkáiban. Hogy a végéről kezdjem: Maria Todorova mérőföldkönek számító, *Elképzelni a Balkánt* című könyvében például Plovdiv neve egyszer sem szerepel. Talán az orosz-brit Dmitrij Obolensky megkerülhetetlen középkori Kelet-Európa-történetében (*A bizánci nemzetközösség*) említi a legtöbbször a korabeli Philippopoliszt (ahogy a görögök nevezték), de a városról magáról keveset mond, inkább a Konstantinápolyba vezető úton elfoglalt stratégiai szerepéről, illetve a város környékén terjedő paulikiánus eretnekségről ír. A másik meghatározó régiótörténész, Braudel *A mediterrán világ* című kétkötetes munkájában talán ha kétszer említi a várost, akkor is a abban a kontextusban, hogy ennek környékéről látják el rizsszel Isztambult. Ezt a tézist az amúgy alapos tudós feltehetően (mert jelöletlenül) a XVII. századi híres török írótól és utazótól, Evlija Cselebitől kölcsönözhetette, útirajzában ő értekezik kimerítően a város környéki mocsarakban termesztett kiváló minőségű (vörös) rizsről, mely akár az egész főváros szükségleteit is ki tudná elégíteni. Braudel egyik legkiválóbb tanítványa, a macedón születésű, szerb-amerikai Traian Stoianovich *A balkáni világok – Az első és utolsó Európa* című nagyszabású társadalomtörténeti áttekintésében több helyen is említi Philippopoliszt és Pulpudevát (ahogy a kelták, trákok nevezték), de gyakran bonyolódik nyelvészeti és őstörténeti spekulációkba, melyek felett jól érzékelhetően a szerb földrajz- és történettudomány egyik legnagyobb hatású szerzőjének, Jovan Cvijićnek a szelleme lebeg, igaz, a Cvijićre jellemző kétértelmű tendenciózusság Stoianovichtól meglehetősen távol áll. Cvijić ugyanis a tudósoknak ahhoz a fajtájához tartozott, akik szerették szaktudományos ismereteiket a politikai víziókkal vegyíteni, ami óhatatlanul együtt járt azzal, hogy a látomásaik visszahatottak a következtetéseikre. A „humángéográfia” ürügyén Cvijić sokat emlegeti Plovdivot és környékét, élesen szembeállítva Szófiával és a mai Észak-Bulgáriával a néplektan és az etnogenezis (értve ezen különböző népcsoportok keveredését) szempontjaira hivatkozva. Az első világháborút lezáró párizsi békekonferencián a szerb küldöttség tagjaként a saját maga általa generált „humángéográfiai tényekkel” érvelt, amikor az első Ju-

когато с развитието на тютюневата и леката промишленост, пристигналата от Македония огромна, гневна и безродна маса, бързо се преобразува от селячество в пролетариат.

Цвиич всъщност технически отговаря на въпроса: паметта и наративът очевидно се късат там, където историческата приемственост е прекъсната. Място, което няма фиксирана, постоянно опресняваща се традиция, е отличен материал за историци, които в тези объркани и губещи се една в друга епохи, оживяващи наново и наново в някой разказ или в археологическа находка, намират муниции за подхранване на собствените си илюзии. Бродел вижда първообраза на единна Европа в средиземноморския свят на Филип II (в него и Пловдив, разбира се); Стоянович, както показва и заглавието на книгата му, търси древните корени на обединена Европа на Балканите – по-точно в Югославия; Оболенски, който – изхождайки и от заглавието на книгата му – непосредствено след втората световна война намира ключа в механизмите на византийската държава – една имперска общност на народите (нищо чудно да е мислил за британската) и дава за пример как византийската власт се справя с еретиците в околностите на Пловдив; и най-накрая Цвиич, когото въпреки всичките му заслуги днес четем изключително в етноцентричен контекст, тъй като използва академичния си авторитет, за да анализира в собствената си държава генетичните (южно)славянски българи и да остави на друга държава т.нар. „црни бугари“ (черни българи, както ги нарича в книгата си). Малцината, които прекриват кръга на историческия визионизъм, и създават разкази (наративи) за някой град/регион, както цитираният вече Кьосев, допринасят за изясняване на историческата картина, но заключенията им според които във времето на национализма не може да се създаде мултикултурен град – преувеличено, но все пак – са по-скоро тезиси, опаквани в нови аргументи.

СПОМЕНИ И ОБРАЗЦИ

Трудно е да се отърве човек от мисълта, че традицията е отчасти памет на политическата воля, отчасти резултат от фантазиите на историците. В споменатата книга Мария Тодорова предлага преодоляването на това състояние, което е значителен напредък в сравнение с „техническото“ обяснение на Цвиич. Тодорова различава традиция (tradition) от наследство (legacy): и с историческото преосмисляне на тези две понятия се опитва да обясни обективно – в рамките на възможностите – един регион, в нашия случай един град, с фрагментирана история. Тя свързва традицията – най-общо – с един вид съзнателен избор, отнася се за неща, с които хората са пряко свързани, и чрез съзнателен избор ги вплитат в настоящето си. Историческото наследство – в тази интерпретация – е онова, което хората волю-неволю пренасят от предишните епохи, и тук е скрито отношението им, както към нещата, така и към представите, които са си изградили за тях. „Ако погледнем така на нещата, наследство нито може да предаде миналото, нито да се поддаде на активната му намеса. Към наследството наследниците могат

ЕМЛЕКЕ И МИНТАЗАТОК

Nehéz elszakadni attól a gondolatától, hogy a hagyomány részben egy „emlékezetpolitikai” akarat, részben pedig a történészek fantáziálásának eredménye. Maria Todorova említett könyvében tesz egy javaslatot ennek meghaladására, ami már jelentősen túllép Cvijić „technikai” magyarázatán. Todorova megkülönbözteti a hagyományt (tradition) az örökségtől (legacy): ennek a két fogalomnak a történelmi átértelmezésével próbálja megragadni azt, hogyan lehet – a lehetőségekhez mérten – tárgyilagosan meghatározni egy régiót, esetünkben egy töredezett történelmű várost. A hagyományt – nagy vonalakban – egyfajta tudatos választással hozza kapcsolatba, olyan dolgokra vonatkozik, melyekhez az emberek direkt visszanyúlnak, szándékos választás révén beépítenek a jelenükbe. A történelmi örökség – ebben az értelmezésben – az, amit az emberek akarva-akaratlan magukkal cipelnek a megelőző korokból, benne rejlik a dolgokhoz magukhoz való viszonyuk és dolgokról alkotott képzetekhez való viszonyuk egyaránt. „Ha így tekintjük, az örökség sem el nem árulja a múltat, sem nem veti magát alá az aktív beavatkozásainak. Az örökséghez lehet vehemensen viszonyulni, vagy hanyagolhatja is az utókor, de mindez csak másodlagos folyamat.” És Todorova szerint ez a lényegesebb elem: ezek a belülről működő, időbeli kontinuitást biztosító mintázatok, a valóságosnak és az elképzeltnek, a tényszerűnek és a konstruáltnak az összjátéka határozhatja meg az adott területen zajló események kimenetelét, az arra adott emberi reakciókat.

Visszatérve az emlékezetre, Plovdiv és a hasonlóan töredezett történelmű városok és régiók esetében mintha ezek a mintázatok határoznák meg a róluk szóló emlékek tartalmát is. Ilyen sokszorosan átörökölt mintázat – metafizikusabb hajlandóságúak nevezhetik akár sorsnak is – az, hogy Plovdiv krónikásai alig látnak mást a városban, mint saját rögeszméik megvalósításának terepét. A XII. század közepéről maradt fenn ennek egy meglehetősen radikális példája: Anna Komnéné, I. Alexiosz Komnénosz bizánci császár lánya, az igaz, ortodox hit elkötelezett harcosa, gyakorlatilag csak eretnekeket lát Philippopoliszban és környékén, az elburjánzó bogumil és paulikiánus tévelygésnek tudja be a város hanyatlását, mely, megjegyzi, egykor erős és gyönyörű lehetett. Ez, mellel, szinte minden későbbi visszaemlékezés visszatérő motívuma, de magáról a fénykorról beszámoló szöveg mintha nem is maradt volna fenn. Az önéletrajzi ihletésű Alexiádban Komnéné részletesen leírja, ahogy apja, amint hírt vett annak, hogy a kunok átkeltek a Dunán, hadai élén a mai Plovdiv környékére vonult, hogy ott várja be őket a döntő ütközetre. Csakhogy a kunok valami miatt késtek, ezért a császár megpróbálta hasznossá tenni magát a holtidőben: belevágott a renitens hívők átnevelésébe. Lánya ennek módszertanára is részletesen kitér: hosszú felolvasásokat tartott az egybegyűjtött eretnekeknek helyesnek tekintett szerzők traktátusaiból, gazdag adományokkal és privilégiumokkal jutalmazta az átértéket, engedélyezte nekik a nőági örökösödést, sőt, egy új városrészt építtetett fel a megtérőknek a Hebrosz, vagyis a Marica túlsó partján. A legmegátalkodottabbakat ezzel szemben életfogytig bezáratta, hogy „haljanak meg saját bűneik terhe alatt”. Sajátos nemzetközösségi ábránd lehetett ez utólag visszagondolva, különös tekintettel arra, hogy ezeknek az eretnekeknek az őseit épp Alexiosz egyik császári előde telepítette át (feltehetően nem saját kérésükre) Örményország területéről, hogy Trákiában

да са пристрастени, могат да го пренебрегват, но това е само един вторичен процес.“ Според Тодорова това е най-същественото: тези работещи изотвътре образци, които осигуряват континюитет във времето, действителни и въобразени, фактологични и конструирани – тяхното взаимодействие определя изхода от събитията, които се разиграват на дадена територия, съответните човешки реакции.

Връщайки се на паметта, в случая с Пловдив и други градове и региони с фрагментирано минало тези образци предопределят и съдържанието на спомените. Такъв, многократно унаследяван образец – хората с метафизична нагласа биха могли да го нарекат съдба – е и това, че хронистите на Пловдив почти не виждат нищо друго в града, освен обект за реализация на собствените си фикции. Доста радикален пример в подкрепа на казаното е останал от средата на XII век: Ана Комнина, дъщеря на византийския император Алексий I Комнин, воюваща за чистата православна вяра, на практика вижда във Филипополис и околностите му единствено еретици, на разпространилите се богомилски и павликянски учения приписва упадък на града, който, отбелязва, някога трябва да е бил силен и прекрасен. Това, впрочем, е повтарящ се мотив във всеки следващ спомен, и като че ли не е останал текст за истинския разцвет на града. В автобиографичната „Алексиада“ Комнина подробно описва как баща ѝ, щом научил, че куманите са преминали Дунав, се настанил с войските си в околностите на днешния Пловдив в очакване на решителната битка. По някаква причина обаче куманите закъснели, затова императорът се опитал да използва пълноценно времето си: спуснал се да превъзпитават непоправимите еретици. Дъщеря му описва подробно и методиката на превъзпитанието: дълго четене на трактати от смятани за правилни автори пред настъпналите се еретици, после дарява с богати дарове и привилегии тези, които се отказват от ереста, позволява им наследяването по женска линия, дори построява една нова градска част на върналите се във вярата на отвъдния бряг на Хебър, т.е. Марица. А най-непреклонните затворил доживотно, за да „измрат под тежестта на собствените си грехове“. Това ще да е било един вид разочарование от общността, като се има предвид че въпросните еретици са били заселени от императорските предци на Алексий чак от Армения (съвсем не по свое желание), за да защитават в Тракия имперската столица от варварските нападения. А куманите, впрочем, така и не се появили, славата на похода се свело до връщане към вярата.

Би било несправедливо обаче да припишем тази ограниченост на паметта само на сметката на средновековното религиозно заслепление. Повече от седем века след Ана Комнина същите образци срещаме в спомените за Пловдив на поляка Михаил Чайковски (известен сред турците като Мехмед Садък паша). В спомените си за града един от най-видните представители на полската революция и емиграция по подобен начин не забелязва почти нищо друго от града, освен населяващите го павликяни. Неговата мисия, в духа на ранния модернизъм, не е имперска, а е свързана с осъществяването на една определено етническа, панславистка общност. Той представя пловдивските католици като четиридесет хиляди полски издънки, които в някакво неопределено време са се преселили, за

елю пажскент вѣдѣк а барбѣр бетѣрѣсѣтѣл а бирѣдѣлми фѣвѣрѣст. Ја, иген, а кунѣк вѣгѣл нем јелентек мѣг, а һадѣјѣрат дѣсѣсѣге а тѣрѣтѣсѣре корлѣтѣзѣдѣтѣ.

De igazságtalanság lenne az emlékezet csőllátását pusztán a középkori vallási bigottéria számlájára írni. Anna Komnéné után több mint hét évszázaddal szinte ugyanazok a mintázatok olvashatók ki a lengyel Michał Czajkowski (akit a törökök Mehmet Sadık Paşa néven tartanak számon) plovdivi visszaemlékezéseiből. A lengyel forradalmak és az emigráció egyik közismert személyisége visszaemlékezéseiben szintén alig vesz észre mást a városból, mint az ott élő paulikiánusokat. Az ő küldetése, a korai modernitás szellemében, immár nem valamiféle birodalmi, hanem vállaltan az etnikai, pánszláv nemzetközösség megvalósítása volt. A plovdivi katolikusokat ezért negyven-ezer lengyel leszármazottjaként mutatja be, akik egy közelebbről meghatározatlan időpontban a rizstermesztés fellendítése okán vándoroltak be a térségbe két lelkészük, Pawlik és Jan vezetésével (ettől „pavlikjan” a helyi elnevezés), és ugyan elveszítették nyelvüket és szokásaikat, de leírása szerint megőrizték a korabeli lengyeleket is jellemző külsőt, rebellis karakterüket és hitüket. Egy másik részük, szerinte, felvette a mohamedán hitet, és belőlük lettek a pomákok (ma: mohamedán bolgárok), akik a katolikusokkal ellentétben megőrizték a nyelvüket, szokásaikat és mondáikat. Nehéz lenne rekonstruálni, mint tört meg ennek az erkölcsi és politikai kérdésekben annyira tisztán látó, remek katonáembernek az emlékezete, de a szövege Plovdivra vonatkozó része műfajilag tényleg közelebb áll a fantasyhez, mint az útleíráshoz.

A megtört emlékezetek sorát hosszan lehet lehetne folytatni. Talán még Jurij Venelin, elismert nyelvész és néprajzkutató, az első bolgár nyelvten szerzője esetét érdemes említeni, aki Georgij Guca néven született egy kárpátaljai hucul családban, és megközelítően Czajkovskival egy időben járta a bolgárok földjét. A Plovdivról szóló bekezdései azért kulcsfontosságúak, mert megközelítően olyan soknemzetiségű közegként írja le, mint amilyen az akkori szűkebb pátriája, Kárpátalja lehetett az Osztrák–Magyar Monarchián belül, és ebben ő a bolgároknak rendelte azt a szerepet, ami a huculoknak jutott osztályrészül szűkebb pátriájában: többször és hangsúlyozottan visszatér az etnikai identitásukat görögre cserélő, görög iskolába járó bolgárokra, akikből a görögök gúnyt űznek falusi származásuk miatt, a bolgár paulikiánusokat unitáriusoknak nevezi, véletlenül sem katolikusoknak, és összességében a birodalmi, vagyis politikai ellenség, a török csak a városi etnikai paletta egyik komponensként jelenik meg a szövegben, míg a görög, a kulturális és vallási elnyomó (az osztrák és magyar analógiákra most nem térnék ki) a nemzeti önértékesítés fő kerékkötőjévé lép elő. Ez a fajta „hazabeszélés” Venelinnél a kettős beszéd egyik korai alfaja – az lehetett Czajkowski esetében is, hiszen józan ember nem ír le nyomós ok nélkül ekkora sületlenségeket –, amit továbbá cizellál teljesen „hucultalanított” nevének mimikrije: mindannyian valahol bolgárok, valahol plovdiviak vagyunk...

Minden jel szerint a legszívósabb „mintázatok” a bölcse XVII. századi író és hivatásos utazó, Evlija Cselebi hagyta ránk. Leginkább is azért, mert kappanhájjal kengeti plovdivi lelkünket, amikor az amúgy tízkötetes *Utazások* könyvében az európai Törökország legszebb városának nevezi Filibét (ahogy a törökök hívták), leírja fekvését, történetét, gazdagságát, virágzó kereskedelmét, etnikai összetételét és építészetét.

да развият производството на ориз, начело с духовниците Павлик и Ян (затова и ги наричат павликяни), и макар и да са загубили езика и обичаите си, но – според описанието – са запазили характерните външни белези на някогашните поляци, бунтовния си характер и вярата си. Друга част от тях, според него, са приели мохамеданската вяра и от тях произлизат помаците (днес: българомохамедани), които за разлика от католиците са запазили езика си, обичаите и легендите си. Трудно е да се реконструира какво е било намерението на този отличен военен, който по морални и политически въпроси има толкова ясни възгледи, ала частта от спомените му, които се отнасят до Пловдив, е по-лесно да се причисли към жанра фентъзи, отколкото към пътеписния.

Дълго може да бъде продължен този списък на фрагментираната памет. Може би заслужава да се спомене случая с признатия лингвист и етнограф Юрий Венелин, автор на първата българска граматика, роден под името Георгий Гуца в закарпатско хуцулско семейство, който посещава българските земи приблизително по времето на Чайковски. Няколкото абзаца, които посвещава на Пловдив, имат ключово значение, понеже ги описва като многонационална общност, подобна на онова, което неговото родно място Закарпатието трябва да е било в рамките на Хабсбургската империя, и в случая отъждествява ролята на българите с тази на хуцулите в своето родно място: многократно и настойчиво се връща на един и същи мотив – гърчещите се българи, които дават децата си в гръцки училища, а там гърците им се подиграват, заради селския им произход, нарича българските павликяни унияти, нито за миг не споменава, че са католици, и като цяло в текста си споменава имперския т.е. политическия противник, турците, само като един от компонентите на пъстрия градски пейзаж, докато гърците са истинските религиозни и културни подтисници (тук няма да се спирам на австрийските и унгарските аналогии), главна пречка за националното утвърждаване. Този тип говорене при Венелин е ранен вариант на двойственото говорене – нещо подобно явно има и в случая с Чайковски, защото здравомислещ човек не може да напише без причина подобни идиотщини – но при него става още по-изтънчено в мимикрията на промененото му име, от което е махнато всичко хуцулско: всички сме българи, всички сме от Пловдив...

По всичко личи обаче, че най-трайните „образци“ ни е оставил мъдрият писател и професионален пътешественик от XVII век Евлия Челеби. Най-вече защото помазва като с миро пловдивските ни души, когато в своя десеттомен пътепис нарича Филибе (както са го наричали турците) най-красивия град на европейска Турция, описва разположението му, историята, стопанството, процъфтяващата търговия, етническия му състав и архитектурата. Навярно той е единственият пътешественик, който си прави труда и се изкачва на единия от десетте хълма на града – той ги преброява десет, макар да казват, че са седем, но това трябва да е заради асоциацията с Рим, а и всеки нарича хълм онова, което вижда като хълм – на Сахат тепе, хълма с часовника. Според Стоянович тук се е намирал първият обществен часовник на Балканския полуостров, от което не е трудно да се направи заключението, че населението в този град първо е заживя-

Талантът на единият от тях, който взе магана на фарадсага и фелкпатотат а вара тиз донбжана егикера – о тизет шаомол оссе, амугу хетнек монджак, де енене инкэбб а Рома-ассоциация фелклетесе лехет аз ока, амугу мег минденки азт невели донбнак, амит аннак лат –, а Сахат тепера, вагис Орадобра. Стоянович сзирит ит алт аз елсо коктэри ора а Балкан теретен, с еббол нем нехэз левонни а коветкететет, хогу еббен а варабана елт а лакоссаг елосзор а nyugati ертелембен структуралт идэ сзирит (ез аккорибан Nyugaton is elvéte volt jellemző), ami olyan eltérő magatartási mintázatokat alakíthatott ki, melyek máig idegennek – pedánsnak, nyárpolgárinak stb. - hatottak a térség társadalmi környezetében. Szóval, ott állt Cselebi az óra mellett, a dombtetőn, és onnan számolta össze az ólomlemezekkel lefedett házakat, a kúriákat és palotákat, ahogy ő nevezi, a nagyobb építményeket, az etnikailag elkülönülő városrészeket, piacokat; röviden, egy valóságosan több dimenziós földrajzi-társadalmi/etnikai-történeti-gazdasági képet fest egy városról, és nem saját lelki tájképét, otthonról hozott vívódásait, és ami a fő, nem a konfliktusokat és konfrontációkat vetíti ki egy útjába kerülő településre, mint keresztény előfutárai és utódai. A Pax Ottomanicát látja megtestesülni a szépséges és gazdag Filibében, a toleranciát és jólétet, amelyről az akkori keresztény-nyugati világ csak ábrándozott – amint erre finom utalást is tesz a szövegében a derék krónikás.

ЕМЛЕКЕ АБРАЗОЛÓИ

Ez a mai értelemben vett multikulturalizmussal kacérkodó idill készítette elő a terepet mindazoknak a mintázatoknak, melyek a béke és tolerancia, az európaiság és kulturált-ság mostani állapotát hivatottak ábrázolni; ez a hivatalos narratíva, köré épül az emlékezetpolitika, a hagyomány. A hagyomány, vagyis amit a történetünkben aktuálisan látatni akarunk, amire az emlékezetünk az adott pillanatban érzékeny, az megjelenik a filmekben. Kurzusfilmekben, lehetne mondani, de melyik film nem egy korszak diskurzusainak terméke – még az is, amelyik ezekkel direkt szembehelyezkedik. Az egykori multikulturális Plovdivról szól, ott játszódik Ivan Nicsev *A világ vége után* című 1998-as filmje, melynek zsidó főhőse kisgyerekként éli meg a háborút, majd szüleivel áttelepül Izraelbe, ahonnan a demokrácia beköszönte után visszatér, és találkozik egykori örmény osztálytársnőjével, szerelmével, akinek a családját nem engedték annak idején Franciaországba emigrálni, helyette apját munkatáborba zárták. A gyerekkor egyfajta multikulturális eszményképként jelenik meg, ahol cigány és zsidó, örmény, bolgár és török gyerek együtt rosszalkodik, a három felekezet papjai együtt kocsmáznak és meg se lennének egymás nélkül. Aztán jönnek a kommunisták, és felszámolják a város sokszínűségét, a zsidókat elűzik, a görögöket tönkreteszik, az örményeket lecsukják, a cigányok „engedély nélkül épített” házait lerombolják; ez utóbbi a film valóban szívbemarkoló jelenete, főleg amiatt, mert felvehették volna élőben akár az „érett szocializmus” időszakában, 1978-ban, amikor a Csocsoglu néven ismert katonai csúcsvezető unokaöccse meggyilkolása miatt bevezényelt egy páncélos hadosztályt a plovdivi Sztolipinovo cigánynegyedbe, majd évekig kitiltották a romákat a belvárosból; vagy még napjainkban is, amikor felelős politikusok valamilyen vélt vagy valós bűncselekményért egy teljes közösséget bűnösnek kiáltanak ki, és lerombolják a viskóikat (legutóbb

ло според структурираното по западному време (по онова време и на Запад не се е срещало често), което би могло да формира поведенчески образци, които и до днес изглеждат чужди – педантични, еснафски и т.н. – в обществената среда на региона. И така, стоял Челеби на върха на хълма до часовника и оттам преброял покритите с оловни плочи сгради, курии и дворци, както наричал по-големите здания; етнически разнообразните части на града, пазарите: накратко, обрисова един многопластов обществено-географски / етнически-исторически-стопански образ, и то не в унисон със собствения си душевен пейзаж и донесените си от къщи терзания, и най-главното, не проектира върху изпречелия му се пред очите град конфликти и конфронтации, както неговите християнски предшественици и по-късни пътешественици. Той вижда в красивия и богат Филибе реализацията на Пак Отоманика, толерантността и благоденствието, за които тогавашният християнски свят може само да мечтае – прави фини намеци в текста си този достоен хронист.

ИЗОБРАЖАВАНЕ НА СПОМЕНИТЕ

Тази идилия, задяваща се с мултикултурализма (в днешния смисъл на думата) подготвя почвата за всички онези образци, които са се заели да изобразят днешното състояние на мир и толерантност, на европеизъм и културност; това е официалната наратива, около нея се гради политиката на паметта, традицията. Традицията или онова, което в момента желаем да се вижда от историята, за което паметта ни е чувствителна в определен момент, това се появява и във филмите. Тенденциозни филми, бихме могли да ги наречем, но кой филм не е рожба на тенденциите на своето време – дори и онзи, който пряко им се противопоставя. Става въпрос за някогашния мултикултурен Пловдив, там се развива действието във филма на Иван Ничев от 1998 г. „След края на света“. Главният герой преживява войната като дете, после заминава с родителите си за Израел, откъдето се връща след идването на демокрацията и се среща с някогашната си съученичка арменка, със своята любов, чието семейство на времето не успява да емигрира във Франция, а бащата е затворен в трудов лагер. Детството е изобразено като един вид идеал за мултикултурност, в него циганчета и еврейчета, арменчета, българчета и турчета заедно палуват, свещениците на трите религии са заедно в кръчмата и не могат един без друг. После идват комунистите и унищожават пъстроцветния град, евреите са прогонени, гърците са разорени, арменците са по затворите, и разрушават „незаконно построените къщи“ на циганите: тази сцена от филма е наистина сърцераздираща, през т.нар. „зрял социализъм“ биха могли да я снимат и на живо, през 1978 г., когато известният под името Чочоглу висш военен влиза с танкове в пловдивския цигански квартал Столипиново, заради убийството на брат му, и забранява на ромите да пристъпват в центъра на града за години наред; или дори в наши дни, когато отговорни политици обвиняват цяла една общност за извършването на мними или действителни престъпления и разрушават съборетините им (за последен път в началото на 2019 г.).

2019 elején). A deviancia kollektív üldözése alighanem szintén olyan „örökség”, mintázat, amit a civilizációs folyamatok érintetlenül hagytak.

A film története, mely egy működőképes multikulturális közösség szétforgácsolódását mutatja be a represszív államszocializmusban, majd végső széthullását a vadkapitalizmus zsarnoksága alatt, bevallottan saját emlékekből táplálkozik, hiszen a főszereplő zsidó kisfiú szülei jiddis akcentussal beszélnek a bolgárt, nem pedig a helyi zsidóság ladino (középkori spanyol) nyelvét keverik bele. Anzsel Vagenstajn, a forgatókönyv szerzője ezzel nyilván saját családjára, gyerekkorára utal, a közös európai nemzethez való csatlakozás előtt ilyen színezetet kaptak a plovdivi emlékei. Csakhogy érdemes belenézni az 1984-ben forgatott olasz dokumentumfilmbe, melyet egy olasz rendező, Giacomo Pezzali forgatott bolgár stábbal az Európa kulturális fővárosai sorozat részeként. A film a felbecsülhetetlen dokumentumfelvételek ellenére meglehetősen vontatott, helyenként kínosan szimbolikus, művészet- és kultúraszemlélete még a rezsimhez és korhoz képest is kőkonzervatív. Az összekötő szöveget ugyanaz az Anzsel Vagenstajn írta, aki később a plovdivi multikulturális álmodat elírta az 1998-as filmben. Csakhogy itt erről szó sem esik, az emlékek megtörnek az éppen aktuális, érvényben lévő államszocialista patriotizmuson, és Plovdiv nemzetiségeiről, multikulturalizmusáról szó sem esik, ellenben úgy konferálja fel a települést, mint „mindenekelőtt a nemzeti újjászülés városa”. Mi másról is szólhattak volna az emlékek abban az évben, amikor Bulgária kormánya megfosztotta alapvető emberi jogaitól lakosságának mintegy tíz százalékát, keresztény neve felvételére kötelezte török, pomák és roma állampolgárait, és szankcionálta anyanyelvük használatát nyilvános helyeken?

ÁLLAMSZOCIALISTA EMLÉKEK

Az államszocializmus amúgyis a legnagyobb emléktörőnek bizonyult. Miközben gyerekkori emlékeim nyomát kerestem a visszaemlékezésekben és a legnagyobb közös archívumában, az interneten, alig néhányra találtam utalást, szinte nem találtam társat a közös emlékezéshez. Albena Skodrova Szocgurmé – *A Bolgár Népköztársaság konyhájának története* című társadalomtörténeti monográfiái üde kivétel: ebből hitelesen visszaköszönt a hetvenes évek hiánygazdasága, a hervasztó kínálat és a napi küzdelem a minőségi élelmiszerért, a „mintaboltokban” és valutás üzletekben beszerezhető árucikkek lepletlen pártállami cinizmusa, a szánalmas közétkeztetés és a gyatra vendéglátás.

Ezzel szemben a feltehetően Plovdiv-specifikus, pártállami kuriózumoknak alig bukkantam a nyomára a világhálón. Az 1976-os „kongresszusköszöntő kocogásról” csupán néhány fotót őrzött meg a plovdivi városi levéltár, azon is klottgatás veteránok állnak a rajtvonalnál. Pedig világosan emlékszem, hogyan terelték ki a nagyszünetben a városi parkba az egész iskolánkat, ahol az igazgató futott elől, kereken 1976 métert, nekünk, kicsiknek csak 800 volt előírva. Szerencsére ebben a parkban nőttem fel, ismerem minden átjárót a bokrok között, túlsúlyos kisgyerekként hordágyon vittek volna el, ha ennyit le kell futnom. A célban aztán lepecsételték az ellenőrző kartont, a megfelelő számú pecsétet be lehetett váltani egy „kongresszusi futás” feliratú pólóra. Otthon szegény apám panaszkodott, hogy az egyetem KISZ-titkára rátörte a dolgozószoba aj-

Сюжетът на филма, който показва разбиването на една мултикултурна общност в условията на репресивния държавен социализъм, и окончателното ѝ разпадане под тиранията на дивия капитализъм, е запазен (по признание на автора) от лични спомени, родителите на главния герой говорят български език с ешкеназки акцент, а не езика на местното шпаньолско еврейство. Анжел Вагенщайн, авторът на сценария, очевидно визира собственото си семейство и детство, точно преди присъединяването към общото европейско семейство, спомените му са добили такава окраска. Заслужава си обаче човек да се загледа и в италианския документален филм от 1984 г., сниман от италианския режисьор Джакомо Пецали с български щаб като част от поредицата „Европейски градове на културата“. Филмът е доста протяжен, въпреки неоченимите документални кадри, изпъстрен с досадна символика, а прокараните художествени и културни възгледи дори за времето си са твърде консервативни. Текстът към него е написан от същия Анжел Вагенщайн, който по-късно оплаква пловдивския мултикултурен блян във филма от 1998 г. Тук обаче и по-вече няма от него, спомените са прекъснати от актуално властващия социалистически патриотизъм, и дума не става за националностите в Пловдив, за неговия мултикултурализъм, в случая Пловдив е „преди всичко център на българското възраждане“. Към какво друго биха могли да ни връщат спомените в годината, когато правителството на България лиши от основни човешки права близо десет процента от населението, наложи християнски имена на гражданите си с турски, помашки и ромски произход, и санкционира употребата на майчин език на публични места?

СПОМЕНИ ОТ СОЦИАЛИЗМА

Държавният социализъм се оказва най-сериозният прекъсвач на спомена. Търсейки следи от детските ми спомени в мемоари и в най-големия ни общ архив, в интернет, намерих само няколко референции, почти нямам другар по спомени. Свежо изключение представлява социалноисторическата монография на Албена Шкодрова „Соц гурме. Куриозната история на кухнята в НРБ“: достоверно проличава дефицитната икономика на седемдесетте години, посърналият асортимент и ежедневната борба за качествена храна, неприкритият цинизъм на държавния социализъм със стоките, които се продават в показните магазини и във валутните магазини Кореком, мизерното обществено хранене и плачевните ресторанти. В същото време в световната мрежа почти не попаднах на специфични за Пловдив любопитни факти от времето на държавния социализъм. В пловдивския градски архив са запазени само няколко снимки от „конгресния крос“ от 1976 г., на които се виждат само ветерани по гащата. А съвсем ясно си спомням как в голямото междучастие изкарваха цялото училище в градската градина, най-отпред тичаше директорът, точно 1976 м, за нас, малките, бяха само 800. За късмет, бях израснал в тази градина, знаех всяка пътечка между храстите, бях пълно дете и навярно щяха да ме изнасят на носилка, ако пробягам цялото разстояние. На финала ни подпечатваха контролните картони и като получиш определен брой печати, те може-

таят, и ако те парансоложи да те дадеш на другите. Кростев елвтарс елхитота уган а фелдорекув фаталемерт, мерт угу ереце, вилдхиру тудоскент нем ezen fog múlni a további karrierje, de azért pár hónapig szorongott a várható következményektől. És akkor futott a város apraja-nagyja, szinte elképzelhetetlen, hogy nem maradt nyoma.

Mint ahogy annak sem jutottam a nyomára, mi volt az a köznyelvben 30/30-nak nevezett rendelet, ami miatt végül anyámnál betelt a pohár, és hazaszöktetett engem végleg Magyarországra. Az akkori direktíva a szabados életvitelt folytató és nyugatias külsőt öltő kiskorúak megregulázását irányozta elő, s utasításba adta, hogy bármelyik felnőttnek jogában áll saját hatáskörben elvinni és megnyíratni a megengedettnél hosszabb haját viselő kiskorút, a rendőrségre bevinni a dohányzáson kapott fiataalt, illetve előállítani az este kilenc után felügyelet nélkül kint tartózkodó gyereket. Szinte hetente tartottak frizuraellenőrzést az iskolabejáratnál, volt, hogy az igazgató személyesen állt a bejáratnál, túrt bele minden fiú hajába, és akié túlnőtt a kerges ujjain, azt visszaküldte nyíratkozni – halmazati büntetésként nyilván igazolatlan hiányzás is járt vele. Sosem felejttem el, ahogy a megaláztatástól zokogva kárhoztattam szerencsétlen anyámat, hogy nem vette észre, mennyire megnőtt a hajam, ráadásul tízévesen egy fillér sem volt a zsebemben, amivel a borbélyt kifizethettem volna.

Mire a kongresszusi futás piros pólóját megküldték, már Magyarországon éltam, amikor eljutott hozzám, már nem is ment rám, a hajamhoz pedig két évig nem engedtem hozzányúlni...

És, persze, vannak alaposabban dokumentált emlékek is, például a vásárok. A nemzetközi vásárokról később kiváló elemző tanulmányok születtek, magáról a jelenségről, hogy a Nyugatot beengedték ennyire mélyen az államszocializmus ideológiai frontvonalára mögé. Mary Neuburger szellemes *Kebabcse, kaviár vagy hot dog? – A hidegháború fogyasztása a plovdivi vásáron 1947–72* című tanulmányát szintén egy külföldi, történetesen brit résztvevő visszaemlékezéseire alapozza, s a szövegéből meggyőzően kimutatja, mennyire „megtörték” plovdivi emlékei a korabeli Kelet–Nyugat kliséken. Gyerekként szinte mindennap ott lógtunk a pavilonok között, semmit sem értettünk a kiállított műszaki csodákból, de azért megérettük a varázslatot a vásárváros utcáin lassan surranó, fényes amerikai limuzinban, a kiállított jachtban és Harley Davidsonban; gyűjtöttünk minden nyugati brosúrát, jelvényt és egyéb kacatot, átszellemülten szagolgattuk a fényes, színes nyomtatványokat, cserélgettük egymás között a zsákmányt, de kár lenne tagadni, hogy legalább ugyanakkora áhítattal bámultuk a szovjet kiállítás életnagyságú úrmakettjeit, bumfordi háztartási és híradástechnikai eszközeit, miközben szüleink belevették magukat a korabeli konzumörületbe, mert erre a pár hétre – a számos külföldi vendégre való tekintettel – végre feltöltötték áruval a városközpont üzleteit, lehetett normális cipőt és ruhát is vásárolni, olívaolajat is egy évre előre, és tesztjelleggel olyan új termékek is forgalomba kerültek, melyeket a vásár bolgár pavilonjában akkor mutattak be, hogy aztán végleg és visszavonhatatlanul elnyelje őket a feledés enyészete.

Extrém ideológiai keménykedés és lohasztó hiánygazdálkodás, majd egy éles váltással nyitás a Nyugatra, fellazulás és mesés áru kínálat: számomra máig rejtély, hogy bírta ezt a kontrasztot ilyen beletörődéssel elviselni egy város lakossága. Hacsak nincs

ха да бъдат заменени за фанелка с надпис „конгресен крос“. Вкъщи баща ми се оплака, че комсомолският секретар на университета нахлул в кабинета му с намерение да го изкара и него да тича с останалите. Другарят Кръстев естествено разкарал амбициозния младеж със съзнанието, че кариерата на учен от световна величина като него не зависи от това, ала няколко месеца наред се притеснява за евентуалните последици. По онова време мало и голямо тичаше из града, направо е невероятно, че не са останали документални следи.

Не успях да попадна на следа как са наричали наредбата 30/30, заради която на майка ми ѝ преля чашата и окончателно избяга с мене в Унгария. Тази директива регулираше разгулния начин на живот и западняшкия външен вид на малолетните, според нея всеки възрастен имаше право да заведе да бъде подстриган кой да е малолетен с по-дълга от допустимото коса, да заведе в полицията младеж, който е хванат да пуши, или да задържи малолетните, които срещне вечер след девет часа без придружител. На входната врата на училището всяка седмица имаше проверка за дължината на косата: понякога сам директорът забиваше пръсти в косата на момчетата и ако тя се подаваше от грубите му пръсти, го пращаше да се подстриже – като допълнително наказание вървяха и неизвинените отсъствия. Няма да забравя как, ревейки от унижение, обвинявах горката ми майка, че не е забелязала, че косата ми е пораснала, а отгоре на всичко, бидейки десетгодишен, няхах пукната пара в джоба, за да платя на бръснаря. Докато да ми изпратят червената фанелка от конгресния крос, вече живеях в Унгария, а когато я получих, вече не ми ставаше, и не позволих цели две години някой да се докосва до косата ми... Е, има и по-подробно документирувани спомени, панаири, например. За международните панаири са написани отлични изследвания, за самото явление на допускането на Запада, далеч зад идеологическата фронтова линия на държавния социализъм. Духовитото изследване на Мери Нойбургер „Кебапче, хайвер или хотдог? Консумация на Пловдивския панаир по време на Студената война 1947-1972“, което се основава на спомените на един чужденец, в случая англичанин, а от текста личи „прекъснатостта“ на пловдивските спомени в западно-източните клишета от епохата. Като деца почти всеки ден висяхме из павилионите без нищо да разбираме от изложените технически чудеса, ала почувствахме магията на бавно плъзгащите се по панаирните улици американски лимузини, на изложените яhti и Харли Дейвидсън; събирахме всевъзможни западни проспекти, значки и други боклуци, замаяни душехме лъскавите цветни издания и си разменяхме плячката, няма защо да отричам, че със същото възхищение зяпахме макета на съветския космически кораб в естествен размер, недосягаемите им домакински и съобщителни уреди, докато родителите ни потъваха в потребителската лудост на времето, тъй като за тези няколко седмици – предвид присъствието на чуждестранните гости – най-сетне магазините в центъра се изпълваха със стоки, можеха да се купят нормални дрехи и обувки, зехтин за цяла година, пускаха в обръщение и нови продукти за тестване, изложени за пръв път в българските павилиони, които след това биваха окончателно и невъзвратимо погълнати от тленността на забравата.

valami lappangó örökség vagy „mintázat“, ami immunissá teszi a plovdiviakat az efféle kettősségekkel szemben.

ZÁRÓ EMLÉKKÉPEK

Plovdivi emlékeim egy gyerek emlékei: képek a szüleimről, egy városról és a lakóiról. Emlékképek anyám heroikus küzdelméről a hétköznapi túlélésért, elvagyódásáról egy komfortosabb világba, apám tudományba, főleg saját tudományába vetett hitéről és közönyéről minden más iránt, tudós barátairól, akik közül időnként egyik-másiknak átmenetileg nyoma veszett, egy úgymond „politikai vicc“ miatt; alsós tanárnőm mérhetetlen elhivatottságáról és felsős tanárain megátalkodott fafejűségéről; a gyerekfejjel is elviselhetetlen posztsztálinista hivatalos légkörről és a felszabadult szünidei bandázásról a városban, amihez hasonló Budapesten akkoriban már elképzelhetetlen lett volna, az első életre szóló barátokról és gyerekserelmekről, akiket mára mind elveszítettem szem elől; a város akkori figuráiról, akik az én hétköznapijaim szereplői is voltak: Miljóról, a városi bolondról (hál' isten, azóta kapott köztéri szobrot), a hintázó járású és beszélgető jampecekről, a kontinens legszebb utcáját minden éjszaka végiggajdoló korhelyekről, a feltaláló csodabogarakról, mint Ico Ikara (Ikarosz Ico), aki egy VAZ 21011/1300 motorból és Wartburg lökhárítóból felépített egy versenyautót, aminek az egész város a csodájára járt, mégsem versenyzett vele soha senki; Jankóról, a meleg takarítóról, akit úton-útfélen megverték, mégis folyton mosolygott és énekelt...

Csak idő kérdése, hogy összeszedjek még néhány oldalnyi apró, lényeges és mellékes részletet, mely egytől egyig legalább annyira esetleges, mint a születésem helyszíne vagy a találomra felszedett agyagcserép: emlékek, melyek megtörnek egy átlagosan boldog gyermekkor és egy nyomasztó önkényuralom peremén, amitől értelmet nyernek, és talán értelmet tudnak adni régi és újabb korok más emlékeinek, melyek szintén megtörték szerzőik életútjának bukkanóin, ha magát a várost nem is értelmezi, mert egy városnak mi más értelme lenne, mint hogy lakjunk és jól érezzük magukat benne. Vagy esetleg olyanná tegyen bennünket, amilyenek vagyunk.

HIVATKOZOTT MŰVEK

Fernand Braudel: *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. University of California Press, 1995.

Јован Цвијић: *Балканско полуострво и јужнословенске земље. Основи антропо-географије 1-2*. Белград, 1922.

Yuval Harari: *Homo Deus. A holnap rövid története*. Animus Kiadó, 2016.

Aleksander Kiossev: *Plovdiv: The Text of the City vs. the Texts of Literature*. In: Marcel Cornis-Pope John Neubauer szerk. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. Vol 2. John Benjamins, Amsterdam, 2004.

Екстремна идеологическа твърдост и западаща дефицитна икономика, последвани от остър завой и отваряне към Запада, отпускане, приказан асортимент от стоки: за мен и досега си остава загадка как е възможно жителите на един град да преживеят с такова търпение подобен контраст. Освен ако няма някакво стаено наследство, някакъв „образец“, който прави пловдивчани „имунни“ при подобна двойственост.

ЗАКЛЮЧИТЕЛНИ СПОМЕНИ

Моите пловдивски спомени са спомени на дете: образът на родителите ми, на един град и неговите жители. Спомени за героичната борба на майка ми за ежедневното оцеляване, мъката ѝ по един по-комфортен свят, науката на баща ми и по-скоро посветеността му на собствената наука и равнодушието му към всичко останало на този свят, учениците ни приятели, някои от които понякога изчезваха за известно време, заради някой, тъй да се каже, „политически виц“; неизмеримата всеотдайност на началната ми учителка и упоритото твърдоглавие на на прогимназиалните ми учители; непоносимата дори за едно дете постсталинистка атмосфера, и за свободното скитане из града през ваканциите, което по онова време в Будапеща вече би било немислимо, за първите доживотни приятелства, за детската любов, днес до един загубени за мене; за някогашните фигури на града, които бяха участници и в моето ежедневие: за Мильо, градския луд (славабогу, вече има негова статуя), за контетата с поклащаща се походка, които подхвърляха по някоя забележка, за шумните пияници, които изминаваха всяка нощ най-красивата улица на континента, за невероятните изобретатели като Ико Икара, които от един мотор VAZ 21011/1300 и от бронята на Вартбург беше направил състезателна кола, целият град се извървя да цъка, но никой никога не можа да се състезава с нея, Янко, чистачът, който беше хомосексуален и го биеха под път и над път, ала той все се усмихваше и пееше... Въпрос на време, за да намеря още няколко страници дребни, съществени и несъществени подробности, които до една са толкова случайни, както и месторождението ми, или случайно намереното парче от керамика: спомени, които прекъсват в пресечната точка на едно средно щастливо детство и на една потискаща тирания, които добиват смисъл и навярно придават смисъл на спомените на други от стари и по-нови времена, които също са били прекъснати в препънките на житейския им път, макар и самият град да не ги анализира, защото какъв е смисълът на един град, ако не да живеем в него и да се чувстваме добре в него. Или евентуално да ни направи такива, каквито сме.

Превод: Светла Кьосева

Mary Neuburger: *Kebabche, Caviar or Hot Dogs? Consuming the Cold War at the Plovdiv Fair 1947–72*. Journal of Contemporary History 47(1) 2012.

Dimitri Obolensky: *Byzantine Commonwealth. Eastern Europe 500-1453*. London: Cardinal.

Traian Stoianovich Balkan Worlds. *The First and Last Europe*. Routledge, London és New York, 1994.

Maria Todorova: *Imagining the Balkans*. Oxford University Press, 1997.

<http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Bulgarien/XIX/1820-1840/Venelin/frametext1.htm>

http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XIX/1820-1840/Sadyk_pasa_2/text1.htm

<https://www.rulit.me/books/aleksiada-read-37025-186.html>

<http://plovdivskinovini.bg/komentari/137345/spomeni-ot-sotza-prez-1978-g-po-zapoved-na-chochoolu-tankove-gazyat-stolipinovo>

<https://trafficnews.bg/istoriya/spomeni-sotsa-kogato-zhenite-minizhup-biaha-zozi-a-mazhete-108667/>

<https://www.marica.bg/skelet-na-kyshta-plashi-sysedite-v-centyra-Article-111408.html>

<https://plovdivtime.bg/nasledstvo/plovdiv-spomenite-evliia-chelebi-21/>

<http://www.archives.government.bg/183-Пловдив>

ЮЛИЯ СПИРИДОНОВА

Тина и половина

JULIA SZPIRIDONOVA

Zsírkirály Tina

ЖИВОТЪТ Е ГАДЕН. Ако някой ви убеждава в обратното, не му се връзвайте. Трябва да си тотален идиот, за да бъдеш оптимист.

Направо умирам, когато ми казват: „Животът ти едва сега започва“. Не могат ли да се сетят за някой по-изтърган лаф?

Алоу, не животът, а проблемите ми едва сега започват. Не че си ги нямам достатъчно и сега.

– Ти пък какви проблеми имаш – ми казват често нашите. Представа си нямам колко е зле да съм аз, те нали са добре. Така де, те пък какво разбират? От време на време нещо се скофти в бачкането и това е. Пълна скука. А аз съм до ушите в...

Абе, да не казвам точно в какво, че е доста гадничко.

Първо – името ми. Казвам се Тинка. Да се обяснявам ли? Кажете, как можаха собствените ми родители, които твърдят, че дават мило и драго за мен, да ми причинят това? Без, разбира се, да пренебрегвам влиянието на баба. Не си мислете, че баба ми се казва Тинка. Тя самата си има готино име – София. По нейно настояване обаче съм кръстена на една прапрабаба. Била, моля ви се, една от първите жени поетеси, общественичка и какво ли още не. Е, и? Когато се запозная с някого, казвам само името си – Тинка. Така де, мога ли веднага да се оплеля в обяснения, че съм кръстена на видна светска баба от началото на миналия век. На кого му пука за нея? Оставам аз, с тъпото си име.

Но втората причина е по-кофти и от името, честно. Все пак рядко ме наричат Тинка, по-често ми казват Тина. Пък има и някои заблудени хорица, които не се досещат за истинското ми заглавие.

Осемдесет кила обаче... Просто няма как да ги скриеш. Иначе съм хубава, даже красива. Не го казвам само аз. Приличам на супермодел. Имам големи зелени очи, малък нос, красиви устни и готина усмивка. Косата ми си е направо мечта, няма момиче, което да не ми завижда за нея. Дълга почти до кръста, права, гъста и руса.

Казах ли ви, че съм като модел?

От главата надолу обаче съм като два модела, при това, точно тези двата не са от най-кльощавите... Винаги съм била пълничка, но последните две години какво стана, не знам. Вече приличам на хипопотам. Не мога да се гледам. Нося огромни дрехи с идеята да скрия възможно повече сланина.

Третата причина за психияване е комплексна. На четиринадесет години съм, никога не съм излизала с момче, за целуване съвсем пък да не говорим. Нашите се държат с мен като с бебе в случаите, когато искам сама да отида някъде, и като с възрастен и отговорен човек – през останалото време. Всичко това немаше да е фатално, ако не бях толкова влюблива. Честно ви казвам, голяма бяла птица съм – непрекъснато се влюбвам. За щастие, не трае дълго. Може би защото си имам и един (така да се каже) постоянен обект.

Но вече взе да ми писва – как пък нито едно момче не прояви интерес към моята особа?

Знам много добре защо е така. Момчетата не си падат по хипопотами. Ако не си като мацка от списание, по-добре да отидеш да живееш в пещера.

ОЦСМЪНЪТ АЗ ЖИВОТ. Ha meg akar valaki győzni benneteket az ellenkezőjéről, ne higgyetek neki! Komplet idiótának kell lenned, hogy optimista maradj.

Szinte megőrülök, amikor ezt hallom: „Most kezdődik csak el az élet a számodra.” Nem jut eszükbe valami elcsépeltebb duma?

Halló, nem az élet, hanem a gondok kezdődnek éppen. Nem mintha nem lenne már így is elég bajom.

– Hát neked meg milyen problémáid vannak – mondogatják az őseim. Fogalmuk sincs róla, milyen szarul vagyok, hiszen ők jól vannak. Ugyan mit tudnak? Időnként van egy kis gáz a melóban, és ennyi. Halál unalmas. Én meg nyakig ülök a...

De hadd ne mondjam meg, hogy miben, mert elég undorító.

Először is – itt van mindjárt a nevem. Tinkának hívnak. Megmagyarázzam? Mondjátok meg, hogy lehet, hogy a saját szüleim, akik állításuk szerint mindenüket feláldoznák értem, tették ezt velem? Hogy a nagymamám nyomulását a névadásnál ne is említsem. Nehogy azt higgyétek, a nagyit Tinkának hívják. Neki klassz neve van: Szófia. De ő ragaszkodott hozzá, hogy az egyik ükanyám után kereszteljenek el. Aki egyike volt az első női költőknek és közéleti személyiségeknek, meg mit tudom én, miknek nem. És akkor mi van? Amikor összeismerkedem valakivel, csak annyit mondok: „Tinka.” Nem kezdek azonnal magyarázkodásba arról, hogy egy múlt század eleji híresség után neveztek el. Kit izgat? Maradok én és a hülye nevem.

A második dolog még a nevemnél is nagyobb szívás, komolyan. Hiszen ritkán hívnak Tinkának, inkább Tinának szólítanak. Habár akad néhány eltévelyedett emberke, aki nem jön rá az igazi nevemre.

De ez a nyolcvan kiló... Egyszerűen lehetetlen eltitkolni. Egyébként szép vagyok, sőt gyönyörű. Ezt nem csak én mondom. Egy szupermodellre hasonlítok. Hatalmas, zöld szemeim vannak, kicsi orrom, szép ajkaim és király a mosolyom. A hajam egyenesen álomszép, nincs lány, aki ne irigyelne érte. Hosszú, szinte a derekamig érő, sűrű, egyenes, szőke hajam van.

Nem megmondtam, hogy úgy nézek ki, mint egy modell.

Fejtől lefelé azonban mintha két modell lennék, és ez a két modell nem épp a leggyönyörűbb... Mindig telt testalkatú voltam, de hogy mi történt az elmúlt két évben, nem tudom. Már egy vízilóra hasonlítok. Nem bírok magamra nézni. Hatalmas ruhákat hordok, így próbálok meg minél többet elrejtetni a szalonnáimból.

A harmadik indokom az őrzöngésre összetett. Tizenéves vagyok, soha nem randiztam fiúval, hogy a csókolózásról egyáltalán ne is beszéljünk. A családom úgy bánnik velem, mint egy csecsemővel, amikor egyedül akarok valahova menni, és mint egy felnőtt, felelős emberrel – a maradék időben.

Mindez nem lenne végzetes, ha nem lennék olyan szerelmes természetű. Őszintén szólva egy nagy liba vagyok – folyton szerelembe esek. Szerencsére nem tart sokáig. Lehet azért, mert van (mondjuk úgy) egy állandó célpontom.

De már elegendem van belőle: hogy lehet, hogy egy fiú sem mutat érdeklődést a személyem iránt?

Nagyon jól tudom, mi az oka. A fiúk nem buknak a vízilóvakra. Ha nem olyan vagy, mint azok a tuti csajok a magazinokban, akár be is költözhetsz egy barlangba.

Не си мислете, че не съм се опитвала да отслабна. Охо! Най-малко хиляда пъти. Няма диета, която да не съм започвала, но винаги се провалям и след нея качвам още кила – за награда. Според Графинята, най-добрата ми приятелка, проблемът ми бил във волята. На нея ѝ е лесно – слаба е като макарон. Обаче ако я питате (и се навие да ви отговори), нейните проблеми са по-тежки от моите. Защото според нея да се отслабне с воля може, но да ти пораснат цици с воля просто няма как да стане.

Ако се питате защо съм заоплаквала тежката си съдба, време е да разберете. Днес е първият ми учебен ден в ново училище. Ще уча в гимназия. След кошмарното лято, в което се явих на няколко изпита и не знам колко теста, ме приека в най-желаната (от нашите) гимназия. На първо място в списъка, ако на някого му пука. Е, на нашите им пука и още как. Те не си дават сметка, че това ме прави още по-голяма загубенячка в очите на хората. Загубенячка и натегачка. Важното е да се фуклявят насам-натам, че дъщеря им е някакъв гений едва ли не.

И ето ме мен, в пълния си сланинесто-загубеняшки блясък. Седя си сама, заклещена в някакъв миниатюрен чин (абе, в гимназията не трябва ли да има мебели за големи?) и тайничко хвърлям погледи наоколо. Не познавам никого. Около мен щъкат кльошави готини мацки и няколко момчета, които не са за изхвърляне. Обаче никой от тях не може да се сравнява с Росен.

Ех, Росен! Росен е съседът ми, в когото съм влюбена безпаметно от един милион години. Включвам няколко минали живота, затова е толкова голяма цифрата. Той винаги е бил момчето с главно “М”, моят идеал за гадже. Не само защото прилича на Джъстин Бийбър, да не си помислите. Все пак не всички си падат по Джъстин. Графинята смята, че любимият ми певец прилича на настъпана жаба. Обаче тя нищо не разбира от момчета, ама ха.

А аз си падам по Росен, защото е адски готин във всяко едно отношение.

За съжаление, не съм единствената, която смята така. И другите момичета си падат по Росен. Виждала съм го със страшни мацки, много по-слаби, че и по-големи от мен. Най-вероятно завършващи гимназия като него. Или дори студентки! Така си мислех, де, докато не тръгна с Пепа от стария ми клас. Е, тогава ви казвам, щях да пукна. Дотогава се утешавах, че му изглеждам твърде малка и затова не ме забелязва. Дали буболечка лази по улицата, или Тина се прибира от училище, на него му е все тая. Най-много да изломоти едно „Здрасти“, но по-често дори не ме вижда.

А аз не съм от забележимите, както се досещате. Мога спокойно да кажа, че съм една от главните причини за задръстванията в града. Когато вървя по улицата, движението спира. Шофьорите си пазят броните. Дори тежкотоварен камион мога да избутам с дупе, заклевам се. Ако продължавам да се освинвам, ще ми наложат да си сложа габарити, честно.

За Росен обаче съм като прозрачна. След като тръгна с Пепа, разбрах, че моята прозрачност не се дължи на ненапъпилата ми младост (аз съм направо потесна, к'во да кажа), а на моята дебелина.

Ne gondoljátok, hogy nem próbáltam meg lefogyni. Ohó! Legalább ezerszer. Nincs diéta, amibe bele ne kezdtem volna, de mindig kudarcot vallok, és utána felszedek még néhány kilót – jutalomként. A Grófnő – a legjobb barátnőm – szerint az akaratérőmmel van a gond. Könnyű neki, vékony, mint a makaróni. De ha őt kérdezitek (és hajlandó válaszolni), neki komolyabb problémái vannak, mint nekem. Mert szerintem akaratérővel le lehet fogyni, de akarattal cicit növesztetni egyszerűen lehetetlen.

Ha azt kérdezitek, miért panaszkodom sanyarú sorsomra, itt az idő, hogy megtudjátok. Ma van az első tanítási napom az új iskolámban. Gimnáziumba megyek. A lidércnyomásos nyár után, amikor letudtam néhány vizsgát és nem tudom hány tesztet, felvettek a (családom által) legjobban vágyott gimnáziumba. A legmagasabb pontszámmal, mintha bárkit is izgatna. A szüleimet izgatja, és még hogy. Nem értik meg, hogy ettől csak még nagyobb lúzer vagyok mások szemében. Nyomulós lúzer. Nekik csak az a fontos, hogy itt-ott eldicsekedhessenek velem, a lányuk szinte zseni.

És íme, itt vagyok én, teljes zsíros-lúzer fényességemben. Egyedül ücsörgök egy miniatűr padba szorulva (hé, a gimnáziumokba nem felnőtteknek való bútorokat kellenek rakni?), és titokban körbekémlelek. Senkit sem ismerek. Vézna, szexi csajok járkálnak körülöttem, és néhány nem megvetendő srác. Persze egyikük sem mérhető Roszenhez.

Jaj, Roszen! Roszen a szomszédom, akibe egymillió éve eszeveszetten szerelmes vagyok. Ebbe beleszámítom néhány előző életemet is, így jön ki a hatalmas számjegy.

Nekem mindig ő volt a fiú, nagy F-fel, a nekem való, ideális pasi. És nehogy azt gondoljátok, hogy csak azért, mert hasonlít Justin Bieberre. Hiszen nem mindenki van oda Justinért. A Grófnő szerint a kedvenc énekesem egy összetaposott békára hasonlít. De ő egyáltalán nem ért a pasikhoz, ha!

Azért bukom Roszenre, mert minden szempontból pokolian cool.

Sajnos nem én vagyok az egyetlen, aki így gondolja. Más lányok is odavannak érte. Sokkal vékonyabb, ráadásul nálam idősebb, jó csajokkal láttam. Valószínűleg végzős gimnazistákkal, mint ő. Vagy akár egyetemistákkal! Ezt gondoltam, na, amíg randizni nem kezdett Pepával a régi osztályomból. És akkor majd felrobbantam. Addig azal vigasztaltam magam, hogy túlságosan fiatalnak néz, és ezért nem vesz észre. De hogy egy bogár mászik az utcán, vagy Tina jött haza az iskolából, az neki édes mindig. Legfeljebb odavet egy szíát, de leginkább észre sem vesz.

Pedig nem az észrevehetetlenek közül való vagyok, ahogy erre ti is rájöhattetek. Nyugodtan állíthatom, hogy én vagyok a városi dugók egyik fő oka. Amikor az utcán megyek, megáll a forgalom. A sofőrök féltik a lökhárítóikat. Még a súlyos kamionokat is arrébb tudom lökni az ülepemmel, esküszöm. Ha tovább dagadok, kötelezni fognak rá, hogy méretjelzőt tegyek ki, de komolyan.

Roszen számára azonban átlátszó vagyok. Miután Pepával kezdett járni, megértettem, hogy az átlátszóságom nem a ki nem bimbózott fiatalságomnak köszönhető (egy költő veszett el bennem, mit mondjak), hanem a kövérségemnek.

Pepka üresfejű, kétség sem férhet hozzá. De kérdezték meg a fiúkat a suliban, és azt fogják mondani, hogy vagány csaj. Hogyne lenne vagány, amikor ő hordja a legalacsonyabbra tolt csípőfarmert, ha? Engem sem akadályoz meg senki abban, hogy ilyen

Пепа е куха лейка, няма две мнения по въпроса. Но я попитайте момчетата от училище, ще ви кажат, че е страшна мацка. Как няма да е страшна, като носи най-плитките дънки, а? То и на мен никога не ми пречи да се пусна с такива гащи, нали, ама като знам какво ще излезе оттам... А Пепа има корем мечта, дълги крака и малко дупе. Ама пак си е чавка, ега ти!

Връзката на „моя“ Росен с тъпата Пепа яко ме депресираща и вместо да се стопя от мъка, аз станах още по-дебела. Ако продължавах да срещам влюбените гълъбчета всеки ден около училище, щях да стана жената слон. Атракция на всеки цирк, който може да си позволи да ме побере на манежа си. За телевизионно шоу не смея и да мечтая, просто няма такова студио, което да ме поеме...

Така де, да не се отплесвам. Извадих късмет, че Росен замина лятото за Лондон. Отиде на някакъв курс по английски. Ключката донесе, че мейлите не били достатъчни, за да поддържат огъня на любовта. Пепа се помъкна с някакъв друг батко (още по-голям), а аз свалих едно кило от радост.

Упс, извинете. Разсейвам се, когато стане дума за Росен. Докато си мечтаех за него, в стаята влезе... корица на списание. Не парче хартия с крака, моля ви. Влезе най-красивото момиче, което можете да си представите. Адски висока, слаба, с къса черна коса, подстригана на каре. С яркосини очи, много готини дънки и тънки велурени ботуши. Не ми се мисли колко струват...

Абе, страшно ефектна мадама. От онези, които те карат да се чувстваш като настъпано кучешко... знаете какво. Да се чувстваш крайно грозна и крайно смотана. Мацката се насочи право към моето място. Спря за миг, хвърли ми един погнусен поглед и грациозно се разположи на последния чин – точно зад мен. На този чин аз не посмях да седна, защото се знае – последните чинове са за най-готините. А аз никога не съм била от тях и едва ли ще бъда. Все пак гледам да сядам по-накрая, защото, седна ли на първите чинове, все имам чувството, че всички ме зяпат. То си е и така, де. Просто няма как да не ме зяпат – аз съм навсякъде.

Сега всички зяпаха новодошлата и аз (искам или не) попаднах пак в полезрението им. Свих се, колкото можех. Ама как се свиват осемдесет кило, а? Мацката протегна дългите си крака и... Плъсна ги върху моя чин! Така отблизо можех да се насладя на скъпите й ботуши. Доста нахално от нейна страна.

– Ъ-ъ – измънках, – би ли си махнала краката от чина ми?

– Не – каза красавицата и шумно пукна балона си от дъвка.

Ами сега? Какво да правя с тази? Всички ни зяпаха. Не смеех да погледна другите в стаята, но чувах нечие хихикане. Усетих как лицето ми пламва. Вероятно приличах на домат – кръгла и червена.

Свихах се и мълчах тъпо. И се мразех. Защо не ми идва нито една остра реплика наум? Нещо много обидно и мега ко? А защо просто не й ударя един хубав шамар? Та аз съм два пъти по-тежка от нея.

Толкова съм смотана понякога, че ми иде да се убия. Стоп.

Ето виждате ли? Това не е нормално! Вместо да стрелям по себе си с топ, би трябвало да насоча топа към тази злобна клечка за зъби. Толкова съм смота-

гатыят хуцук, угуе, де мивел тудом, ми lenne белôle... Pepának álomszerű hasa, hosszú lábai és kicsi feneke van. De akkor is egy tyúk, basszus!

Az „én” Roszenem kapcsolata azzal az ostoba Pepával erősen depissé tett, de ahelyett, hogy lefogytam volna a bánattól, még kövérebb lettem. Ha továbbra is mindennap láttam volna a szerelmes gerlicéket a sulikörül, elefántnővé dagadtam volna. Olyan, cirkuszba való attrakciótá váltam volna, ha egyáltalán ráférek a porondjára. Tévészou-ról nem is merek álmodni, nincs olyan stúdió, amelyikbe beleférnék...

Na, de ne kalandozzak el! Szerencsémre Roszen nyáron elutazott Londonba. Valamilyen angolkurzusra. Azt pletykálták, hogy a mailek nem bizonyultak elegendőnek szerelmi tüzők fenntartására. Pepa kavarni kezdett egy másik csávóval (egy még idősebbel), én pedig örömben leadtam egy kilót.

Hoppsz, elnézést. Elkalandoztam, amikor Roszenről volt szó. Amíg róla álmodtam, belépett a terembe... egy magazin címlapja. Nem papírlap lábakkal, kérem. Hanem bejött a legszebb lány, akit el tudok képzelni. Pokolian magas, vékony csaj, rövid, fekete hajjal, bobfazonra nyírva. Élénk kék szemekkel, állati király farmerben és vékony velúrcsizmában. Nem akarok belegondolni, mennyiben kerülhet...

Hát, borzasztóan mutatós egy csajszi. Az a fajta, akitől úgy érzed magad, mint az eltaposott kutya... tudjátok, mi. Akitől végtelenül csúnyának és gázosnak érzed magad.

A bombázó egyenesen felém indult. Egy pillanatra megtorpant, undorodva rám pillantott, és kecsesen elhelyezkedett az utolsó padban – pontosan mögöttem. Abba a padba nem mertem beülni, mert köztudott, az utolsó padok a legvagányabbaké. Én sose tartoztam közéjük, és aligha fogok bármikor is. De mégis szeretek hátul ülni, mert ha előre ülök, az az érzésem támad, hogy mindenki engem bámul. De hisz így is van. Nem lehet, nem engem bámulni – mindenütt ott vagyok.

Most mindenki az újonnan érkezettet nézte, és én (ha akartam, ha nem) a látómezőjükbe kerültem. Összehúztam magam, amennyire csak tudtam. De hogy lehet nyolcvan kilót összehúzni, ha? A szexi csaj kinyújtotta hosszú lábát, és... az én padomra rakta! Így közelről volt szerencsém gyönyörködni a drága csizmájában. Elég nagy pimaszság a részéről.

– Ö-ő – motyogtam –, levennéd a lábad a padomról?

– Nem – mondta a szépség, és hangosan kipukkasztotta a rágógumijából fűjt buborékot. És most? Mit csináljak vele? Mindenki minket bámult. Nem mertem a többiekre nézni a teremben, de hallottam a vihogásukat. Éreztem, hogy elpirulok. Valószínűleg egy paradicsomra hasonlítottam – amelyik piros és kerek.

Összehúztam magam, és bénán hallgattam. Utáltam magam. Miért nem jut eszembe egyetlenegy éles felelet sem? Valami nagyon sértő és irtó vagány? Vagy miért nem keverek le neki egyszerűen egy hatalmas pofont? Kétszer nehezebb vagyok nála.

Annyira gáz vagyok időnként, hogy legszívesebben agyonlőném magam. Ágyúval.

Tessék, látjátok? Ez nem normális dolog! Ahelyett, hogy önmagamra lőnék, erre a gonosz fogpiszkálóra kellene irányítanom az ágyút. Annyira zavart és komplexusos vagyok, hogy kész vagyok inkább öngyilkos lenni, mint hogy kiálljak valakinek az arcátlanságával szemben.

на и комплексирана, че съм навита по-скоро да се самоубия, отколкото да се изправа срещу нечия наглост.

Хихиканията се усилиха. Дай им на хората да зяпат театър. Толкова се притесних, че започнах да се потя. Опитах се да избърша лицето си, а това ги разсмя още повече. Очите ми се насълзиха от ярост и безпомощност. Няма що, прекрасен първи ден в новото училище.

Клечката за зъби се протегна още повече. После ме побутна с крак.

– Що не се преместиш ей там, на другата редица? Закриваш ми гледката, Шкемби – каза с ясен, звънлив глас.

Шкемби ли? Шкемби! Сега вече ме вбеси. Посегнах, за да бутна краката ѝ. Тя ги вдигна бързо, преди да съм ги докоснала, и се изсмя. От усилието чинът под мен се разтресе и жаловито изскърца. Класът избухна в смях.

– Предлагам ти направо да седнеш на пода – обади се гаднярката с ехиден глас.

Е, сега вече всички се търкаляха наоколо и виеха като хиени.

Внезапно воят спря. Всички млъкнаха и зяпнаха към вратата. Нямаше нужда да да поглеждам. Знаех, че там се беше появила графиня Батори в пълния си блясък.

Графинята обича да се появява драматично. Тя си пада по ефектите.

Ето и сега – стоеше на вратата и оглеждаше новия си клас с големите си, блестящи тъмни очи. Не знам дали хипнотизира с тях, или по-скоро всеки губи ума и дума от шашавите ѝ дрехи. Графинята обича готически костюми, съчетаени с гръндж и пънк елементи. Днешната мода не я вълнува въобще.

Днес беше облечена с корсет и пола от нещо като рибарска мрежа. Като всяка нейна дреха и тази беше собствено производство. Носеше любимите си кубинки, с дебела подметка и връзки чак до коляното. Очите ѝ бяха очертани дебели с черен молив, а устните ѝ бяха като от течен метал. Косата ѝ бе в същия метален цвят, прическа таралежче. Приличаше на оживяла героиня от комикс.

Нищо чудно, че настъпи такава тишина.

Батори с един поглед разбра ситуацията и закрачи към мен. Тръсна се на мястото, което ѝ бях запазила с раницата си.

– Сигурна ли си, че не сме сбъркали стаята – попита с дълбокия си глас.

Кимнах. Не можех да обеля и една дума след цялото това унижение.

– Упс, дойде още едно плашило – чу се зад нас. – Като какво сте се маскирали вие двете? Нека да позная. Като Франкенщайн и чудовището му, а?

Някой се засмя, но смехът бързо заглъхна. Графиня Батори бавно се обърна. Целият клас затаи дъх. Тя огледа от горе до долу красавицата. Мацката се смути от втрещения, блестящ поглед и се опита нагло да му отвърне. Не ѝ се удаде.

– Като те гледам, едва ли имаш много кръв – заяви Графинята.

– Кръв ли каза тя? – изпищя някой с тънък глас. – За какво ѝ е кръв?

– Къпя се в човешка кръв – обясни спокойно Батори – така ще остана вечно млада и красива. Никой не се опита да спори. Мацката се беше облещила така, че всеки момент можеха да ѝ паднат очите.

– Мисли си нощем за мен – прошепна Графинята, а после се обърна напред.

Добре, че в този момент влезе класната ...

A vihogás felerősödött. Adj műsort az embereknek, hadd bámulják! Annyira szorongtam, hogy izzadni kezdtem. Megpróbáltam letörölni az arcom, de ez csak még jobban megnevette őket. A dühtől és a tehetetlenségtől könnyek gyűltek a szemembe. Nincs mit tenni, remek egy első nap az új iskolámban.

A fogpiszkáló még jobban kinyújtózkodott. Majd megbökött a lábával.

– Miért nem ülsz át oda, a másik sorba? Eltakarod a kilátást, dagikám – mondta érthető, csengő hangon.

Dagikám? Dagi! Most aztán feldühített. Lendítettem a kezem, hogy lelökjem a lábát. Ő azonban gyorsan visszarántotta, mielőtt hozzá érhettem volna, és felnevetett. Az erőfeszítéstől megrázkódott a pad alattam, és szomorúan felnyikorgott. Az osztály nevetésbe tört ki.

– Azt javaslom, hogy inkább ülj le a padlóra – mondta a kígyó kajánul.

Na, most már mindenki gurult a nevetéstől körülöttem, és vonítottak, akár a hiénák. A vonítás hirtelen abbamaradt. Mindenki elhallgatott, és az ajtóra bámult. Nem volt rá szükség, hogy odanézzek. Tudtam, hogy Báthory grófnő jelent meg teljes pompájában.

A grófnő szerette a drámai belépőket. Imádkozta a hatásvadászatot.

Most is – ott állt az ajtóban, és hatalmas, csillogó, sötét szemeivel az új osztályát fixírozta. Nem tudom, hogy hipnotizálta-e őket, vagy inkább mindenki esztét és hangját vesztette az örült ruhájától. A grófnő imádkozta a gótikus cuccokat, a grunge és a punk keverékét. A mai divat egyáltalán nem izgatta. Ma fűző és egy szoknya volt rajta, amit valami halászháló-féleségből varrt. Mint minden ruhája, ez is saját készítésű volt. A kedvenc, vastag talpú, fűzős, térdig érő bakancsát vette fel. A szemei vastagon ki voltak húzva fekete ceruzával, a szája olyan volt, akár a folyékony fém. Sündisznószerű frizurájának ugyanilyen fémszíne volt. Egy életre kelt képregényfigurához hasonlított.

Nem csoda, hogy ilyen csend támadt.

Báthory egy pillantással felmérte a helyzetet, és elindult felém. Levágódott a helyre, amelyet a hátizsákkal neki foglaltam.

– Biztos vagy benne, hogy nem tévesztettük el a termet? – kérdezte mély hangján.

Bólintottam. Képtelen voltam egy szót is kinyögni a megaláztatás után.

– Hoppsz, még egy rémség jött – hallatszott mögöttünk. – Hát ti meg minek öltöztetek? Hadd találjam ki? Frankenstein és a szörnyetege, he?

Valaki felnevetett, de a nevetés gyorsan elhalt. Báthory grófnő lassan megfordult. Az egész osztály visszatartotta a lélegzetét. A grófnő végigmérte a szépséget. A bombázó zavarba jött a rámeredő, csillogó tekintettől, de megpróbálta pimaszul viszonozni. Nem jött össze neki.

– Ahogy elnézem, aligha van sok véred – jelentette ki a grófnő.

– Vért mondtam? – kiáltott fel valaki vékony hangon. – Minek neki vér?

– Emberi vérben fürdök – magyarázta nyugodtan Báthory. – Így örökre fiatal és szép maradok. Senki sem próbált meg vitatkozni vele. A bombázó úgy meresztette a szemét, hogy bármelyik pillanatban kieshetett volna.

– Gondolj rám éjszaka – suttogta a grófnő, majd visszafordult.

Még jó, hogy ebben a pillanatban belépett az osztályfőnök...

Не ми стига Графинята, сега и оная по физическо ми се лепна. И днес я по-молих да си остана на пейките. Казах, че не съм добре, че имам сърцебиене. Наистина, не лъжа. Когато тичам, се задъхвам ужасно, а сърцето ми направо откача.

– Добре. Изчакай ме на пейките, имам нещо за теб – каза тя и ме остави да сеядя и да се чудя какво, по дяволите, е намислила.

Класът се раздели на два отбора, които започнаха да се бутат под кошчетата. Госпожата седна до мен. Обзе ме лошо предчувствие.

– Спокойно – засмя се тя, – няма да ти изнасям лекция.

Да, бе. Да не съм вчерашна? Сега ще почне да дудне колко е вредно обездвижването и колко хубав спорт е тенисът (колхозенето, катеренето, каратето, тае бо или може би дори плуването). Само човек, който си няма никаква представа какво е да си като мастодонт, може да се опитва да те вкара в бански и да те изтъпани пред десетки непознати хора. Приготвих се да гледам умно и да кимам. Само така се оправям с доброжелателите.

Обаче не бях познала. Госпожата бръкна в спортната си чанта (много го-тина, между другото, колко ли струва?) и извади снимка. Стара, черно-бяла снимка на някакво момиче.

– Заповядай.

Взех снимката и изхълцах. Значи не сте виждали такова чудо! На снимката имаше момиче по бански. Обаче какво момиче! Не момиче, а момичище. Толкова беше дебела, че закриваше цялата морска гледка. Имаше двойна гуша (аз такова поне нямам) и не знам колко дипли на корема си. Краката ѝ бяха като два ствола, изкривени от тежестта. Боже, какъв изрод!

Това беше първата ми реакция. Седях със снимката в ръка и се чудех защо госпожата ми я даде. Какво искаше да ми каже всъщност? Аз съм много по-слаба от това момиче. Ние нямаме нищо общо, нищичко. Това момиче на снимката е ужасно, отвратително, нечовешки дебело! „И ти не си по-хубава – прошепна ми вътрешният глас. – Същата свиня си.“ Учителката ме гледаше и мълчеше.

– И к'во? – викнах. – За к'во ми е тая тъпа снимка? – Устните ми се разтрепиха. Всеки момент щях да ревна. Опитах се да се изправам, обаче се олюлях (понякога ми е трудно да ставам рязко) и се плюснах обратно. Унижението днес ми дойде твърде много. Изхлипах.

– Знаеш ли кое е това момиче? – попита тихо госпожата.

– Не ми пука – казах, овладях се и си изсекнах носа. Няма да плача, няма да плача, няма пък. Хвърлих снимката на пода.

– Това момиче, Тино, съм аз – каза учителката, взе снимката и пак я тикна в ръцете ми.

Сълзите ми изсърхнаха за миг. Ококорих се. Погледнах пак снимката.

– Не е вярно – викнах. – Глупости! Вие сте толкова слаба и красива, а това момиче...

Спрях. Това момиче наистина приличаше на учителката! Същите очи, същите устни, вежди, нос... Другото обаче беше тотално различно.

– Не може да бъде – заинатих се. – Просто е невъзможно.

Nem elég nekem a Grófnő, most még a tesitanárnő is rám szállt. Ma megkértem, hogy hadd maradjak a padon. Azt mondtam neki, hogy nem érzem jól magam, szapora a szívverésem. Tényleg, nem hazudok. Ha futok, borzasztóan levegőért kapkodok, a szívem már-már kiugrik a helyéből.

– Rendben. Várj meg a padon, hoztam neked valamit – mondta, és magamra hagyott, hogy üljek, és, a fenébe is, azon gondolkozzam, mit talált ki.

Az osztály két csapatra vált szét, lökdösődni kezdtek a kosár alatt. A tanárnő leült mellém. Rossz előérzetem támadt.

– Nyugalom – nevette el magát –, nem fogok előadást tartani neked.

Na persze. Nem vagyok hülye. Most elkezd majd arról duruzsolni, milyen káros a mozgás hiánya, és milyen szép sport a tenisz (a kerékpározás, a mászás, a karate, a taе-bo, sőt akár az úszás). Csak az olyan ember, akinek fogalma sincs róla, mit jelent mamutnak lenni, próbál meg fürdőruhát erőltetni rád, és több tucat ismeretlen ember elé lökni. Felkészültem rá, hogy okosan nézzek és bólogassak. Csak így tudom leszerelni a jóakarókat.

De nem így történt. A tanárnő belenyúlt a sporttáskájába (ami nagyon cool, egyébként, mennyibe kerülhet?), és elővett egy fényképet. Egy régi, fekete-fehér képét valamilyen kislányról.

– Parancsolj.

Fogtam a képet, és felhorkantam. Ilyet még nem láttatok! A képen egy fürdőruhás lány volt. De milyen lány! Nem is lány, hanem egy bálna! Annyira kövér volt, hogy kitakarta az egész tengert. Dupla tokája volt (nekem legalább az nincs), és nem tudom, hány hurka a hasán. A lábai, akár két fatörzs, meggörbültek a súlytól. Istenem, micso-da szörnyszülött!

Ez volt az első reakcióm. Ültem a fotóval a kezemben, és azon csodálkoztam, miért adta a tanárnő nekem ezt a képet. Mit akart tulajdonképpen mondani nekem? Én sokkal soványabb vagyok ennél a lánynál. Semmi közös nincs bennünk, egyáltalán semmi. A képen lévő lány borzasztóan, visszataszítóan, embertelenül kövér! „Te sem vagy szebb – suttogta a belső hangom. – Ugyanolyan disznó vagy.” A tanárnő engem nézett, és hallgatott.

– Ez mi? – kérdeztem. – Mit csináljak ezzel az ostoba képpel?

Az ajkaim megremegetek. Bármelyik pillanatban rám törhetett a sírás. Megpróbáltam felállni, de megtántorodtam (néha nehezemre esik hirtelen felállni), és visszahuppantam. Kijutott a mai napra a megaláztatásokból. Felzokogtam.

– Tudod, ki ez a kislány? – kérdezte a tanárnő csendesen.

– Nem érdekel – mondtam, erőt vettem magamon, és kifújtam az orrom.

Nem fogok sírni, nem fogok sírni, nem és nem. Ledobtam a képet a padlóra.

– Ez a kislány, Tina, én vagyok – mondta a tanárnő, aki felvette a fotót, és újra a kezembe nyomta.

A könnyeim egy pillanat alatt elapadtak. A szemem elkerekedett. A képre meredtem.

– Az nem lehet – mondtam. – Baromság! Ön annyira vékony és szép, és ez a lány...

Elhallgattam. Ez a lány valóban hasonlított a tanárnőre! Ugyanazok a szemek, ugyanazok az ajkak, szemöldök, orr... A többi azonban teljesen különbözött.

– Може – въздъхна учителката. – Може и още как! Това съм аз, на петнадесет години.

На петнадесет ли? Значи почти колкото мен.

– Била съм дебело бебе, после дебело дете, а в гимназията се превърнах в слон – започна учителката.

Слушах я и стисках снимката.

– Беше, меко казано, ужасно. Бях се превърнала в посмешище. Бях ужасно нещастна и ужасно сама. Вместо да се амбицирам, се депресирах все повече и ставах все по-дебела. Единственото хубаво нещо в живота ми беше храната.

– А вашите? Те нищо ли не правеха? – попитах, без да се замисля за своите родители. Без да помисля за баба, която непрекъснато ходи след мен с „нещо вкусничко“.

– В моя род всички са дебели и ако щеш вярвай, гордеят се с това – усмихна се учителката. – Според майка ми хилавите хора са болни и ...злобни. До ден-днешен твърди, че слабите са слаби от проклетия.

Засмях се.

– А как... – започнах и спрях.

– Как се промених ли? По-важно е какво ме накара да се променя.

– Какво?

– Едно момче – вдигна рамене учителката и май се поизчерви.

– Аха – кимнах.

– Едно момче от моята гимназия. Той беше спортист, тренираше волейбол. Беше много красив и всички момичета бяха влюбени в него, включително и аз.

Познато ми звучи.

– Той обаче не Ви забелязваше – уточних аз.

– О, забелязваше ме и това беше лошото. Подиграваше ми се, подхвърляше разни неща... Знаеш как е.

Знам.

– Един ден някой ме спъна в коридора. Паднах точно в краката му. Тогава носехме ученически престилки. При падането престилката ми се вдигна и пред очите на всички лъсна огромният ми задник във великански, бели гащи и бежов чорапогащник. Можеш да си представиш каква гледка. Момчето, в което бях влюбена, ме погледна с такава погнуса, че...

– Решихте да отслабнете, въпреки всички и всичко?

– Не, реших да се самоубия – погледна ме в очите учителката и аз сведох поглед.

– Обаче не го направих. Най-после проклетията ми (онази, за която говореше майка ми) излезе на бял свят. Защо да се самоубивам? На него не му пукаше за мен. Искях да му пука. Искях да съжалява. Искях отмъщение. Искях да ме моли!

– О, да – ухилих се. – Яко!

– Още същия ден започнах. Тогава нямаше никаква информация, нищо. Сега има диетолози, сайтове, режими, съвети. Тогава нямаше нищо. Трябва-

– Nem lehet – makacskodtam. – Egyszerűen lehetetlen.

– Lehet – sóhajtott fel a tanárnő. – Lehet, és még hogy! Ez én vagyok tizenöt évesen. Tizenöt évesen? Vagyis pont, mint én.

– Kövér baba voltam, aztán kövér kisgyerek, a gimnáziumban pedig elefánttá változtam – kezdett bele a tanárnő.

Hallgattam, és a fényképet szorongattam.

– Enyhén szólva szörnyű volt. Gúny tárgyává váltam. Borzasztóan boldogtalan és magányos voltam. De ahelyett, hogy összeszedtem volna magam, egyre depressziósabb és kövérebb lettem. Az egyetlen jó dolog az életben az étel volt.

– És a szülei? Semmit nem tettek? – kérdeztem anélkül, hogy a saját szüleimre gondoltam volna. Hogy eltöprengtem volna a nagymamámon, aki állandóan járkal utánam „valami finomsággal”.

– Az én családban mindenki kövér, és akár hiszed, akár nem, büszkék rá – mosolyodott el a tanárnő. – Az édesanyám szerint a vézna emberek betegesek és... rosszindulatúak. Mind a mai napig azt állítja, hogy a gonoszságuk miatt soványak.

Felnevettem.

– És hogy... – kezdtem bele, majd elhallgattam.

– Hogy változtam meg? Fontosabb, hogy mi vett rá a változásra.

– Mi?

– Egy fiú – vontam meg a vállam a tanárnő, és alighanem elpirult.

– Aha – bólintottam.

– Egy fiú a gimnáziumomból. Sportoló volt, röplabdázott. Nagyon szép volt, az összes lány szerelmes volt bele, velem együtt.

Ismerősen hangzik.

– Ő azonban nem vette önt észre – állapítottam meg.

– Ó, észrevettem, és ez volt a baj. Kicsúfolt, megdobált... Tudod, hogy van ez.

Tudom.

– Egy nap elgáncsolt valaki a folyosón. Egyenesen elébe zuhantam. Akkoriban még iskolaköpenyt hordtunk. És közben felcsúszott a köpenyem, és mindenki előtt felvillant az óriási, fehér bugyiba és testszínű harisnyába bújtatott, hatalmas fenekem. El tudod képzelni, milyen látvány volt. A fiú, akibe szerelmes voltam, olyan undorral nézett rám, hogy...

– Elhatározta, hogy mindenki és mindenkinek ellenére lefogy?

– Nem, elhatároztam, hogy öngyilkos leszek – nézett a szemembe a tanárnő, én pedig lesütöttem a tekintetem.

– De nem tettem meg. Legvégül a gonoszágom, az, amelyikről az anyukám beszélt, kibújt belőlem. Miért lennék öngyilkos? A fiút nem érdekeltam. Azt akartam, hogy érdeklődjön irántam, hogy megbánja. Bosszút akartam állni. Azt akartam, hogy könnyörögjön!

– Ó, igen – nevettem el magam. – Ez jó!

– Még aznap belevágtam, akkoriban semmiféle információ nem volt, egyáltalán semmi. Most már vannak étkezési szakértők, weboldalak, fogyókúrák, tanácsok. Akkoriban semmi se volt. Mindent magamnak kellett kitalálnom. Olvastam valahol, hogy

ше да измисля всичко сама. Бях чела някъде, че от салата не се дебелее. И започнах да ям само салата. Огромни количества, но не хапвах нищо друго. Всяка сутрин ставах в пет часа и ходех пеша из града. Живеех в малък град, не исках никой да ме вижда. Какво щяха да си помислят за мен, как ли щяха да ме одумват? Постепенно увеличавах разстоянията. По едно време започнах да подтичвам. Първо беше ужасно наистина. Тлъстините по мен се тресяха, сърцето ми едва издържаше. Обаче лека-полека взе да ми харесва. Започнах да тичам все повече и повече. Първите месеци отслабнах десетина килограма. После ставаше все по-бавно, но колко сладка беше всяка победа! Хареса ми да спортувам и започнах да тренирам лека атлетика. В единадесети клас спечелих няколко състезания. Превърнах се в друг човек – не бях само слаба и с красиво тяло. Бях победила, бях придобила увереност, че щом се справих с това, мога да се справя с всичко.

– А с момчето какво стана? – не се сдържах.

Сигурно са се оженили, хе-хе.

– С момчето ли... – замълча учителката ми. – Нищо не стана. Момчето се ожени за моя съученичка веднага след като завършихме гимназия. Отказа се от спортните си амбиции. Съвсем наскоро го видях. Беше ужасно напълнял, оплешивял и... май не е никак щастлив.

– Отмъщението – прошепнах.

– Знаеш ли, отмъщението се загуби някъде по пътя – замислено каза госпожата. После скокна и свири за край на часа.

– Снимката – извиках след нея. – Ето ви снимката.

– Подарявам ти я – намигна ми учителката и се засмя.

Леле, не мога да повярвам, вече втори ден тичам в парка! Тази сутрин така ми се спеше, но нямаше как. Дигнах се, облякох се и се изритих сама навън. Докато стигна до парка, вече се бях разсънила. Пак повторих вчерашното упражнение. Не беше по-лесно. Едва мърдах цялата тази тресяща се сланина. Сигурно някой ден ще му хвана цаката на това тичане, но засега ми е мега трудно и направо капвам. Не мога да разбера как разни хора тичат половин, даже един час!

Това не са хора, а киборги!

И режима си спазвам твърдо. Продължавам да чета разни статии в нета за храненето, обаче много се обърквам. Едни казват едно, други – друго. Ужас.

Поне днес баба не ме преследва с храна. Хем е неделя. Това е доста необичайно. Когато се върнахме с Калоян от разходка (на мен днес се падна честта), заварихме я сред един голям куп дрехи. Извадила е целия гардероб, абе, нищо ли не хвърля тази жена?

Калоян започна да се рови и да скача в дрехите, не издържах и също започнах да ровя и разглеждам.

– Чудя се какво да облека за операта? – вайкаше се баба ми.

Какво толкова се чуди? Не за първи път ходи на опера. Май ще е нещо специално.

– Ти да нямаш среща случайно? – ухилих се. Баба ми изсумтя нещо и аз

a saláta nem hizlal. Elkezdtem csak salátát enni. Hatalmas mennyiségeket, de semmi mást nem ettem. Minden reggel ötkor keltem, és a városban sétáltam. Kisvárosban éltem, nem akartam, hogy bárki is meglásson. Mit gondoltak, mit pletykáltak volna rólam? Folyamatosan növeltem a távolságot. Egyszer csak futni kezdtem. Eleinte valóban szörnyű volt. A hurkáim rázkódtak, a szívem alig bírta. De lassanként belejöttem. Egyre többet és többet futottam. Az első hónapokban tíz-egynéhány kilót fogytam le. Azután a fogyás lelassult, de milyen édes volt minden egyes győzelem! Megtetszett a sportolás, és atlétikázni kezdtem. Tizenegyedikben megnyertem néhány versenyt. Más ember lettem – nem csak csinos és sovány voltam. Győztem, és megbizonyosodtam róla, hogy ha ezzel meg tudtam birkózni, bármire képes vagyok.

– És a fiúval mi lett? – nem tudtam türtőztetni magam.

Bizonyára összeházasodtak, ha-ha.

– A fiúval? – hallgatott el a tanárnő. – Semmi. A fiú nyomban a gimnázium elvégzése után feleségül vette az egyik iskolatársamat. Lemondott a sportambícióiról. Épp nemrégiben láttam. Rettenetesen meghízott, megkopaszodott... aligha boldog.

– A bosszú – suttogtam.

– Tudod, a bosszú elveszett valahol útközben – mondta elgondolkodva a tanárnő. Majd felpattant, és sípszóval jelezte az óra végét.

– A fénykép – kiáltottam utána. – Itt hagyta a képet.

– Neked adom – kacsintott rám a tanárnő, és felkacagott...

Anyám, nem tudom elhinni, már második napja futok a parkban! Ma reggel annyira aludtam volna, de nem volt mit tenni. Felkeltem, felöltöztem, és kiebrudaltam magam a házból. Mire a parkba értem, már kiment az álom a szememből. Megint megismételtem a tegnapi gyakorlatot. Nem ment könnyebben. Alig tudtam megmozdítani ezt az egész, remegő szalonnaréteget. Egy nap bizonyára rájövök a futás nyitjára, de egyelőre irtó nehéz, egyenesen hulla vagyok. Nem tudom felfogni, egyesek hogyan képesek fél, sőt egy egész órán át futni!

Azok nem emberek, hanem kiborgok!

A fogyókúrát is keményen tartom. Továbbra is különféle cikkeket olvasok a neten az étkezésről, csak nagyon össze vagyok zavarodva. Az egyik ezt mondja, a másik – azt. Borzalom.

Ma legalább a nagyfi nem üldözött étellel. Pedig vasárnap van. Ez eléggé szokatlan. Amikor visszajöttünk Kalojánnal a sétából (ma enyém volt a megtiszteltetés), egy hatalmas kupac ruha előtt találtuk. Kipakolta az egész ruhásszekrényt, hát semmit nem dob ki ez a nő?

Kaloján belefúrta magát a kupacba, és ugrándozott, én se bírtam ki, én is turkálni és nézegetni kezdtem.

– Azon tűnődöm, mit vegyek fel az operába? – sopánkodott a nagyanyám.

Mit töpreng ezen ennyit? Nem először megy operába. Talán valami különleges alkalom lesz.

– Csak nem találkád lesz? – nevettem el magam.

Nagymama sóhajtott egyet, én pedig rádöbbenem, hogy még az én megvénült nagyanyámnak is sikerült összehoznia egy randit egy pasival!

стоплих, че дори тя, престарялата ми баба, си е спретнала срещичка с гадже!

Предполагам, че аз съм единственият изрод на света, който не е получавал покана за среща през целия си дълъг и изстрадал петнадесетгодишен живот!

Прииска ми се да отида в кухнята и да се натъпча. От опит знам, че храната утешава. Но баба ми измъкна още един куп парцали и аз се застоях.

– С тази рокля бях в Прага, с дядо ти – въздъхна тя. – А с този костюм свирих с еди-коя си цигуларка. А с тази рокля...

Ех, спомени, спомени!

Много смътно си спомням дядо. Помня, че ми изрязваше фигурки от стапиол и ги лепеше на черни страници. Правеше ми цели картини по приказки, беше много готин. Сега си дадох сметка, че сигурно на баба ѝ е много самотно, нищо че има и нас. А аз съм взела да ревнувам, че имала среща. Ами заслужила си е срещата, я какво парче е! Старо, но все пак...

Заех се да ѝ помагам в избора, нищо че ако видите как се обличам, аз ще бъда последният човек, когото бихте си взели за моден консултант. Баба ми обаче нямаше къде да ходи.

В крайна сметка ѝ избрахме рокля и един красив шал. Дори Калоян я одобри и каза, че прилича на Барби баба.

Feltételezem, hogy én vagyok az egyetlen szörnyszülött a világon, akit soha nem hívtak még randira egész hosszú és szenvedéssel teli, tizenöt évnyi élete során!

Nagy kedvem támadt a konyhába menni, és teletömni magam. Tapasztalatból tudom, hogy az étel megvigasztal. De a nagyanyám előhúzott még egy kupac rongyot, én pedig ott ragadtam.

– Ebben a ruhában voltam nagyapáddal Prágában – sóhajtott fel. – Ebben a kosztümben játszottam X. Y. hegedűművésznővel. És ebben a ruhában...

Eh, emlékek, emlékek!

Nagyon homályosan emlékszem a nagyapámra. Emlékszem, hogy figurákat vágott ki ezüstpapírból, és fekete lapokra ragasztotta őket. Egész képeket csinált nekem mesék alapján, nagyon klassz volt. Ekkor döbbsentem rá, hogy a nagymamám is bizonyára nagyon magányos, még ha mi ott is vagyunk neki. Én meg féltékenykedni kezdtem, hogy találkája van.

Megérdeмли a randevút, amilyen dögös! Öreg, de mégis...

Segítettem neki a válogatásban, habár ha látnátok, hogy öltözködöm, én lennék az utolsó ember, akit divattanácsadónak kérnétek. De a nagymamámnak nem volt más választása.

Végül is kiválasztottunk egy ruhát és egy szép sálát. Még Kaloján is jóváhagyta, és azt mondta, hogy a nagy egy Barbie babára hasonlít.

Iván Andrea fordítása

ЗА АВТОРИТЕ

АНДРЕА ИВАН (1970*) – преводач от български и норвежки. Живее в Будапеща.

АНТОНИ ГЕОРГИЕВ (1963*) – фотограф, журналист, писател. Живее в София.

ГЕРГЕЙ ЛАЙОШ КОВАЧ (1985*) – преводач. Живее в Будапеща.

ДИМАНА ТРЪНКОВА (1980*) – писател, журналист, пътешественик. Живее в София.

ИВАН ТЕОФИЛОВ (1931*) – поет, преводач, драматург и режисьор. Живее в Пловдив.

ЙОРДАН ВЕЛЧЕВ (1949*) – писател, автор на трилогията „Балканският човек“. Живее в Пловдив.

ЛЕНКЕ ЧИКХЕЙИ (1944*) – българист, преводач. Живее в Цеглед, Унгария.

ПЕТЪР КРЪСТЕВ (1965*) – писател, преводач, културен антрополог. Живее в Будапеща.

СВЕТЛА КЪОСЕВА (1955*) – преводач, редактор; живее в Будапеща.

ЮЛИЯ СПИРИДОНОВА ЮЛКА (1972*) – писател, сценарист, автор на литература за деца. Живее в София.

A SZERZŐKRŐL

ANTONI GEORGIEV (1963*) – fotóművész, újságíró, író. Szófiában él.

CSÍKHELYI LENKE (1944*) – bulgarista, műfordító. Cegléden él.

DIMANA TRANKOVA (1980*) – író, újságíró, utazó. Szófiában él.

IVÁN ANDREA (1970*) – műfordító, norvég és bolgár nyelvből fordít. Budapesten él.

IVAN TEOFILOV (1931*) – költő, műfordító, drámaíró és rendező. Plovdivban él.

JORDAN VELCEV (1949*) – író, a „Balkanszkijat csövek” („A balkáni ember”) trilógia szerzője. Plovdivban él.

JULIJA SZPIRIDONOVA JULKA (1972*) – bolgár író, forgatókönyvíró, gyerekkönyvek szerzője. Szófiában él.

KJOSZEVA SZVETLA (1955*) – műfordító, szerkesztő. Budapesten él.

KOVÁCS GERGELY LAJOS (1985*) – műfordító. Budapesten él.

KRASZTEV PÉTER (1965*) – író, műfordító, kulturális antropológus. Budapesten él.

X E M Y C

брой 1/2019 · година xxviii

Списание за култура и
обществен живот

Основано от *Дружеството*
на българите в Унгария през 1991 г.

Издание на *Българското*
републиканско самоуправление

Отговорен издател
г-р Данчо Мусев

Главен редактор
Светла Кьосева

Печат
FesztNet Kft.

Оформление, предпечат
Димитър Русев

Адрес на редакцията
1062 Будапеща, ул. „Байза“ №44

H Æ M U S

1/2019 szám · xxviii évfolyam

Társadalmi és kulturális
folyóirat

Alapította 1991-ben
a *Magyarországi Bolgárok Egyesülete*

A *Bolgar Országos*
Önkormányzat kiadványa

Felelős kiadó
dr. Muszev Dancso

Főszerkesztő
Kjoszeva Szvetla

Nyomdai kivitelezésért felelős
FesztNet Kft.

Design, nyomdai előkészítés
Ruszev Dimitar

A szerkesztőség címe
1062 Budapest, Bajza u. 44.

ISSN 1216-2590

